

Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri

Sırbistan, Kosova, Sri Lanka, Suriye

Güneş Daşlı & Nisan Alıcı
Ulrike Flader

Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri

Sırbistan, Kosova, Sri Lanka, Suriye

GÜNEŞ DAŞLI & NİSAN ALICI
ULRIKE FLADER

demos

DEMOS Araştırma Merkezi Yayınları

Bariş, Toplumsal Hafıza ve Geçmişle Yüzleşme Programı

Kadınlarm Bariş Mücadelesinde Dünya Deneyimleri
Sırbistan, Kosova, Sri Lanka, Suriye

Güneş Daşlı
Nisan Alıcı
Ulrike Flader

Kapak Fotoğrafi: Nilgün Yurdalan
Kapak Tasarımı: Buluş Tasarım
Düzelti: Fahrettin Biii
Röportaj evirisi: Uğur Gezen

1. Baskı: Ankara, 2016
Düzenlenmiş 2. Baskı: İstanbul, Mayıs 2017

ISBN-978-605-67023-0-3

Baskı
Sena Ofset
Litros Yolu 2.Matbaacılar Sitesi
E Blok 6.Kat 4NE 20
Zeytinburnu İstanbul
T +90 212 613 38 46
www.senaofset.com.tr/

DEMOS
Demokrasi, Bariş ve Alternatif Politikalar
Araştırma Derneği

Tunus Caddesi Beykoz Sokak No: 13/6
Kavaklıdere / Ankara, Türkiye
E-posta: info@demos.org.tr
www.demos.org.tr

Bu kitap Sivil Düşün AB Programı Aktivist Desteği kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. Bu kitap içeriğinin sorumluluğu tamamıyla DEMOS Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneği'ne aittir ve AB'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Bu kitabın ikinci baskısı Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkıları ile hazırlanmıştır.

...

Bu kitapta yer alan görüşler tamamıyla DEMOS Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneği'ne aittir; Avrupa Birliği ya da FES Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez.

DEMOS Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Merkezi 2015 yılında kurulduğu günden bugüne özerklik, barış ve geçmişe yüzleşme, insan hakları ve toplumsal hareketler alanında çalışmalar yürütmektedir. DEMOS Araştırma Merkezi, Çalışmalarında, özgür, demokratik, adil ve hakikate dayalı bir toplumsallığın temel alındığı alternatif politikalar üretilmesine katkı sunmak için özgün ve eleştirel bir yaklaşım içinde olmayı benimsemektedir. Benimsediği ilkeler doğrultusunda farklı ülke deneyimlerine ait özerklik modelleri, Kürt sorunu, anadilde eğitim hakkı, işkence, mültecilik ve çatışma çözümünde feminist bakışa dair çeşitli röportajlar ve yazılar yayınladı. 2015 yılında sonlanan çözüm sürecinin nasıl ve neden sonlandığına dair aktörlerin görüşlerini içeren “Diyalogdan Çatışmaya Çözüm Süreci: Olaylar, Tarihler, Kırılmalar ve Öneriler” raporunu kamuoyu ile paylaştı.

DEMOS Araştırma Merkezi'nin ilk kitap çalışması olan “Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: Sırbistan, Kosova, Sri Lanka, Suriye” adlı bu çalışmada Güneş Daşlı ve Nisan Alıcı araştırmacı olarak yer aldı.

Güneş Daşlı, DEMOS Araştırma Merkezi'nde 'Barış, Toplumsal Hafıza ve Geçmişle Yüzleşme' programında araştırmacı olarak yer almaktadır. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi yüksek lisans programında “Kolektif Hafıza ve Toplu Mezarlar Mücadelesi: İspanya ve Türkiye Deneyimleri” konulu tez çalışmasını yürütmektedir. Güneş Daşlı; toplumsal cinsiyet, barış ve çatışma çözümü alanlarında eğitimlere katılmış ve çeşitli projelere dahil olmuştur.

Nisan Alıcı, DEMOS Araştırma Merkezi'nde 'Barış, Toplumsal Hafıza ve Geçmişle Yüzleşme' program koordinatörlüğü görevini sürdürmektedir. 2016 yılında Belçika'da Kent Üniversitesi Uluslararası Çatışma ve Güvenlik yüksek lisans programında “AB'nin Kosova'da Barış Süreci ve Geçiş Dönemi Adaletindeki Rolü” konulu tezini tamamlamıştır. Nisan Alıcı; hafıza, geçiş dönemi adaleti ve barış süreçleri konularında çeşitli eğitim ve konferanslarda yer almıştır.

Çalışmanın akademik danışmanlığını üstlenen Dr. Ulrike Flader, İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinde Kürtlerin asimilasyon politikalarına karşı geliştirdiği gündelik hayattaki direniş pratikleri üzerine çalışmıştır. Kürt Sorunu, vatandaşlık ve toplumsal hareketler konularında çalışmalar yürütmektedir. DEMOS Araştırma Merkezi'nde “Toplumsal Hareketler” program koordinatörlüğünü yürüten Ulrike Flader'in siyaset sosyolojisi ve felsefesi alanında çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış yazıları ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Şu anda Bremen Üniversitesi'nde çalışmaktadır.

İçindekiler

Kısaltmalar.....	VI
Teşekkür.....	VII
Giriş	
Küresel Bir Barış Mücadelesi: Kadın Deneyimlerinden İlham Almak	1
1. Sırbistan	
Yugoslavya Savaşları ve Sonrası: İnkara Karşı Feminist Mücadele.....	9
Savaş Süreci ve Savaşın Nedenleri.....	9
Savaş Sonrası İnkâr ve Unutturma.....	13
Hafıza ve Adalet.....	15
Sırbistan'da Kadın Hareketi.....	20
Kadınların Barış Aktivizmi.....	22
2. Kosova	
Çatışma Sürecinde Kadın Örgütlülüğü: Alternatif Alanları İnşa Etmek.....	41
Savaş Öncesi Baskı ve Direniş.....	41
Savaş ve Sonrası.....	44
1990'larda Kadın Hareketi.....	46
Savaş Zamanında Kadınların Barış Aktivizmi.....	54
Cinsel Şiddet ve Kadın Mücadelesi.....	59
3. Sri Lanka	
Yoksullaşma Kıskaçında Kadınlar: Pozitif Barış Mücadelesi.....	71
Etnik Çatışma.....	71
Barış Getirmeyen Barış Görüşmeleri.....	73
Sivil Toplum ve Barış Aktivizmi.....	75
Kadınlar ve Barış Mücadelesi.....	77
Silahlar Sustu: Barış için Mücadele Sürüyor	89
4. Suriye	
Devam eden Savaşta Kadınlar: Çözüm Arayışları ve Gündelik Yaşam Mücadelesi.....	105
İç Savaş ve Öncesi.....	105
Baskıcı Rejim Altında Kadınların Mücadelesi.....	108
Kadınların Barış Mücadelesi.....	110
Cenevre Barış Görüşmeleri: Suriyeli Kadınların Katılımı.....	115
Zorunlu Göç ve Uluslararası Dayanışma.....	117
Sonuç Yerine	131
Kaynakça.....	137

■ Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, <i>Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi</i>
CPWC	Center for Protection of Women and Children, <i>Kadın ve Çocukları Koruma Merkezi</i>
CWD	Centre for Women and Development, <i>Kadın ve Gelişim Merkezi</i>
ICTY	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, <i>Eski Yugoslavia Uluslararası Ceza Mahkemesi</i>
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
KADAV	Kadın Dayanışma Vakfı
KFOR	Kosovo Force, <i>Kosova Gücü</i>
LGBTİ	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseks
LTTE	Liberation Tigers of Tamil Ealam, <i>Tamil Ealam Kurtuluş Kaplanları</i>
NATO	North Atlantic Treaty Organization, <i>Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü</i>
NPC	National Peace Council, <i>Ulusal Barış Konseyi</i>
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SWU	General Women's Union of Syria, <i>Suriye Kadınlar Birliği</i>
UÇK	Ushtria Çlirimtare e Kosovës, <i>Kosova Kurtuluş Ordusu</i>
UNDP	United Nations Development Programme, <i>Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı</i>
UNMIK	United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, <i>Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu</i>
WAC	Women's Action Committee, <i>Kadınların Eylem Komitesi</i>
WILPF	Women's International League for Peace and Freedom, <i>Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadınlar Birliği</i>
YPG	Yekîneyên Parastina Gel, <i>Halk Koruma Birlikleri</i>

■ Teşekkür

Bu kitabın yoğun araştırma süreci ve yayına hazırlanma aşamasında fikirlerini bizimle paylaşan ve bizi cesaretlendiren kişilere minnettarlığımızı yazılı olarak ifade etme şansı bulduğumuz için çok mutluyuz. Öncelikle, Dubravka Zarkov, araştırmamızı nasıl bir yöntemle ilerletmemiz gerektiği konusunda bize çok kıymetli önerilerde bulundu. Seçtiğimiz ülkelerdeki kadın aktivistlere ulaşmaya çalışırken bağlantılarını bizden esirgemeyen Saira Züberi'nin katkısı olmasaydı, bu kadar zengin mülakatlarımız olmayacaktı. Biljana Stanković Lori, araştırmamızın Sırbistan ayağında aktivistlerle görüşebilmemiz için elinden geleni yaptı. *Siyahlı Kadınlar* aktivisti Miloš Urošević'e, *İnsancıl Hukuk Merkezi* avukatlarından Milica Kostić'e, *Atina İnsan Kaçakçılığı ve Cinsiyete Dayalı Her Türül Şiddetle Mücadele için Yurttaş Derneği*'nden Jelena Hrnjak'a deneyimlerini bütün heyecanlarıyla bize aktardıkları ve görüşleriyle çalışmamıza katkıda buldukları için çok teşekkür ederiz. Belgrad'da geçirdiğimiz süre boyunca yardımlarını esirgemeyen, Sırbistan'daki güncel politik ve toplumsal durumu anlamamızı sağlayan, Srdjan Hercigonja'ya zihin açıcı sohbeti için teşekkürü bir borç biliriz. Belgrad'da Karşılaştırmalı Çatışma Çözümü Çalışmaları Merkezi'nin direktörü ve aynı zamanda feminist bir aktivist olan Orli Fridman ile yaptığımız görüşme Sırbistan'daki barış ve hafıza mücadelesine çok boyutlu bir açıdan bakabilmemizi sağladı.

Kosova'da bizi candan bir şekilde karşılayan *Medica Kosova* ekibine ve deneyimlerini bizimle paylaşan psikolog Emirjeta Kumnova'ya çok teşekkür ederiz. Kosova'daki kadınların barış mücadelesinde önemli bir yeri olan *Kosova Kadın Ağı*'ndan Zana Rudi'yle görüşmek de güncel kadın hareketine dair bakış açımızı çok geliştirdi. Kosova'nın çatışma tarihinden sivil toplumun güncel durumuna dek pek çok konuda içeriden ve eleştirel bir bakışla yorumlarını bizimle paylaşan Adelina Hasani'ye, dostluğu ve yardımları için çok teşekkür ederiz.

Sri Lanka'dan kadın örgütlerine ulaşmada desteğini içtenlikle sunan Lakmini Jayathilake, kendisiyle yaptığımız mülakatla da çalıştığı *Ulusal Barış Konseyi*'nin çalışmalarını aktararak kitaba katkı sundu. Bizimle biz-zat savaşın mağduru olarak kendi deneyimlerini paylaşan *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği*'nden Visaka Dharmadasa ve sorularımızı açıklıkla yanıtlayan *Kadın ve Gelişim Merkezi*'nden Saroja Sivachandran'a da teşekkürü borç biliriz.

İstanbul'da *Kadınlarla Dayanışma Vakfı*'ndan Özgül Kaptan, Sanem Öztürk ve Leyla Yıldız'la yaptığımız mülakatlar, Türkiye'de yaşayan Suriyeli göçmen kadınlarla örülen dayanışmanın pek çok boyutunu görmemizi sağladı. Suriye'den göç etmiş genç bir kadın olan Nour Zaeer'a hem görüşmeyi kabul ettiği hem de sorularımızı samimiyetle yanıtlamaya devam ettiği için teşekkürlerimizi sunarız.

Mülakat kayıtlarının çözümlenmesi ve metinlerin düzenlenmesinde desteklerini sunan Hilal Yavuz, Işıl Su Erdoğan, Yasin Sunca, Evin Deniz, Burcu Yaşar ve Uğur Çalışkan'ın emeği olmadan bu kitap eksik kalırdı. Sivil Düşün ekibine her aşamada sorularımızı bıkmadan cevapladıkları için çok teşekkür ederiz. Son olarak, bu çalışmanın hem fikir hem de araştırma aşamasında heyecanımıza ortak olan tüm dostlarımıza ve ailerimize yüreктen teşekkürlerimizi sunuyoruz.

■ Küresel Bir Barış Mücadelesi: Kadın Deneyimlerinden İlham Almak

Giriş

Tarihsel olarak savaşlar ve çatışmalar farklı toplumsal kesimler için çok boyutlu, karmaşık ve uzun dönemli etkilere sahip olmuştur. Kadınlar, savaştan doğrudan yoğun olarak ve özgün bir biçimde etkilenmekle beraber, çatışma dönemlerinin farklı süreçlerinde barış mücadelesi yürüten aktivistler olarak da öne çıkıyorlar. Buna rağmen çoğu örnekte aynı kadınlar, resmi barış müzakerelerine dahil edilmeyip, politik karar alma süreçlerinden dışlanmaktadır. Bu dışlanma, bu kitapta da bir kez daha ortaya konduğu üzere, toplumlar için son derece olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının sebebi oluyor. Dünyanın pek çok örneği gösteriyor ki, savaşın temelinde yatan sebep ne olursa olsun, kadın bakış açısını içermeyen barış süreçleri eksik kalıyor ve kalıcı bir toplumsal barış inşasıyla sonuçlanmıyor. Savaşın bitişi ile sona eren şiddet başka bir biçime evriliyor ve bu şiddet çoğu zaman kadınlara yöneliyor. Yeni dönem, geçmişle yüzleşilmeden, tabular ve inkarlarla başlatılmaya çalışılıyor ve böylece toplumdaki adaletsizlik ve eşitsizlik devam ediyor. Bu büyük toplumsal sorunlar çözülmemiş oldukları için savaşın sonlanması gerçek bir toplumsal barışı getirmiyor ve yapısal şiddet devam ediyor.

Bu kitapta tanıtacağımız örnekler, kadınların barış mücadelelerinin çok çeşitli ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Belki bu çok boyutluluk, kadınların savaşa dair özgün deneyimlerinin de çok yönlü olmasından kaynaklanıyor. Savaşın ölüm ve şiddet gibi doğrudan sonuçlarının yanı sıra göç ve yoksulluk gibi dolaylı sonuçları; travma ve patriyarkal normlarla birleştiğinde, kadınların savaşı erkeklerden farklı yaşamalarına sebep oluyor. Kadınların karşılaştığı sıkıntılardaki farklılıklar, yürüttükleri barış mücadelesine de yansımaktadır. Gündelik hayat ihtiyaçlarını karşılamaktan sağlık hizmetleri ve feminist eğitimler düzenlemeye, savaşın üzerinden uzun bir zaman geçtiği halde devletin sorumluluğuna dikkat çekmeyi hedefleyen hafıza aktivizmine kadar çok farklı çalışmalarla barış mücadelesine katkı sunmaktalar. Kadınlar, kendi yürüttükleri faaliyetlerden hareketle, karma barış hareketlerinden farklı olarak kadınların savaş ve barış dönemindeki özgün ihtiyaçlarını esas alıp bunlara yönelik yöntemler geliştirmektedir.

Bu kitap, barış mücadelesinin yalnızca savaş veya çatışma dönemiyle sınırlı olan ve silahların susmasını talep eden bir mücadele olmadığını düşüncesinden hareket ediyor. Barış mücadelesinden anladığımız, uzun vadede toplumsal barışa hizmet eden ve demokratikleşme, toplumsal cinsiyet eşitliği, sosyal adalet gibi başka getirileri de olan farklı mücadelelerin bir bütünüdür. Bu nedenle barış mücadelesi ya da barış aktivizminden kastettiğimiz şey, keskin sınırları olmayan; aktörleri, yöntemleri ve gündemleri koşullara göre çeşitlilik gösteren politik bir bütündür. Bu kitabın temel inceleme konusu olan kadın barış aktivistlerine de böyle bir bakış açısıyla yaklaşarak, barış mücadelesinin imkanlarına ve sorunlarına mümkün olan en geniş şekilde bakmaya çalıştık.

Bu kitap, **DEMOS Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Merkezi**'nin çalışmalarından biri olarak yayımlanmaktadır. 2015'te kurulan araştırma merkezi devletsiz halkların, azınlıkların, farklı kimlik gruplarının ve kolektiflerin, farklılıklarını kaybetmeden birlikte yaşadığı, barış ve eşitlik ilkesi temelinde kurulmuş bir toplumun inşasını tahayyül etmekte ve bu doğrultuda sosyal bilimler alanında çalışmalar yapmayı ve bilgi üretmeyi hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle özellikle "Barış, Toplumsal Hafıza ve Geçmişle Yüzleşme" çalışma masası, Türkiye'de barışın toplumsallaşmasına katkı sunabilecek dünya deneyimlerini inceleyerek, pratik alandan ve barış çalışmaları literatüründen yararlanarak kalıcı barışın inşası için gerekli olan mekanizmaları kurmanın yollarını araştıran çalışmalar ortaya koymaya gayret ediyor.

Türkiye'de barış hareketinin ortaya çıkışını, savaşın en yoğun yaşandığı 1990'lardaki insan hakları mücadelesine dayandırmak mümkündür. O seneler, kadınların farklı şekillerde barış mücadelesine aktivist olarak katıldığı bir dönemdi. Ayrıca güçlü bir Kürt kadın hareketinin olması kadınların barış mücadelesine büyük bir katkı sunmaktadır. Kürt annelerinin oluşturduğu *Barış Anneleri* inisiyatifi ve kayıplar için 90'lı yıllarda başlayarak eylemlerini devam ettiren *Cumartesi Anneleri* Türkiye'deki barış mücadelesinin önemli aktörleri. Kendisini özellikle kadın barış mücadelesi çerçevesinde tanımlayan ilk örgütlenmelerden biri olan *Barış İçin Kadın Girişimi* (BİKG) 2009 yılından beri Türkiye'nin batısında örgütlenerek çalışmalarını yürütmektedir. Barış mücadelesi etrafında oluşan bu çeşitli örgütlenmeler farklı yöntemlerle eylemlerine devam etmektedir. Çoğu, sokak eylemleri, etkinlikler ve imza kampanyaları gibi farkındalık yaratma odaklı çalışmalar yapmaktalar. Son dönemde

yaşanan sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte, özellikle yerinden edilmiş insanlar için acil yardım ve dayanışma kampanyaları düzenlediler. 2013 yılında başlayan barış görüşmelerinde, 2015'te ilk defa kadın hareketini temsilen bir kadın Kürt hareketinin heyetine dahil oldu. Müzakere masasında yer alacak olan kadın temsilci ile kadınların gündemlerini ortaklaştırmak ve tabandan gelen talepleri müzakere masasına taşımak için *Kadın Özgürlük Meclisi* (KÖM) kuruldu. KÖM, hem Kürt kadınlarının hem de Batı'daki kadın aktivistlerin ve feminist kadınların bulunduğu bir meclis olarak resmi müzakere sürecine kadın özgürlüğü perspektifinden müdahil olacaktı. Ancak aynı sene, görüşmelerin bitmesinin hemen ardından savaş yeniden başladı. Bu süreçte devletin yoğun baskısı kadınların barış mücadelesini yürütmesini de zorlaştırdı. Devletin kadınları muhatap kabul etmekten vazgeçmesiyle milliyetçilik, tekçilik ve cinsiyetçilik savaşla birlikte giderek tırmandı. Daha müzakere sürecinin üzerinden bir yıl geçmeden, ülkede barışı istemek büyük bir suç haline dönüştü.

Barış ihtimaline bu kadar yaklaşıldığı bir dönemde hızla savaşa dönülmesi Türkiye için ağır bir süreç olarak devam ediyor. Bu şartlar altında tekrardan dünya deneyimlerine ve farklı ülkelerdeki kadınların neler yaptıklarına bakmak Türkiye'deki tıkanan süreçler için faydalı olabilir. Farklı çatışma ve savaş süreçlerinden geçen coğrafyalardaki kadınların savaşa, milliyetçiliğe ve tekçiliğe direnen kadınların yürüttüğü mücadeleler, zor şartlar altında savaşı durdurmak, savaşın getirdiği acılarla baş etmek ve savaşa sürükleyen zihniyeti değiştirmek için buldukları yöntemler, kurdukları alternatif dayanışma ağları biz Türkiyeli kadınlar için ilham vericidir. Her ülkenin kendi özgün koşulları olduğu ve sorunlarına kendine özgü yöntemlerle çözüm ürettiği akılda tutularak, farklı deneyimleri incelemek, perspektifimizi genişletmek ve aynı hatalara düşmemek adına katkı sunacaktır. Kitabın çıkış noktası, her savaş sonrasında toplumların bir gün ülkeyi şiddete sürükleyen sebeplerle yüzleşmesinin gerekecek olmasıdır. Kadınların bu süreçlere dahil olması, savaşın uzun süreli etkilerinden arınmak ve barışçıl bir topluma ulaşmak için elzemdir. Kitabın amacı Türkiye'de kadınların yürüttüğü barış mücadelesine bu açılardan katkı sunabilmektir.

Kitap sırasıyla Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye'deki kadın barış mücadelelerini analiz eden dört bölümden oluşmaktadır. Her bölüm o ülkedeki çatışmanın nedenleri ve tarihinin kısa bir anlatımıyla ve top-

lumsal duruma dair arka plan bilgisiyle başlıyor. Bunun devamında, o ülkedeki barış ve kadın mücadelesi içinde kadınların barış mücadelesinin nerede durduğuna ayrıntılarıyla değiniliyor. Son olarak, kadınların barış mücadelesinin kapsadığı boyutlar, bu mücadeleye dahil olan kadınların kullandığı yöntemler ve mücadele biçimlerine odaklanılıyor. Özellikle bu son kısımda, kadın aktivistlerle gerçekleştirilen mülakatlar önemli bir yer tutuyor.

Bu kitapta incelediğimiz dört örnek ülke, öncelikli olarak kadın hareketlerinin güçlü olduğu yerlerdir. Bu örnekler bize kadınların barış mücadelesinin farklı boyutlarını öne çıkarma imkanı vermektedir. Böylelikle bu dört ülke örneğini birlikte ele almak, çalışmamızın birbirinden çok farklı toplumsal tarihlerle birlikte barış mücadelelerinin de farklı evre ve biçimlerini içermesini sağladı. Çeşitliliği sağlayan ayırt edici noktalardan biri, çatışmanın devam edip etmediği, bitmişse de üzerinden ne kadar zaman geçtiğidir. Sırbistan ve Kosova çatışmanın üzerinden önemli bir zaman geçtiği halde barış mücadelesinin devam ettiği örneklerken, Suriye’de güncel olarak savaş hala sürmektedir. Başka bir önemli ayrımsa çatışmanın özellikleriyle ilgilidir ve bu özellikler kadınların barış mücadelesi için seçtiği yöntemlerde de belirleyici olmaktadır. Bu nedenle kitapta Sırbistan ve Kosova örnekleriyle etnik temelli çatışmalara, Sri Lanka örneğiyle ulusal kurtuluş hareketleriyle bir devletin silahlı güçleri arasında geçen çatışmalara ve Suriye örneğiyle de farklı pek çok örgütün çatıştığı bir savaşa yer verilmektedir. Bu çeşitlilik, kadınların barış mücadelesine dair kapsamlı ve karşılaştırmalı bir analiz olanağı sunmakta ve kadın aktivistlerin birbirinden farklı mücadele alanlarını görmemizi sağlamaktadır.

Bu dört ülkedeki kadın mücadelesini ayrıntılı anlatmak için barış mücadelesi içerisinde farklı alanlarda çalışmalar yürüten kadın örgütleriyle ve savaşı toplumsal cinsiyet açısından ele alan karma örgütlerle irtibata geçip hem yüz yüze hem de e-posta yoluyla mülakatlar yaptık. Bunu yaparken, hedefimiz her ülkede bulunan tüm örgütleri haritalandırmaktan ziyade mücadelenin farklı alanlarını temsil eden örnekleri öne çıkarmak oldu.

Sırbistan’da anti-militarist ve anti-milliyetçi mücadeleyi sokak aktivizmiyle inşa eden *Siyahlı Kadınlar* bugün hala faaliyetlerine aktif bir biçimde devam eden, en etkili örgütlerden biridir. Aynı zamanda *Siyahlı*

Kadınlar Sırbistan'daki mücadelenin önemli ayaklarından biri olan hafıza aktivizmine devam etmeleri ve geçmişle hesaplaşmayı öncelikli hedef olarak belirlemeleri açısından da benzersiz bir deneyim sunuyor. *Atina İnsan Kaçakçılığı ve Cinsiyete Dayalı Her Türü Şiddetle Mücadele için Yurttaş Derneği* ise barış mücadelesinin mülteci kadınlarla dayanışmayla iç içe geçtiğini göstermesi açısından çalışmamız için özgün bir örnek sunuyor. Sırbistan'ın Yugoslavya savaşlarındaki sorumluluğunu ortaya çıkarmak ve mağdurların adalet taleplerini desteklemek için kayıplar üzerinden savunuculuk ve belgeleme çalışması yapan *İnsancıl Hukuk Merkezi*'ni ise barış mücadelesinin hukuki boyutunu gözler önüne sermesi açısından çalışmamıza dahil ettik.

Kosova'da savaş sonrasında devam eden kadın mücadelesinin önemli ayaklarından birini, çatışmaya bağlı cinsel şiddete maruz kalan kadınların travmalarını iyileştirmek oluşturuyor. Bu nedenle, travmaya uğramış kadınlarla uzun süredir çalışmalar yürüten ve çok önemli kazanımlar elde etmiş olan *Medica Kosova*'yla mülakat yaptık ve savaştan çıkmış bir toplumda kadınların hem psiko-sosyal hem de ekonomik olarak güçlendirilmesinin nasıl mümkün olacağıyla ilgili önemli deneyimleri aktarmaya gayret ettik.

Sri Lanka'da kayıp annelerinin örgütlendiği ve barış mücadelesinde önemli bir yere sahip olan *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği*'ne ulaştık. Ayrıca savaşın yereldeki yıkıcı etkisi olan yoksullaşma ve toprak sorununa dair deneyimleri dinlemek için *Kadın ve Gelişim Merkeziyle*; geçiş dönemi adaleti alanında ise *Ulusal Barış Konseyi* ile mülakatlar yaptık.

Suriye'de ise savaşın en önemli sonuçlarından biri olan ve aslında tüm örneklerimizde önemli bir boyut olarak karşımıza çıkan göç olgusuna odaklanmak istedik ve bununla ilgili Türkiye'de faaliyet gösteren ve mülteci kadınlarla çalışmalar yürüten KADAV'ın (Kadınlarla Dayanışma Vakfı) çalışmalarını ele aldık.

Ele aldığımız ülkelerde barış mücadelesini yürütenler sosyalist kadınlar, feministler, kadın örgütlerinde yer alan kadınlar ile kayıp annelerinden oluşmakta. Bazı örgütler, çatışmanın başlamasını engellemek için çabalarırken, bazıları savaş sonrasında daha uzun vadeli barışçıl bir toplum inşası için mücadele ediyorlar. Bazıları müzakerelere katılım ve anayasal düzeyde değişikliklere odaklanmışken, diğerleri gündelik hayatta savaşın mağdurlarıyla dayanışarak, ekonomik yardım ya da trav-

ma sonrasına dair çalışmalar yürüterek barış mücadelesini örüyorlar. Bu çok boyutluluk kadın barış mücadelesinin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışmaların kadınları birçok farklı yönden etkiliyor oluşu, mücadelenin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu kitap bu çok boyutluluğu ön plana çıkartmaya çalışarak hem kadınların barış mücadelesinin içerdiği alan ve pratikleri, hem de karşılaştıkları sınırları, problemleri ve tehlikeleri anlatmayı hedeflemektedir.

Çalışmamız ele aldığımız örnekler bakımından dünyada süregiden savaş ve çatışmaların çok küçük bir kısmına odaklanmakta, bu küçük parçadan onlarda biriken kadın barış mücadelesinin büyüklüğünü duymaya çalışmaktadır. Çalışmamızın kapsamı dışında kadınlar hayatta, savaşta ve çatışmada direnmeye devam etmektedir.

*“Türkiye’de barış ve özgürlük mücadelesinde
yaşamını yitiren kadınların anısına...”*

bir aşamadan sonra farklı gruplar, yöneticilerin de kışkırtmasıyla beraber sorumluluğu diğer etnik grupların üzerine atarak, çatışmanın etno-milliyetçi bir karakter kazanmasına neden olmuştur (Jovic, 2001: 104).

Yugoslavya'da dört resmi dil ve iki ayrı alfabe kullanılmakta olup yaklaşık 20 farklı halktan insan yaşamaktaydı. Yugoslavya'nın heterojen toplumsal yapısı, birbirinin dillerini konuşan farklı etnik grupların birarada barış içinde yaşaması; ülke içinde çalışmak, okumak ve tatil yapmak için rahatlıkla seyahat edebilme özgürlüğü ve Yugoslavya'ya has başkaca özellikler nostaljik bir şekilde özlemle anılmaya devam ediliyor. Özellikle gençliğini Yugoslavya döneminde yaşamış, sonrasında ulus-devletlerin kurulmasına ve buna bağlı olarak etnik ve dinî kimliklerin dıştan bir zorlamayla öne çıktığına şahit olmuş kuşak için bu nostaljinin oldukça derin olduğu söylenebilir (Kolstø, 2014). Bugünden baktığımızda birarada yaşama kurallarının oldukça demokratik ve ideal görüldüğü Yugoslavya'nın sonunda etnik bir karakter kazanan iç savaşlarla dağılmış olmasını incelemek, eski Yugoslavya topraklarındaki barış mücadelelerini anlamak için de elzem görünmektedir.

Yugoslavya etnik kimlikler konusunda dönemi içerisinde ne kadar ileride görünse de sosyalizmin yerini milliyetçiliğe bırakmasıyla ulusal sorun yakıcı bir hal almaya başlamıştı (Üzgel, 1992: 218). Yugoslavya'yı çatışma bağlamında özellikle dikkate değer kılan, savaşta önceki siyasi yapının federalizme dayanması ve bu şekilde gücün merkezde toplanmasının engellenmek istenmesine rağmen sorunun önüne geçilememiş olmasıdır. Başka bir deyişle, Yugoslavya içindeki farklı halklara ve özerk bölgelere siyasal, ekonomik vb. haklar tanınmış ve belli bir tarihe kadar ülke genelinde bir Sırp baskısı söz konusu olmamıştır (Üzgel, 1992: 218). Buna rağmen, Yugoslavya'nın son döneminde bağımsızlık talep eden ülkelere Sırbistan yönetimi tarafından uygulanan baskı, 90'lardaki savaşlarda Sırbistan'ın sorumluluğunu ve failliğini göz önüne sermektedir.

Yugoslavya'da bağımsızlık talepleri ve milliyetçilik 1970'li yıllardan beri giderek yükselmekteydi. Bunun karşısında Tito ve Yugoslav

Komünistler Birliği, kendi iktidarlarını korumak için merkezileşme yönünde önlemler aldılar. Ancak Tito'nun öldüğü 1980 yılına gelindiğinde merkezileşerek partinin gücünü sağlamlaştırma politikası başarılı olmamıştı ve tersine bu strateji Yugoslavya'da milliyetçiliğin yükselmesinin önünü daha fazla açmıştı (Üzgel, 1992: 229). Başka bir deyişle, başkent Belgrad'daki siyasi elitin Yugoslavya içindeki cumhuriyetlerden ve özerk bölgelerden gelen demokrasi ve çoğulculuk taleplerini reddederek gücü merkezde tutmaya çalışması, Sırbistan'daki yönetimin baskısını arttırmış oldu ve böylece milliyetçilik de yükselişe geçti. Bu aynı zamanda, milliyetçi taleplerin bir noktadan sonra şiddete başvurmadan çözülemeyeceği inancını doğurdu (McQuay, 2014: 28). Özellikle, Slovenler ve Hırvatlar taleplerinin duyulmasının tek yolunun şiddet olduğuna inandı. Benzer şekilde Bosnalı Müslümanlar da Bosna'yı kendi aralarında paylaşmaya karar veren Sırp ve Hırvat politikacıların sorumsuzluğuna karşı tek direniş yolunun savaşmak olduğuna hükmetmişti. Son olarak Kosova'da da hem Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin hem de Sırbistan'ın Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç yönetiminin baskı ve şiddet politikaları ve politikacıların sorumluluk üstlenmemesi, 1990'larda Kosova Kurtuluş Ordusu'nun kurulmasının en büyük tetikleyicisi olmuştu (Woodward, 2000).

Buna karşın, Sırpların Yugoslavya içerisinde ezildikleri düşüncesini besleyen Miloseviç'in en büyük adımlarından biri 1989'da Kosova'nın özerkliğini kaldırmak olmuştu. 1991'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilan etmeleri ve Yugoslav ordusunun bu bölgelere müdahalede bulunması da parçalanma sürecini hızlandırmış oldu. Ordu müdahalelerine rağmen bu toprakların Yugoslavya'dan ayrılması, Miloseviç'i Sırpların yoğun olarak yaşadığı yerleri denetim altına alma çabasına sürükledi. Böylelikle Bosna, Miloseviç'in yeni hedefi haline geldi ve en büyük katliamlar ve en ağır etnik temizlik Bosna-Hersek'te yaşandı. Sırbistan güçlerinin yürüttüğü etnik temizlik sonucunda iki yüz bin can kaybı yaşandı. O dönemde Yugoslavya'nın tamamında toplam 4.5 - 5 milyon insan yerinden edildi. Yüzlerce kadına ve kız çocuğuna tecavüz

edildi. Sırp paramiliter güçlerin de dahil olduğu tecavüzler etnik temizliğin bir parçası haline gelmişti (Cockburn, 2009:113).

Kitlese insan hakları ihlallerinin yaşandığı ağır bir savaş döneminin ardından 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile Miloseviç'in bu topraklarda egemenlik sağlama hedefi boşa düşmüş oldu. 1995'e kadar İbrahim Rugova önderliğinde barışçıl direniş sürdüren Kosova Arnavutları, belediklerinin aksine Dayton Anlaşması'nda kendi durumlarının ele alınmadığını görünce barışçıl direniş ve uluslararası toplumdaki umutlarını kesmeye başlamıştı. Takip eden yıllarda Yugoslav ordusuyla ağır bir çatışma halinde olan Kosova Kurtuluş Ordusu'nun toplumsal desteğinin artması da bu tarihlere denk gelmektedir. Miloseviç liderliğindeki Yugoslav güçlerinin Kosova'da uyguladığı şiddetin en yüksek noktasına ulaşması sonucu Kosova, 1998-99 yıllarında uluslararası bir mesele haline geldi. Bunun bir nedeni de Bosna'da yaşanan benzer bir insani yıkımın önlenmesinde yine geç kalınmasından duyulan korkuydu. 1999'un Şubat ayında toplanan Rambouillet görüşmelerinde Miloseviç kendisine önerilen uluslararası çözüm önerilerini kabul etmedi ve Mart ayında ülkeye NATO bombardımanı başladı. Bombardıman sırasında hem Kosova hem de Sırbistan topraklarında ağır kayıplar yaşandı, çok sayıda sivil hayatını kaybetti. Haziran ayında biten bombardımanın ardından Miloseviç Kosova'dan çekilmek zorunda kaldı ve Kosova BM tarafından yönetilmeye başladı.

Yugoslavya savaşlarının, birkaç ay süren NATO bombardımanının dışında, Sırbistan topraklarının dışında yaşanmış olması, Sırbistan toplumunun savaş gerçeğiyle fiziksel olarak karşılaşmadığı anlamına geliyor. Belki de bu nedenle, buradaki barış aktivizmi, Sırbistan'ın savaştaki sorumluluğuna dikkat çekmeye ve Sırbistan'ın fail konumuna dair farkındalık oluşturmaya odaklanmıştır. Politikacıların sorumluluğunu hem savaş hem de savaş sonrası süreçte geniş toplumsal kesimlere ulaştırmak ve savaşın mağduru olanlarla dayanışmak bu mücadelenin temel ayaklarını oluşturur.

■ Savaş Sonrası İnkâr ve Unutturma

Sırbistan'da deneyimlenen geçiş dönemi adaleti hakkında genel olarak iki farklı anlatının varlığından söz edilebilir. Birincisi olumlu gelişmelere odaklanan; yüksek rütbeli askerlerin ve devlet başkanlarının yargılanmasını, özürleri, bildirimleri, savaş ve katliamlardaki cinsel şiddete yönelik yasal düzenlemeleri esas alan anlatıdır. İkincisi ise hayal kırıklıklarına odaklanır ve inkarı, eski rejimin partilerinin iktidara geri dönmesini ve yaygın cezasızlığı ele alır (Gordy, 2014: 128). Birinci anlatıda Sırbistan devletinin uluslararası baskılara karşılık vermek zorunda olduğu için attığı birtakım yasal adımlar vurgulanarak, savaş döneminin suçlarının cezasız kalmadığı, yargılamalar yoluyla adaletin tesis edildiği öne sürülür. Bunun aksine ikinci anlatıya göre ise, savaş dönemiyle hesaplaşılmamış, devletin inkar ve sessizleştirme politikasıyla Sırbistan'ın savaştaki sorumluluğu örtbas edilmeye çalışılmıştır. Mağdurların sayısı ve savaş döneminde yaşanan şiddet hakkında önemli sorular halen cevapsızdır. Bu soruların cevapsız kalması Sırbistan toplumunun kendini savaşın failleriyle mi yoksa mağdurlarıyla mı özdeşleştirdiği konusunun da belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal anlamda geçmişle yüzleşme iradesi ve ihtiyacına dair bir analiz yapabilmek için, toplumun geçmişle nasıl ilişkilendiğine ve yaşananlara dair ne derecede bilgisi olduğuna bakmak yerinde olacaktır.

Fridman (2011), Sırbistan toplumunda geçmişe dair genel anlamda bir kayıtsızlık olduğuna değinir ve bunun büyük ölçüde devletin yaşananları inkar etme politikasından kaynaklandığını savunur. Uluslararası toplumun baskılarıyla savaş döneminin sorumluluğu hukuken belli bir aşamaya kadar üstlenilmişse de bu yargılamalar politik amaçlara hizmet eden araçlar olmakla sınırlı kalmış, gerçek bir yüzleşmenin sağlanması hedeflenmemiştir (Ostojic, 2007: 113). Örneğin, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (ICTY) Sırp politikacı ve askerler tarafından işlenen bazı savaş suçları yargılanmış, ancak bu yargılamalar geçiş dönemi adaleti sürecinin toplumsal olarak sahiplenilmesi anlamına gelmemiştir.

Toplumsal hafızanın oluşumunda devletin mağduriyet algısını şekillendirme biçimi oldukça önemli bir yer tutar. Örneğin 90'lar da Sırbistan'ın taraf olduğu çatışmalarda yaşanan olayların çoğu hiçbir resmi söylemde yer bulmazken, başka pek çok olay resmi törenlerle anılmakta ve ulusal takvimde yer almaktadır. Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova'da Sırlara karşı işlenen suçlar ve 1999'daki NATO bombardımanı özellikle unutturulmaz ve her sene anması düzenlenirken (Fridman, 2015: 215), aynı yıllarda Sırp güçleri tarafından işlenen savaş suçları ve diğer halkların mağduriyeti hiç yaşanmamış gibi davranılmaktadır. Buna paralel olarak, savaşın son yılı olan 1999'daki NATO bombardımanına dair toplumsal hafıza, 90'lardaki savaşların merkezine Sırbistan'ın mağduriyetini koymakta ve savaşa dair diğer anlatıları yok saymaktadır. Resmi anlatı tarafından da 90'lardaki tüm savaşların merkezi ve kaynağı NATO bombardımanıymış gibi yansıtılmaktadır. Bunun dışındaki tüm olaylara ağır bir sessizliğin içine gömülmüş gibidir (Fridman, 2015: 215). Böylelikle Sırbistan'ın faillik konumundan kaynaklı sorumluluğu unutturulmaya çalışılmakta, yaşanan kıyımların kaynağında Sırlara yönelik suçlar yer alıyormuş gibi bir algı oluşturulmaktadır.

Bu mağduriyet algısının korunması için kullanılan başka bir yöntem ise, bombardıman döneminde ağır hasar gören binaların bir kısmının aradan geçen 17 yıla rağmen Sırbistan devleti tarafından onarılmamasıdır. Başkent Belgrad'da NATO bombardımanını gündelik yaşam içinde hatırlamayı mümkün kılan buna benzer anıtlar olduğu halde, diğer ülkelerde yaşanan mezalime dair Sırbistan'da herhangi bir simge bulunmamaktadır.

Bu inkar politikası, savaştan sonra yeniden düzenlenen Sırbistan ulusal takvimindeki önemli tarihlere de yansıyor. Takvimde Sırbistan'ın 19. yüzyıl tarihine odaklanılmıştır. 1990'lardaki savaşlara dair anılması teşvik edilen tek tarih ise NATO bombardımanının başladığı gün olan 24 Mart'tır. Böylelikle, takvime göre, Sırbistan'ın fail olduğu savaşlar ya hiç yaşanmamış ya da yaşandıysa bile Sırbistan'ın herhangi bir dahli olmamıştır. Elbette bu tablo

Sırbistan'ın savaş suçlarındaki sorumluluğunu da silikleştirmiştir (David, 2015: 45). Esas anlatıyı 19. yüzyıl üzerinden kurmak aynı zamanda Sırbistan Cumhuriyeti'ni yüzyıllar sürmüş özgürlük mücadelesinden doğan bir ulus-devlet gibi göstererek, yeni kurulan rejimin meşruiyetini de sağlamaktadır (Fridman, 2015: 215).

Sırbistan politikacılarının Yugoslavya'nın geri kalanında sorumlusu olduğu şiddet, katliam ve savaş ise failerin anonimleştiği acı verici olaylar olarak silik bir şekilde hatırlanmakta ve Sırbistan toplumunun savaş ve sorumluluğa dair hafızasında ciddi bir yer işgal etmemektedir.

■ Hafıza ve Adalet

Tüm bunlara karşın, Sırbistan'da savaşın başladığı günden beri etkin olan alternatif bir savaş karşıtı hareket de mevcuttur. Savaş döneminde sokak aktivizmi ve geniş katılımlı savaş karşıtı protestolara yoğunlaşan barış inisiyatifleri; savaşın bitmesiyle beraber geçmiş suçların yargılanarak adaletin tesis edilmesi, Sırbistan'ın savaştaki sorumluluğunun açığa çıkarılması, katliamlarla ilgili sessizliğin kırılarak yaşananların hatırlanması için geçmişle hesaplaşma amacına yönelmiştir. Bu aktivist grupların birçoğu savaş suçları ve insan hakları ihlalleriyle ilgili bilgi toplayan belgeleme merkezlerine dönüşmüş, buna ek olarak insani yardım ve mültecilere danışmanlık gibi roller üstlenmiştir (Fridman, 2011). Adalet talebini dillendiren ve hafıza aktivizmi yapan irili ufaklı pek çok sivil inisiyatif bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, entelektüeller, akademisyenler, bağımsız medya ve STK'lardan oluşan bir çevre de savaş ve milliyetçilik karşıtı tartışmalar yapmayı savaşın başından beri sürdürmüştür. Günümüzde barış mücadelesi ve hafıza aktivizmi yapan bu grupların bir kısmı savaş döneminden beri aktifken, bazıları savaşı hatırlamayacak kadar genç kuşaklar tarafından son birkaç yıl içinde kurulmuştur. Bu mücadeleyi değerli ve benzersiz kılan bir diğer özellik de farklı kuşak ve arka planlardan birçok aktivistin düzenli olarak biraraya gelerek geçmiş katliamları anma ve topluma da hatırlatma çabasıdır.

Bu STK ve örgütlenmeler arasında öne çıkanlardan bazıları, *İnsancıl Hukuk Merkezi* (Fond za Humanitarno Pravo), *İnsan Hakları için Gençlik Girişimi* (Youth Initiative for Human Rights) ve *Siyahlı Kadınlar* (Zene u Crnom)' dır. *İnsancıl Hukuk Merkezi* 1992 yılında insan hakları aktivistleri tarafından Yugoslavya'daki savaşlarda yaşanan insan hakları ihlallerini belgelemek amacıyla Belgrad'da kuruldu. Başlangıçta en çok, yerinden edilenlerle ve mültecilerle konuşarak onların yaşadıklarına dair kayıtlar tutuluyordu. Savaş sürerken Sırbistan'ın dahil olduğu tüm çatışmalara dair veri toplama, belge oluşturmaya çalışan merkez, 2004'ten sonra yalnızca geçiş dönemi adaletine odaklanmaya başladı.

İnsancıl Hukuk Merkezi'nin çalışma alanlarından bir diğeri ise cezai adalet programıdır. Bu program dahilinde, merkezin daha önce yaptığı belgelemeye dayanarak savaş suçlarının faillerine karşı suç duyurularında bulunuluyor. Bu belgeleme çoğunlukla mağdurlarla, tanıklarla, görgü tanıklarıyla, aile fertleriyle yapılan mülakatlardan oluşuyor. Merkez, ayrıca ceza davaları başladığında mahkemelerde mağdurları temsil ediyor. Son 13 yıldır Sırbistan'ın tamamında savaş suçlarına ilişkin her bir davada *İnsancıl Hukuk Merkezi* avukatlarından birisi mutlaka hazır bulunuyor. Merkezin Kosova, Bosna ve Hırvatistan'daki savaşlara dair elinde bulunan belge ve arşivlerin ceza davalarında mağdurlar adına kullanılması eski Yugoslavya ülkelerindeki geçiş dönemi adaletinin çok önemli bir kısmını oluşturuyor.

İnsancıl Hukuk Merkezi'nin başlıca aktivitelerinden bir diğeri de anma çalışmalarıdır. Halihazırda *Batajnica Anma Girişimi* adını verdikleri bir proje yürütülmektedir. Batajnica, Belgrad'dan 15 kilometre uzaklıkta, Kosovalı Arnavutlara ait yaklaşık 800 mezarın

1 Geçiş dönemi adaleti, çatışma sonrası süreçlerde geçmişte yapılan yanlışlarla, suçlarla ve çatışma döneminden kalan travmalarla baş etmeyi amaçlayan hukuki ve hukuki olmayan yöntemler bütünüdür. Yargılama, hakikatin ortaya çıkarılması, tazminat, kurumsal reformlar, uzlaşma, toplumsal iyileşme, anmalar ve özür geçiş dönemi adaletinin yöntemlerinden bazılarıdır (International Center for Transitional Justice, 2009).

bulduğu bir toplu mezar bölgesi. Buna rağmen bölgede, geçmişte yaşananları hatırlatacak herhangi bir anıt ya da sembol bulunmuyor. Girişim burada bir tür anıt oluşturmayı hedefliyor. Aynı zamanda, *İnsancıl Hukuk Merkezi*'nin Batajnica'daki toplu mezarda gömülü olanlarına yakınlarının tanıklıklarını kaydettiği videolar da bu proje kapsamında internet üzerinden dolaşıma giriyor. Böylelikle hem sözlü tarih çalışmaları hem de olgulara dayalı bir çalışmayla, inkar edilen geçmişe dair hakikat ortaya çıkarılmış ve geçmişle yüzleşme için önemli bir adım atılmış oluyor.

İnsan Hakları için Gençlik Girişimi ise, bölgesel bir ağ olup, Sırbistan, Kosova, Hırvatistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'te programlar yürütmekte. Girişimin temel hedefi savaş sonrası eski Yugoslavya topraklarında geçmişle yüzleşerek demokratikleşmeyi sağlamak. Girişimin aktivistlerinin savaşı hatırlayamayacak kadar genç olması ve örgütlenmenin bölgesel düzeyde gerçekleşmesi bize hafıza aktivizminin pek çok farklı biçiminin olabileceğini gösteriyor. Gerçekten de, *İnsan Hakları için Gençlik Girişimi* "Hatırlamayacak kadar genç, Unutmamaya Kararlı!" sloganını kullanıyor. Sloganın kullanıldığı eylemlerden biri, Belgrad'ın merkezindeki Cumhuriyet Meydanı'ndan Batajnica'daki toplu mezar bölgesine kadarki 20 km'lik yolun yürünmesi olmuş. Böylece Batajnica'da gömülü olan Kosovalı Arnavutlar'ın yaşadıklarına dair kamusal alanda hafıza çalışması yapılmış.

Girişimin konumuz açısından en ilgi çekici projelerinden biriyse, Kosovalı ve Sırbistanlı gençleri biraraya getiren *Ziyaret Programı*. Bu değişim programı kapsamında iki ülkeden gençler karşılıklı olarak Priştine ve Belgrad'ı ziyaret ederek, gündelik hayatta zor olan bir ilişki türünü deneyimliyor. Programın amacı iki toplum arasındaki duvarları yıkarak, gençlerin Priştine ve Belgrad'da edindiği doğrudan deneyimlerle buralardaki sosyal değişimi anlamalarını sağlamak. Programın Belgrad'daki örgütleyecileri, böylelikle geçmişle hesaplaşmaya ilgi duyan gençlerin sayısını artırmayı, 1990'lardaki savaşlarda yaşananlarla ilgili siyasi ve toplumsal farkındalığı yükseltmeyi ve nihayetinde, Sırp gençliği içindeki milli-

*Siyahlı Kadınlar Srebrenika Katliamı'nın 21. yılında "Srebrenika'yı Asla Unutmayacağız" sloganıyla sessiz nöbetlerinden birini gerçekleştiriyor.
10 Temmuz 2016 - Cumhuriyet Meydanı.
Siyahlı Kadınlar internet sitesinden alınmıştır.*

Siyahlı Kadınlar militarizm karşıtı eylemde, 2009 - Leskovaç. Simran Dachdav'ın fotoğrafı

yetçilik karşıtı halkayı genişletmeyi umuyor (Fridman, 2015:152). Fridman'a göre *Ziyaret Programı*'nın bir başka önemli işlevi de doaylı olarak ırkçılıkla mücadele ediyor olması. Sırbistan toplumu, Kosova'yı genel olarak içindeki Arnavut nüfusa bir referansta bulunmadan sadece bir toprak parçası olarak anıyor. Bununla beraber, Kosovalı Arnavutlara yönelik basmakalıp yargılar -özellikle Kosova'ya hiç gitmemiş Sırplar arasında- oldukça yaygın. Bu anlamda *Ziyaret Programı* Sırplar arasında yaygın olan kayıtsızlık ve bilgisizliğe karşı çıkararak, ilk elden deneyimlere dayalı bir bilgilendirmeyle ırkçılıkla mücadele ediyor (Fridman, 2015:159). Son olarak, *İnsan Hakları için Gençlik Girişimi* aktivistleri tarafından her yıl "Saraybosna Günleri" düzenlenmektedir. Bu anma etkinliği, kurumsal sessizliğe karşı, Saraybosna işgalinin sembolik bir şekilde hatırlanması olarak kurgulanmaktadır.

Birkaç örneğinden bahsettiğimiz hafıza aktivizmine odaklanan grupların birlikte mücadelesi kendini en belirgin şekilde her yıl düzenlenen 10 Temmuz Srebrenitsa anmasında göstermekte. Aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz *Siyahlı Kadınlar*'ın başını çektiği bir grup aktivist, her yıl Belgrad'ın merkezindeki Cumhuriyet Meydanı'nda toplanarak Srebrenitsa'yı bir soykırım olarak tanıyan anma ritüelini düzenlemektedir. Dikkat çekici olan, bu bir saatlik sessiz anmalara katılanların yalnızca aktivistler olmaması, yıllar geçtikçe daha farklı yaş grubundan ve kesimden insanın nöbetlere katılarak soykırım mağdurlarını anmasıdır. Aynı şekilde, özellikle, savaşı hatırlamayacak kadar genç olan aktivistlerin öncülük ettiği Saraybosna'daki savaş suçları hakkındaki sessizliği kırmaya yönelik girişimler de bu mücadele için çok heyecan vericidir. Bunlardan biri, 1992 yılında Boşnak ve Hırvatların götürüldüğü, Bosna'nın Omarska kasabasındaki toplama kampı ile ilgili yürütülen anma mücadelesidir. Batajnica gibi Omarska'da da öldürülen ya da işken- ce edilen insanlara dair herhangi bir anı bulunmamaktadır. Mağdur yakınları yalnızca yılda bir gün buraya giderek anma gerçekleştirmekte, bunun dışındaki bütün anma ziyaretleri ancak izne bağlı gerçekleştirilebilmektedir. Yerel otoriteler kampın bir anma mer-

kezine dönüştürülmesine karşı çıkmaktadır. Sırbistanlı bir grup aktivist mağdur aileleriyle birlikte anmalara katılmakta ve kampın kapatıldığı günün bir anma tarihi olarak alternatif takvime eklenmesi için mücadele vermektedir.

Örneklerde gördüğümüz üzere günümüz Sırbistan toplumunda barış mücadelesinin en önemli ayağını hafıza aktivizmi oluşturmaktadır. Savaşın Sırbistan topraklarının dışında yaşandığı düşünüldüğünde bu mücadele aktivistlerin devletin inkar politikasına karşı sorumluluk üstlenme gayretini, başka nesillere aktarılabilecek gerçek bir anma kültürü yaratma çabasını ve ırkçılığı ve etnik grupların arasındaki nefreti yok etmeye dönük çalışmaları içermektedir. Bu anlamda Sırbistan, hem mağdurların hem de failerin ülke içinde olduğu ve vatandaşların çoğunun savaşa dair kişisel bir anısı olduğu çatışma sonrası toplumlardan farklılık göstermektedir.

■ Sırbistan’da Kadın Hareketi

Sosyalist Yugoslavya’da ortak kimliğin Yugoslavlık olduğu canlı ve etkili bir feminist hareket 1970’lerde doğmuştu. Yugoslavya’da kadın haklarının birçoğu kapitalist ülkelerden daha önce elde edilmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası doğmuş genç kadınlar bağımsız örgütlenmeler kurmaya başlamıştı. Eski Yugoslavya’daki feminizm güçlü bir entelektüel birikimi olan akademik alandan beslenmekteydi, başkent Belgrad feminist akademinin güçlü olduğu şehirlerden biriydi. Tecavüz ve kürtaj gibi konularda yapılan olumsuz yasal değişiklikler kadınların akademik alanın ötesine geçip sokağa çıkmasını sağlamış, onları ulusal ve federal parlamentoyla ilişkilendirmişti. Artık lobi çalışmaları da feminizm için yeni başlayan bir mücadele alanıydı (Zarkov, 2003:2).

Yukarıda bahsedildiği gibi zamanla sosyalist sistemde çatlaklar oluşup etnik vurgu öne çıkmaya başladıkça milliyetçi ideologlar özellikle Müslümanları demografik bir tehdit olarak görmeye başladı. Buna paralel olarak, Sırp milliyetçiliği vatansever kadınların yeni görevini “vatan için çocuk doğurmak” olarak tanımlıyordu

(Cockburn, 2009:115; Zarkov, 2003: 1). Böylece, 1980'lerle birlikte Sırp milliyetçiliğinin en yoğun şekilde yaşanmaya başladığı Belgrad'da feminist kadınların en büyük mücadelesi yükselen milliyetçiliğe karşı oldu. 1980'lerde Yugoslavya'nın feminist kadınları, etnik kimlik üzerinden bir ayrılmaya izin vermeden birlikte hareket ediyor, ortak sorunlar etrafında mücadele ediyorlardı.

1990'lara gelindiğinde ve savaş gündemi ortaya çıktığında, ortak düşmana karşı etrafında birleşilen konulara rağmen, kadın aktivistler arasında bir tür sessizlik de ortaya çıktı. Milliyetçiliğin yükselmesinden kim, ne kadar sorumluydu? Savaşı başlatan kimdi? Var olan şiddet ve yükselen savaştan herkes aynı derecede mi sorumluydu? Zarkov'a (2003:4) göre kadınlar bu soruların cevaplarını tartışmak konusunda çok da gönüllü değildi. Aslında savaş ve milliyetçilik karşıtlığı genelde ortak bir duruş olduğu halde özelde savaşlardaki sorumluluğun kime ait olduğu konusunda belli bir sessizlik hakimdi.

Zamanla Hırvatistan ve Sırbistan'daki feministler için kimliğin, etnisitenin, ulus ve milliyetçiliğin tanımları savaşın nasıl tanımlandığına göre farklılaşmaya başladı. Savaşın bir kurtuluş ve bağımsızlık savaşı mı yoksa bir tür işgal olarak mı görüldüğüne göre tüm bu tanımların içeriği de değişmekteydi. Tüm bu değişimler ve farklı tanımlamalar, feminist hareket içinde bazı bölünmeler yol açtı (Zarkov, 2003:4).

Örneğin Hırvatistan'da feminist hareket milliyetçilikten etkilenecek, kendini milliyetçilik ve ulus-devlet üzerinden tanımlayan feministler anaakım medyada yer alabilecekti. Buna karşılık Sırbistan'da feminist hareket hiçbir şekilde milliyetçilikle ilişki kurmadı ve kendini asla milliyetçi olarak tanımlamadı. Bunun sonucunda feministler oldukça marjinalize edildi ve feministlerin medyadaki görünürlükleri yok denecek kadar azdı (Zarkov, 2003:5-7). Sırp feministler Bosnalı kadınlara tecavüz edenlerin Sırp erkekler olduklarını kabul ediyor ve bunu yüksek sesle söylüyordu. Sırbistanlı kadın aktivistlerin o dönemde işlenmiş cinsel suçlarla ilgili bugün devam ettiği mücadele de tavizsiz bir feminist ve mil-

liyetçilik karşıtı duruşun göstergesi olarak okunmalıdır. Bununla beraber, Sırbistan’daki feminist hareket içinde Sırp milliyetçiliğinin ortaya koyduğu “yeni ülke”, “yeni demokrasi” gibi kavramlar hiç kullanılmadı. Yani ulus-devlet yaratma süreci feministler tarafından sahiplenilmedi ve aksine faşist ve otoriter rejimlere karşı daimi bir eleştirel süreç yürütüldü (Zarkov, 2003:8).

■ Kadınların Barış Aktivizmi

Cockburn (2009) Sırbistan’daki kadınların barış mücadelesini İsraili kadınların barış mücadelesiyle benzeştirerek; bu mücadeleyi kadınların milliyetçi, militarist projeye karşı duruşları temelinde tanımlar. 1990’larda *Savaş Karşıtı Eylem Merkezi* gibi karma barış örgütlenmeleri vardı ancak kadınlar bu örgütlerde erkek egemen zihniyetin etkin olması nedeniyle kendi özgün örgütlenmelerini kurmaya başladılar. Daha önce de değindiğimiz *Siyahlı Kadınlar*, 9 Ekim 1991’de anti-militarist, feminist bir örgüt olarak kuruldu. Belgrad’ın merkezindeki Cumhuriyet Meydanı’nda toplanan kadın aktivistler sessiz protestolar yapıp, siyahlar giyinerek pankartlarla savaşa karşı tepkilerini ortaya koyuyordu. Savaş döneminden beri protestolarda üç sembol kullanılmaktadır: aktivistlerin bedenleri, siyah renk ve sessizlik. Barış için tutulan ilk sessiz nöbetler başladığında *Siyahlı Kadınlar*, Sırbistan hükümetinin savaş politikalarına karşı olduklarını göstermek için “Bizim Adımıza Değil” sloganını kullanıyordu. Bu, Hırvatistan, Bosna ve son olarak Kosova’da neler yaşandığını bildiklerini ve buna karşı olduklarını ifade etmenin bir yoluydu. İkinci slogan ise “Daima İtaatsiz” idi. Hükümete; savaş politikalarına, militarizme, cinsiyetçiliğe, ataerkiye karşı olduklarını göstermek istiyorlardı. *Siyahlı Kadınlar*, yukarıda bahsettiğimiz inkar siyasetine karşı çıkma, başka bir hatırlama kültürü oluşturma ve ırkçılığa karşı mücadele etme ayaklarından oluşan hafıza aktivizminin Sırbistan’daki en köklü örneği olarak gösterilebilir. Günümüzde hem savaş zamanını hatırlamayacak kadar genç aktivistler hem de *Siyahlı Kadınlar*’ın kurucuları arasında yer alan aktivistler birlikte eylemlere ve nöbetlere devam etmekte.

Siyahlı Kadınlar üç aktivist grubu tarafından kurulmuştu: Tito döneminde aktif olarak feminist mücadele içinde olanlar, orduda oğulları olan ve militarizme karşı olan anneler ve her yerde, her zaman savaşa karşı olan aktivistler. 1997'den itibaren Sırbistan'daki diğer kadın örgütleriyle bir ağ kurmaya ve geçiş dönemi adaleti, güvenlik, sekülerizm gibi konular üzerine çalışmaya başlayan *Siyahlı Kadınlar* birçok atölye, seminer ve eğitim amaçlı konferans düzenledi. Kadınlar, barış ve feminizm üzerine iki yüzden fazla kitap yayımladılar. *Siyahlı Kadınlar* ve diğer kadın örgütlerinin yakın işbirliği devletin milliyetçi üretimine karşı çok net bir duruş sergiledi ve savaşa karşı feminist bir duruşun üretilmesini sağladı (Cockburn, 2009:119).

Savaş döneminde aktif olan başka bir kadın örgütlenmesiye, daha çok insani yardıma yönelmiş olan *Cinsel Şiddete Karşı Özerk Kadınlar Merkezi*'ydi. *Cinsel Şiddete Karşı Özerk Kadınlar Merkezi* savaşın yeni başladığı dönemde zorla göç ettirilmiş kadınlarla çalışmalar yürütmek için kuruldu ve sonradan şimdiki adını (*Özerk Kadınlar Merkezi*) aldı. Merkez, savaş döneminde, özellikle büyük bir tecrit altında olan Müslüman kadınların sığındığı 5 mülteci kampına yönelik çalışmalar yürüttü. Kamplardaki kadınların kendi hikayelerini anlatmaları ve bu yolla birbirlerine destek olmaları sağlanarak dayanışma ağları örülüyordu. Kadınların kendi deneyimlerini anlattıkları "Hatırlıyorum" projesi bu ağları örmenin araçlarından biriydi (Cockburn, 2009:122).

Siyahlı Kadınlar ve diğer kadın örgütleriyle ortak üyelere sahip olan bu merkez Cockburn'e göre acılarını dönüştürmek için harekete geçen kadınların ilk politik örgütlenmelerinden biriydi (Cockburn, 2009). Burada çalışan kadınlar sığınmacı ve mülteci kadınların acil ihtiyaçları ve cinsel şiddetle mücadeleye odaklanıyor ve ilkesel olarak çalışmalarında etnik bir ayrım gözetmemeyi benimsiyordu. Bu merkez, mülteci kadınlarla yürüttüğü çalışmaların yanı sıra, şiddete uğramış kadın ve çocuklar için yardım çağrı hattı açtı ve şiddetle mücadele için çalıştı. Bu çalışmada, savaş ile ev içi şiddet arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu perspektifinden hareket ediliyordu.

Aynı dönemde, savaş sırasındaki ağır koşullara rağmen feminist yayıncılık da yapılıyordu; *Feminist Yayınevi 94* (Feministiçka 94) aktif çalışma yapmaktaydı. İki feminist kadın tarafından 1994 yılında kurulan yayınevi, takip eden 10 yıl içinde 35 kitap yayınladı. Savaş sürerken savaş karşıtı deneme yazan ve günce tutan yazarlarla çalıştılar ve hem kadın hareketi hem de savaş karşıtı hareket için çok önemli bir alternatif yayıncılık modeline önyak oldular.

Sırbistan'daki kadın aktivistler savaş süresince diğer Yugoslavya ülkelerindeki kadınlarla da ilişkiler kurdular. Seyahat edebilen kadınlar Bosna ve Hırvatistan'daki kadınlarla ilişkiler geliştirdiler, ortak projeler yürüttüler. Bu projelerden bazıları mülteci kadınlarla çalışan *Zagreb Savaş Mağduru Kadınlar Merkezi* (The Zagreb Center for Women War Victims) ve Kosova'daki savaşta tecavüze uğrayan ve travma yaşamış kadınlara hizmet veren *Medica Kadın Terapi Merkezi*'ydi. *Siyahlı Kadınlar* Kosova'daki savaş başladığında da savaş karşıtı eylemlerine devam etti ve uluslararası ağlar kurdu. Ülkeler arası geçişin zor olmasından dolayı kadınlar daha çok uluslararası kadın buluşmalarında biraraya gelebiliyordu. "Kişisel olan politiktir" şeklindeki feminist slogan "kişisel olan uluslararasıdır" a dönüşmüştü bile. Yugoslavya ülkelerinde yaşanan savaşlara karşı mücadele eden kadın hareketini Batı Avrupa'dakinden ayırmak mümkün değildi. İtalyan, Filistinli, Lübnanlı kadınlarla da ilişkiler kurulmuş, uluslararası konferanslar yapılmaya başlanmıştı. Bu konferanslar *Siyahlı Kadınlar*'ın uluslararası alanda da tanınmasını ve destek almasını sağlamıştı (Cockburn, 2009:123-126). *Siyahlı Kadınlar* aktivisti Milos kendisiyle yaptığımız mülakatta, uluslararası dayanışma ağlarının ne kadar geniş olduğunu anlattı:

Dünyanın her yerinden kadınla on ayrı uluslararası *Siyahlı Kadınlar* toplantısı gerçekleştirdik. Tartışmak için, barışı inşa etmek için, dayanışmak için Filistin'den, Kürdistan'dan, Kongo'dan, Kolombiya'dan, Cezayir'den kadınlarla biraraya geldik ... Savaştan sonra bu toplantıların yeri değişti. İlki İtalya'daydı, ikincisi İsrail

il ya da Filistin’de, üçüncüsü İspanya’da, dördüncüsü Kolombiya’da, beşincisi Uruguay’daydı. Bu yıl da Hindistan’da toplandık. Tüm dünyada 250 şebeke noktamız var (Milos, 12.08.2016).

Milos, eylemlerde kullandıkları üç temel sembolün ne anlama geldiğinden bahsederken de barış mücadelesi veren kadınların çok farklı coğrafyalarda da olsa nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlatmış oluyor:

Bedenimizi [siyasetimizi] Arjantin’deki Mayıs Meydanı annelerinden aldık. Anneler devlete boş bedenler gösteriyorlardı, çünkü devlet çocuklarını ellerinden almış. “Başka bir şeyimiz yok, yalnızca boş bedenlerimiz var.” Bana göre bu çok güçlü bir sembol. Evet, bedenlerimizi kullanıyoruz. İkinci siyah renk. Siyahı Güney Afrikalı beyaz kadınların oluşturduğu bir gruptan alıyoruz. Apartheid rejimini protesto edip siyahlarla dayanışma gösteriyorlardı. Üçüncü sembol ise sessizlik. Bunu da İsraili *Siyahlı Kadınlar*’dan aldık. Çünkü bu kadınlar dünyamızda insanların sürekli konuştuklarını ama birbirlerini dinlemediklerini söylüyorlar, biz dinlemek istiyoruz, toplumdaki düşmanlarımızı kıs-kırtmak istemiyoruz (Milos, 12.08.2016).

Siyahlı Kadınlar’ın çeşitli faaliyetlerinin arasında anmaların çok önemli bir rol oynaması Sırbistan’daki barış mücadelesinin temelinde geçmişle hesaplaşmanın yattığını gösteriyor. Pek çok geçiş döneminde karşımıza çıkana benzer şekilde, Sırbistan’da devletin tavrı geçmişin üzerine sünger çekmek yönünde. Milos’a göre geçmiş unutturmamak, olanları hatırlatmak ve devleti hesap vermeye zorlamak bu yüzden çok önemli.

Sırbistan devletinin bize yalan söylemesini kabul etmiyoruz. Savaş esnasında da *Siyahlı Kadınlar* beş yıl boyunca her çarşamba günü Cumhuriyet Meydanı’nda gece nöbetindeydi. Savaş bittikten sonra da nöbetlerimizi sürdürdük ama sadece belirli bir suçun yıl dönümünde. Çünkü savaş esna-

sında Sırp devletinin savaşta olduğunu, savaş suçlarının ve insan hakları ihlallerinin inkarına karşı bir mücadelede olduğumuzu gösterdik. Savaştan sonra ise hatıraları yaşatmak istiyoruz. Çünkü Sırp devleti savaştan sonra da savaş suçlarını inkar etmeyi ve geçmişe itmeyi sürdürdü, 'gelecek için mücadele etmek istiyoruz, geçmişe bakmak istemiyoruz, geçmiş geçmiştir' filan gibi söylemler kullandı (Milos, 18.08.2016).

Sırbistan deneyimi, barış aktivizminin savaş esnasında ve sonrasında ne şekilde farklılaştığını görmek açısından çok zengin veriler sunuyor. Buna bir de, savaşın Sırbistan topraklarında savaşın yaşanmadığı, ancak bölgedeki tüm savaşlarda Sırbistan'ın saldırgan konumunda yer aldığı gerçeği eklenince karşımıza çok boyutlu bir tablo çıkıyor. Sivil toplumun halen güçlü şekilde sürdürdüğü, geçmişteki suçların sorumluluğuyla hesaplaşma çabası tam da bu faillik pozisyonuna dayanıyor. Karşılaştırmalı Çatışma Çalışmaları Merkezi'nden akademisyen Dr. Orli Fridman da kendisiyle yaptığımız söyleşide Sırbistan'ın özel konumuna dikkat çekiyor.

Bence aktivizm konusundaki en ilginç durum Sırbistan'da çünkü Sırbistan bütün savaşlara dahil olmuştu. Hırvatistan'da Bosna'da ve son olarak Kosova'daki savaşta yer aldı. Esasen 10 yıldan fazla bir süre ülkenin ana siyaseti her şeyden önce savaş olmuştu (Orli, 20.08.2016).

Sırbistan toplumunun faillik ve mağdurluk rolleriyle ne şekilde ilişkilendiği konusu, *Siyahlı Kadınlar*'ın aktivizminde de belirleyici olmuş. Devleti hesap vermeye zorlamanın bir boyutu geçmişe unutturmamaksa, diğer boyutu da bireyler olarak kendilerini yaşananlardan sorumlu hissetmeleri. Pasaportunu taşıdıkları ve vergi ödeyerek bütçesini oluşturdukları devletin girdiği savaşlardan ve işlediği suçlardan kendilerinin tamamen azade olmadığı düşüncesinden hareket ediyorlar. Bunu devletle milliyetçi bir özdeşleşmeden ayırırsa, kendi adlarına işlendiği iddia edilen suçların üstünün kapatılmasını değil, ortaya çıkarılmasını istemeleri ve savaşa başından beri açıkça karşı durmuş olmaları.

Arkasındaki neden, bahsettiğim suçluluk hissiydi, savaşa karşı olduğumuzu göstermek istememizdi. Toplumumuzun verdiği tepki başından beri fazlasıyla kötü ve düşmanca oldu. Bizi hain olarak gördüler. Bizden nefret ettiler ve bize karşı çok sayıda saldırı gerçekleşti. Sırp toplumunun homojen olduğunu, bizim bir tür toplumsal kanser olduğumuzu, yabancı olduğumuzu göstermek istediler, toplumu bizden arındırmak istediler. Bizim kendimizi Sırp milleti olarak görmemizin tek sebebi Sırp pasaportlarına sahip olmamız ve sorumluluk hissi. Biz Sırbistan vatandaşlarıyız ve devletimiz Sırp adını bir savaşa girdi. Bundan dolayı kendimizi sorumlu hissediyoruz. Savaşı desteklemiyorduk. Ama biz vergi ödüyoruz, Sırbistan devleti de bu parayla savaşa giriyor. Arada bir bağlantı var. Savaştan sorumlu olmadığımızı söyleyemeyiz. Hepimiz sorumluyuz çünkü hepimizin pasaportu var, hepimiz vatandaşız (Milos, 18.08.2016).

Sırbistan'da barış aktivizmi yapan kadınların neredeyse tamamı Sırbistan'ın savaştığı ülkelerdeki kadınlarla organik bağlar içerisinde olmuş. Hala devam eden bu ortaklaşma hali kimi zaman savaşa dayalı mağduriyetleri belgeleme, kimi zaman mültecilere insani yardım ve psiko-sosyal destek sunma, kimi zamansa ortak politik eylemlerle milliyetçiliğe karşı ses çıkarma şeklinde gerçekleşmiş. Milos bu ortaklaşmanın devlet tarafından tehlikeli görüldüğünü ve yapay bir düşmanlık oluşturulmaya çalışıldığını şu sözlerle anlatıyor:

Burada tabii ki hem savaş sırasında hem sonrasında Hırvatistan, Bosna ya da Kosova'dan kadınlarla çalıştık. Her zaman, bütün ülkelerden kadınlarla çalışıyoruz. Bağlantılarımız var, toplantılar yapıyoruz. Ama Sırp devleti bu politikaya karşı. Bizim düşman olduğumuzu göstermek istiyorlar, bizse düşman değil dost olduğumuzu söylemek istiyoruz (Milos, 18.08.2016).

İşbirliği içinde olunan konulardan biri de savaşın kadın mağdurları için adaletin nasıl tesis edileceğiyle ilgili. Bosna, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Karadağ, Slovenya ve Sırbistan'dan

kadın örgütleri, *Siyahlı Kadınlar*'ın da içinde olduğu bir oluşumla *Kadın Mahkemesi-Adalet Feminist Yaklaşım* (ženski sud feministički pristup pravdi) kurulması için mücadele ediyor. Feminist ve mağdur odaklı bir adalet anlayışına dayanan mahkeme için verilen 5 senelik mücadelenin sonunda Mayıs 2015'te Saraybosna'da kendilerinin organize ettiği bir duruşma düzenlenmiş. Bundan önceki 5 yıl boyunca soykırım, savaş suçları, hafıza, seminer, eğitim, saha araştırması ve atölyeler gerçekleştirilmiş (Zenski Sud web sitesi). Bu oluşumun en önemli yanlarından biri savaş dönemindeki adaletsizlikle şu anda kadınların günlük hayatta karşılaştığı toplumsal adaletsizlik arasında bir sürekliliği varsayması. Bir anlamda barış mücadelesi eşitlik ve adalet mücadelesiyle bir bütün olarak algılanıyor ve kadınların barışın inşasına katılması için adaletin sağlanmasına feminist bir müdahalenin şart olduğuna inanılıyor. Bu aynı zamanda, kadınların etnik ve dini kimlik, dil ve ulus-devlet sınırlarını aşarak barış mücadelesi için dayanışmayı esas alan alternatif bir modelde ısrarcı olduğunun da göstergesi.

Kadın mahkemesi nedir? Sivil toplumun ya da yalnızca kadınların yarattığı alternatif bir alandır. Çünkü kurumsal hukuki düzen mağdurlar için yeterli değil. Bu düzen yalnızca suçlular için yaratılmış. Kanun, mağdurların duygularını umursamıyor. Mağdurların, kendi hikayelerini ve seslerini duyurmak için alana ihtiyaçları var. Bilhassa kadınların bu alana ihtiyaçları var. Bu ihtiyacın farkına vardık, bu alanı oluşturduk ve beş oturum yaptık. Kadınlar savaş suçlarına, etnik şiddete, cinsel şiddete, militarist şiddete ve ekonomik şiddete tanık oldular. Savaştan sonraki ekonomik şiddet, özelleştirme vesaire. Bu çok önemliydi, Saraybosna'da beş yüz kişi topladık. Süreç sona erdi ama devam etmek istiyoruz. Belki gelecekte bazı şehirlerde o topluluk için önemli olan meseleler hakkında küçük kadın mahkemeleri düzenleyebiliriz. Belki bazı şehirlerde Roman hakları ya da işçi hakları üzerine toplanabiliriz (Milos, 18.08.2016).

Yalnızca kadınlarla değil, tüm insan hakları ihlalleri mağdur-

larıyla çalışan *İnsancıl Hukuk Merkezi* de savaş dönemindeki cinsel şiddet suçlarıyla ilgili oldukça etkin bir çalışma yürütmüş. Merkez bu konuda da Sırp hükümetinin ve askeri personelin savaş döneminde işlediği suçların ortaya çıkarılabilmesi ve hayatta kalanların adalete ulaşabilmesi için belgeleme çalışması yapmış. Bunlardan Sırp askerlerinin Bosna'daki kadınlara tecavüz ettiği kampları ilk belgeleyen de yine *İnsancıl Hukuk Merkezi* olmuş ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ilk soruşturmalara başladı-ğında bu belgeler Mahkeme'ye teslim edilmiş. Merkezin avukatlarından Milica cinsel suçlarla ilgili çalışmanın zorluklarını değerlendirirken şöyle söylüyor:

Bu meselelerde mağdurlarla çalışmak elbette zor. Aslında mağdurlar konuşmak istemiyorlar demek istemiyorum, çünkü bence insanlar bu argümanı çok kolaylıkla kullanıyor, ama bu doğru değil. Konuşmak istiyorlar. İstemiyorlarsa başka bir şeyden dolayıdır. İletişim kurmak istemediklerinden dolayı değil. Ama mesela Foča'daki tecavüz kamplarındaki kurbanlardan aldığımız ifadelere -adsız ifade aldığımız az sayıda durumdan biriydi diyebilirim- bakmak ilginç. Bu tanık ifadelerine baktığımızda, adını veremeyenlerin bazıları adını verenlerden daha çok şey anlatmış (Milica, 18.08.2016).

Milica cinsel şiddete maruz kalan kadınların konuşmak istemediğine dair söylemin bu konudaki toplumsal yargıların üstünü örtmek, bir nevi kolaya kaçmak için kullanıldığını ifade ediyor. Çatışma bölgelerindeki başka örneklerden de gördüğümüz üzere, cinsel şiddete maruz kalanların konuşmaması genellikle adalete erişimin yok denecek kadar az olmasından veya siyaset kurumunun bu suçlar hiç yaşanmamış gibi davranmasından kaynaklanıyor. Yaşadıkları travmanın ciddiye alınacağı ve adli ve psiko-sosyal önlemlerle belli bir iyileşmenin sağlanabileceği durumlarda hayatta kalanlar konuşmaya, başlarına geleni anlatmaya daha fazla gönüllü oluyor. Kosova bölümünde daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, kişilerin travmayla nasıl başa çıktığı konusu çeşitlilik gösterse de, kurumsal

ve toplumsal destek mekanizmaları faillerin cezalandırılmasının önünü açıyor. Milica'nın Kosova'dan verdiği bir örnek bu durumu açıkça gözler önüne seriyor:

Başka bir şeyle karşılaştırmak gerekirse, mesela Kosova savaşıyla ilgili olarak, elimizde çok az şey var—yani özellikle on yıl önce neredeyse kimse bundan bahsetmiyordu. Bir nevi şok haliydi, mesela Kosovalı bir kadının ifadesini belgelemiştik. 1999'da çocuktuk. İfadeleri aldığımızda tecavüzden hiç bahsetmedi. Kendisiyle daha sonra bir noktada yeniden konuştuk, yine bahsetmedi ve sonra burada, Belgrad'da bir ceza davası, savaş suçları davası görüldü. Tecavüz davası değildi. Ailesinin o dönem öldürülmüş olmasıyla ilgiliydi. İfade verdiğinde tecavüze uğradığından bahsetmeye başladı ki çok şaşırtıcıydı ve tabii ki pratikte bu da kendi başına bir sorundu çünkü hiçbir koruma tedbiri yoktu. Açıkça anlattı bunları. Yani, evet... O noktada konuşmuş olmasının nedeni bu sayılır, öncelikle tabii ki mahkemede konuşurken duygusal bir an olduğu için. Ama o noktada Kosova'dan ayrılmış ve galiba Belçika'da yaşıyordu, bu da bir başka neden. Ülke-den ayrılana kadar sesini çıkarmamış. Bu da muhakkak ki önemli bir mesele: ataerkil toplum ve katlanılacak sonuçlar (Milica, 18.08.2016).

Sırbistan'ın savaş dönemindeki cinsel suçlarla ilgili yasaları ve mahkeme süreçleri de adaleti sağlamayı imkansız kılacak nitelikte. Pek çok uluslararası ceza mahkemesinin aksine Sırbistan ceza hukukunda savaşta tecavüzün bir tanımı bulunmuyor ve bu yasal çerçeveyi değiştirmek barış mücadelesinin önemli bir parçası.

Sırbistan'da savaşta tecavüzün tanımı yok. Oysa savaşta tecavüz, barış zamanında tecavüzle aynı şey değil. Bütün ceza mahkemeleri bunu tanıdı ve savaş durumundaki tecavüz için özel bir tanım geliştirdi. Genel olarak cinsel şiddet tamamıyla görmezden geliniyor. Savaş döneminde tecavüzün dışındaki cinsel şiddet suç olarak tanımlanmıyor. En iyi ihtimalle işkence olarak geçiyor, o da nadiren. Bir da-

vamız vardı, hala da sürüyor, tecavüz kampı davalarından biriydi. Bosna'da kurbanlar zorla evlerde tutulup askerler tarafından tecavüze uğramış, sonra da yemek yapmaya falan zorlanmıştı. ICTY bu konudaki en başarılı davalardan birini gerçekleştirdi: Kunarac davası. Bunun kölelik olduğu hükmüne varıldı. Bizde de bu davanın aynısı vardı. Mağdurlar evlerde tutulmuşlar; çok sayıda kişi tarafından tecavüz edilmişler. Yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaya zorlanmışlar. Ama burada bunu yapanlar hiçbir zaman kölelik yaptırarakla yargılanmadı. Tecavüz dışındaki bu diğer eylemler— çamaşır, yemek, zorlamak, gitmelerine izin vermemek, insanlık dışı muamele olarak nitelendirildi. Mahkeme hayır dedi. İnanılmaz. Yaptıkları açıklamada deniyor ki, 'Evet çamaşır yıkadılar, yemek yaptılar. Ama yemek yaptıklarında kendileri de yediler, çamaşır yıkadıklarında kendi çamaşır-larını da yıkadılar.' Delilik bu! Çok kötü bir durum (Milica, 18.08.2016).

Cinsel şiddetin yok sayılması, yasalarda savaş dönemi cinsel suçlara dair özel bir düzenleme bulunmaması ve mahkeme sürecinin cinsel suçlara duyarlı olmamasından dolayı, konuşmak isteyen hayatta kalanlar bile bir noktadan sonra yılıp geri çekiliyor.

Cinsel şiddet mağdurları aynı zamanda burada mahkemele-rin çok kötü gitmesinden de muzdaripler. Davalar çok uzun sürüyor. Yarıdan fazlasında iade-i mahkeme kararı çıkıyor. Yani mağdurlar tekrar tekrar konuşmaya zorlanıyorlar. De-vam etmekte olan iki cinsel şiddet ve tecavüz davamız var ve her ikisinde de mağdurlar artık iştirak etmeyeceklerini, yapamayacaklarını söylediler. Çok kötü. Çok kötü (Milica, 18.08.2016).

Kadın aktivistler savaş döneminde yalnızca nöbetler ve sokak eylemleriyle savaşa ve milliyetçiliğe karşı ses çıkarmamış, aynı zamanda Yugoslavya savaşlarında yerinden edilmiş kadınlarla da çalışmalar yapmış. Yukarıda değindiğimiz üzere, Yugoslavya'nın birçok yerinden ve farklı etnik kimliklerden gelen mültecilerle

yürütülen dayanışma, yükselen etno-milliyetçi politikalara karşı, kadınların etnik aidiyet gözetmeden dayanışmayı seçtiğinin bir göstergesi. *Siyahlı Kadınlar* da savaş döneminde bölgedeki mülteci kadınlarla çalışan örgütlerden biri.

Savaş esnasında mültecilerle çalıştık. Önce Müslümanlarla çalıştık. Çünkü bazı Müslümanlar Bosna'dan gelmişlerdi, biz de insani yardımımızı camilere götürürdük. Savaştan sonra da yıllarca Sırp mültecilerle çalıştık. Sırp devleti bizi sürekli Sırp kurbanları umursamamakla suçluyor. Ama Sırplarla da fazlasıyla çalışıyoruz. Örneğin Fırtına Harekatı'ndan sonra Hırvatistan'dan gelenlerle. Sırbistan'a tabii ki çok sayıda Sırp geldi ve biz mülteci kamplarında Sırp kadınlarla çalıştık. Hatta 1996'da kadın mültecilerin hikayelerinden oluşan bir kitap yayınladık. Dört dilde: Sırpça, İngilizce, İspanyolca ve İtalyanca. Daha sonra Kosova'dan Sırp mülteciler geldiğinde onlarla çalışmaya devam ettik (Milos, 18.08.2016).

Son birkaç yıldır *Siyahlı Kadınlar* aktivistlerinin bu çalışmaları, Afganistan ve Suriye'den gelen mültecilerle dayanışmaya evrilmiş. Dil probleminde ötürü henüz insani yardımın ötesine geçen bir çalışma yapılmasa da temel ihtiyaçların karşılanması ve devletlerin politikalarına karşı mültecilerle dayanışma içinde olduklarını göstermek için Sırbistan'daki sivil toplumun çabalarına onlar da dahil oluyor.

Parklara gidip meyve, yiyecek, su, hijyen ürünleri götürüyoruz. Bir kriz durumu olduğunda sınırlara da gidip mültecilerle birlikte oluyoruz. Bulgaristan sınırına... Birlikte parkta eylem yapıyoruz. Geçen yıl dünya mülteci gününde ve dünya barış gününde mesela (Milos, 18.08.2016).

Aslında mülteciler konusu barış aktivizmi yapan pek çok örgüt ve grubun bir biçimde yakın temasta bulunduğu bir alan. *İnsancıl Hukuk Merkezi*'ni kuran aktivistler de öncelikle mültecilerle görüşmeler yapmış.

Mülteciler zaten mevcuttu, aktivistler bu bağlamda tepki verdiler. Temelde fikir, insanlarla konuşup neler yaşandığını öğrenmekti. Özellikle o dönem yerinden edilmiş kişilerle ya da mültecilerle konuşmaktı. O dönemde belgeleme zaten sürmekteydi ama çoğunlukla mülteci kamplarına ya da Sırbistan topraklarına geçen mültecilerle konuşmaya odaklanılıyordu. (Milica, 18.08.2016).

Kadınların barış aktivizminin, bugün de savaştan ve başka sebeplerden dolayı göç edenlere yönelmesi, göçün barış mücadelesiyle iç içe olan bir konu olduğuna işaret ediyor. Mülteciler üzerine odaklanan başka bir kadın sivil toplum örgütüyse *Atina İnsan Kaçakçılığı ve Cinsiyete Dayalı Her Türü Şiddetle Mücadele için Yurttaş Derneği*. *Atina* 2003 yılında bir kadın örgütü olarak kurulmuş ve insan kaçakçılığı mağdurlarının korunmasına yönelik bir programla faaliyetlerine başlamış. Kendilerini Sırbistan kadın hareketinin bir parçası olarak tanımlıyorlar ve kendi çalışma alanları dışındaki konularda da diğer kadın örgütleriyle yakın işbirliği için deler. *Atina'nın* kuruluşu 1990'lardaki savaşta, belli medenileşme normlarını ve paylaşılan değerleri hayata geçirmek için daha fazla çaba göstermek gerektiği düşüncesiyle şekillenmiş. *Atina* aktivistlerinden Jelena Hrnjak, derneğin ilk kuruluşunu ve devam eden çalışmaların insan kaçakçılığı mağdurlarının korunmasına odaklandığını anlatıyor:

Atina bu hareketin bir parçası ve *Atina'nın* kurucuları da hala çok faal olan kadın aktivistler. İnsan kaçakçılığı mağdurlarının korunması için bir programla başladık. O günlerde ülkemizde böyle programlar mevcut değildi ya da mevcut olan kısmı yarım yamalak yapılandırılmıştı ve bu deneyimi yaşayan kadınlara etraflıca yardım edilemiyordu. Yalnızca bir tür acil durum hattı gibi bir şeyleri vardı. Böylece geçiş evimizi inşa ederek işe başladık, burası insan kaçakçılığı tecrübesine sahip kadınlar için bir tür sığınma evi. 2003'te küçük bir örgüt olarak başladık, şimdi dört sığınma evi işleten, yeniden entegrasyon merkezi işleten, kadınların her

gün gelip yararlandığı açık bir merkeze sahip bir örgüt haline geldik. Onlara çeşitli hizmetler sağlıyoruz. Ayrıca ülkenin her yerinde günde 24 saat erişilebilir bir saha destek ekibimiz var; biz de bu ekiple birlikte gidiyoruz çünkü bizden faydalanan birçok kadın başkentte değil ülkenin dört bir yanında, köylerde ya da kasabalarda yaşıyor (Jelena, 18.08.2016).

Atina, Sırbistan'a özellikle Suriye ve Afganistan'dan gelen mültecilerle ilgili de programlar geliştirmiş. Kuruldukları günden bu yana edindikleri deneyimi yaygınlaştırmak ve mülteci kadınlar içinde cinsel şiddete ya da insan kaçakçılığına maruz kalmış olanlara destek olmak için çalışmaya başlamışlar. Jelena özellikle Sırbistan vatandaşı olmayan kadınlar cinsel şiddete uğradığında ayrı bir mekanizmayla korunmaları gerektiğini söylüyor. Jelena'ya göre bu kadınlar şiddete maruz kaldığında yetkililerin mültecilere karşı genel tutumu devreye giriyor ve failerin cezalandırılması için herhangi bir şey yapılmıyor.

Kanun nazarında eşitliklerini elde etmek istedik. Resmi olarak devlet yetkilileri eşit olduklarını söyleyebilir, ama istatistikleri gördüğümüzde devletin mültecilere, mesela kadın mültecilere zarar vermiş olanlara cezai kovuşturma başlatmadığını görürsünüz. Örneğin burada, Sırbistan'da, Afgan bir kadına uygulanan aile içi şiddeti kendi gözlerimizle gördük ve polis hiçbir şey yapmadı. Kısa bir süreliğine burada olduklarını düşünüyorlar, 'gidecekler, o yüzden müdahale etmemize gerek yok' diye düşünüyorlar. Kendi sorunlarını başka bir ülkede çözebilirler diye düşünüyorlar (Jelena, 18.08.2016).

Bu durum aslında, savaş döneminde yaşanan cinsel şiddet suçlarındaki cezasızlığın bir devamı gibi. Bağlam ve dönem farklı olsa da, konu cinsel şiddet olduğunda mağdurun kimliğinden bağımsız olarak adalete erişimin bir sorun olduğunu görüyoruz. Yine çatışma dönemindeki cinsel şiddetle paralel biçimde, kadınlar cinsel şiddete uğradıktan sonra bunu anlatabilmek için belli koruyucu

mekanizmalara ihtiyaç duyuyor. Cinsel şiddetin yaşattığı travmanın üzerine mültecilik halinin getirdiği belirsizlik, güvenli ve stabil bir alandan yoksun olma durumu eklenince yaşanan hikayelerin paylaşılması oldukça zor bir hale geliyor. Pek çok hikaye henüz gün ışığına çıkmamış durumda ve bunların karşısında doğru destek mekanizmaları sunulmadıkça da kadınlar için bu hikayeleri paylaşmak çok anlamlı bir sonuç vermiyor. Kadın mültecilerle kurulan ilişkide insani yardımın ötesine geçerek güvenli bir alanın sağlanması ve hak savunuculuğu yapmak bu nedenle çok önemli.

Çok sayıda ‘hayatta kalmak için seks’ hikayesi de duyuyoruz ve bunu da bir sorun olarak kabul ediyoruz. Eğer kaçakçıya verecek paraları olmadığı için bu şekilde sekse zorlanıyorlarsa, bu çok tehlikeli bir şey. Yetkililerin bu soruna nasıl yaklaştığı meselesi [de önemli]. Öğrendik ki, mesela buraya gelirken Yunanistan’da bir şey olmuşsa, anlatmak için zamana ve kendilerini güvende hissetmeye ihtiyaç duyuyorlar. O yüzden de hiç üzerine konuşulmayan birçok şey gerçekleşmekte. Sanırım bir noktada, hedef ülkeye ulaşıp, bir güven ilişkisi kurup konuşmaya başladıklarında, neler olduğuna dair çok daha fazla hikaye duyacağız. Beni en çok endişelendiren şey ise bu işleri yapanların, failerin cezalandırılmayacağı [gerçeği], çünkü bu ülkelerin sistemleri bu durumdaki kadınları korumaya hazırlıklı değildi (Jelena, 18.08.2016).

Tıpkı Yugoslavya savaşları boyunca aktivistlerin savaş suçlarını dair belgeleme yapması gibi, *Atina* da çalıştığı mülteci kadınların hikayelerini topluyor. Fakat, mülteci kadınlarla çalışmanın en büyük farkı çoğunun Sırbistan’da kalmayıp göç haline devam edecek olması. Ama *Atina*, bu kadınlar Sırbistan’dan ayrıldıklarında da onlardan haber almayı sürdürmeyi başarmış.

Bunun adına ‘sürekli bakım’ diyoruz. Burada, Sırbistan’da ilk görüştüğümüzde nereye gittiklerini soruyoruz mesela. O ülkelerde hangi örgütlerin uygun olduğu, nereye başvurabilecekleri hakkında bilgi vermeye çalışıyoruz. Bunun çok faydası oldu, çünkü böylelikle tercih yapma şansları oluyor

ve onlara bu süreçte yardım edecek bilgileri sağlayacak ve hangi kaynakların mevcut olduğunu söyleyecek *Atina* gibi bir kurumun var olduğunu biliyorlar. Takip için iyi bir şey bu. Döngüyü tamamlıyor, çünkü gidenlerin birçoğuyla konuşuyoruz. Önce burada görüşüyoruz ve çeşitli şekillerde irtibatla kalıyoruz. Avrupa Birliği ülkelerinde küçük bir topluluğumuz var (Jelena, 18.08.2016).

Jelena mültecilerle ilgili yaşanan siyasi gerginliğin yukarıda anlatıldığı gibi Yugoslavya dönemindeki meselelerle hesaplaşılmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu söylüyor. 1990'lardan kalan ve tam olarak çözülmemiş gerginliklerin mülteciler gündeme geldiğinde tekrar ortaya çıktığı ve geçmiş çatışmaların bugünü etkilediği kanaatinde.

Biliyorsunuz burada iç savaşlar oldu, 1990'ların savaşlarında kötü adamlar bizdik [Sırplar]. Meseleleri doğru düzgün kapatamadığımız aşikar. Hiçbir şeyi doğru düzgün tartışmadık. O yüzden mülteci krizi kapıya dayandığında bizimle komşu ülkeler arasındaki gerginlikler o kadar büyüdü, o kadar gereksiz büyüdü ki. Çünkü her tarafta bu gerilim var ve bir sorun çıktığında geçmişten kalan gerilim artmaya başladı. Bunu görebilirsiniz yani (Jelena, 18.08.2016).

Orli de, özellikle son bir-iki yıldır Sırbistan'a gelen mültecilerin durumuyla çatışma dönemi arasındaki ilişkiyi benzer bir hesaplaşma hali üzerinden ifade ediyor. *Siyahlı Kadınlar* ve başka bazı kadın örgütleri Belgrad'ın merkezinde mültecilerin yoğun olarak kaldığı parkta bazı dayanışma eylemleri yapmış.

Son birkaç senede gelen mülteciler Sırbistan'ın kendi mültecilerine nasıl muamele ettiğine dair bir tartışma başlattı. 90'larda savaş bağlamında Hırvatistan ve Bosna'dan gelen çok sayıda Sırp mülteci vardı ve onlar burada çok kötü muamele gördüler. Onları siyasi söylemleri için kullanan en büyük milliyetçiler bile o zaman gelen Sırp mültecilere destek vermedi (Orli, 20.08.2016).

Bu bakımdan savaşın sebeplerini de yansıtan etnisite ve buna bağlı olarak dil meselesindeki hassasiyet de barış aktivizmi yapan gruplar arasında dayanışma göstermenin bir yolu olmuş. Örneğin Kosovalı Arnavut kadınların da katıldığı etkinliklerde, uzun yıllar Sırp yöneticiler tarafından yasaklanmış ve Sırbistan'da hala önyargıyla karşılanan Arnavutça'nın konuşulmasını sağlamak teknik değil, siyasi bir tercih olarak karşımıza çıkıyor.

Bölgesel toplantılar yapıldığında dil ve kimlik meselesini de dikkate alarak hareket etmelisiniz. Siyasi bir mesele bu, yalnızca teknik bir mesele değil. Aynı zamanda bir dayanışma biçimi. Mesela geçen sene *BeFem (BelgradFem)* adında bir feminist festival düzenlendi. Panele katılmaları için Kosova'dan üç Arnavut kadın davet edilmişti. Düzenleyenler panelin Arnavutça yapılmasına ve Sırpçaya tercüme edilmesine karar verdiler ki bence çok ilginçti. (Orli, 20.08.2016)

Aktivistlerin karşılaştığı en büyük engel milliyetçilikten beslenen tepkiler olmuş. Savaş süresinde yükselen milliyetçilik savaş karşıtı hareketlere dönük bir öfke, ötekileştirme ve nefret olarak geri dönüyor. Savaş bittikten sonra ise bu milliyetçilikle nasıl hesaplaşılacağı önemli bir sorun. Orli'ye göre, şu anda eski Yugoslavya toplumları savaş zamanından daha da milliyetçi bir yapıya sahip ve barış aktivizmi yürütmek eskisine kıyasla daha zor.

Kosova'da bir başka mesele milliyetçiliğin yükselişte olması, ki 90'larda Sırbistan aşırı milliyetçiyken Kosova'da bu yoktu. O zamanlar Kosova'daki durum çok farklıydı. Kosova'da işlerin çok çabuk değiştiğini düşünüyorum. 90'larda Kosova'da olan barışçıl sivil direniş de artık unutuldu. Savaştan sonra akıllarda kalan, Kosova Kurtuluş Ordusu savaşçıları ve diğer güçlerin fazlasıyla eril ve milliyetçi olan hatırasıydı. Savaş sonrasında tüm bölgedeki durumun aynı zamanda milliyetçiliğin de aşılması anlamına gelmediğini görmek gerekiyor. Hatta eskisine göre çok daha milliyetçi olduğunu söylemek mümkün. Bu nedenle şu anda bu tür

aktivizmi yürütmek oldukça zor. Artık savaş olmadığı için savaş karşıtı aktivizminden bahsedemezsiniz. Ben bu yüzden hafıza aktivizmini tercih ediyorum (Orli, 20.08.2016).

Milliyetçiliğin bu şekilde devam ediyor olması, barış mücadelesinin de savaş bittikten sonra hala devam etmesi gerektiğini gösteriyor. Sadece geçmişteki savaş suçlarının açığa çıkarılması değil, aynı zamanda kışkırtılmış milliyetçiliğe karşı mücadele de barış aktivizminin önemli bir parçası. Milos da özellikle eylemlerde karşılaştıkları tepkileri anlatırken aynı noktaya dikkat çekiyor. Savaş bittikten sonra devam eden milliyetçilik ve tekçi yapı, savaşta dışarıdaki öteki öznelerle yönelen düşmanlığı savaş sonrasında LGBTİ'ler gibi içerideki ötekiye yönlendirmiş.

Savaştan sonra değerlerimizi tanıttığımız uluslararası günleri kullanmak istiyoruz. Mesela 8 Mart, kadınlara şiddete karşı gün, kadın sağlığı günü, militarizme karşı gün. Bu buluşmaların birinde siyah giyilmemişti. Barış bayrağı gibi bazı renkler kullandık. Bu bayrak yüzünden de çok sorun yaşadık çünkü Sırbistan fazlasıyla homofobik bir toplumdur ve insanlar bu bayrağı eşcinsellerin onur yürüyüşüyle bağdaştırmakta. Biz tabii ki eşcinsel nüfusla dayanışma içindeyiz. Bence savaş yüzünden bu. Yani, savaşta tek tip olmalıyız ve düşmanlarımıza karşı mücadele etmeliyiz, savaştan sonra ise düşmanımız kalmadı ama buradaki düşman geyler, lezbiyenler ve diğerleri, yeni düşmanlarımız [oldu] (Milos, 18.08.2016).

Üstelik farklılıklara düşman olan bu yapı sadece devlet değil sivil toplum düzeyinde de hakim. Kadınlar, LGBTİ'ler, farklı dini ve etnik gruplar hem devletin hem de toplumun yoğun bir baskısıyla karşı karşıya.

Savaştan sonra ve Miloşeviç'ten sonra kurulan, aslında aşırı milliyetçi olan bir sivil toplum da var. Sırp, heteroseksüel ve Ortodoks olmayan her şeye karşılar. Aşırı Ortodoks ve geleneksel bir toplum istiyorlar. Milliyetçiyse size göre Kosova Sırbistan'ın bir parçasıdır, Bosna'daki Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) Sırbistan'ın bir parçasıdır. Temel

olarak büyük Sırbistan fikri [hakim] ve bu fikrin destekçileri milliyet, etnisite, cinsiyet ... her konuda farklılığa karşılar ve bu da en çok Arnavutlara ve LGBTİ'lere yöneliyor (Orli, 18.08.2016).

Elbette bu durum, geçmişle hesaplaşma konusunda da büyük bir engel teşkil ediyor. Özellikle yakın geçmişin savaşlarına bakıldığında henüz hesaplaşmamış bir milliyetçiliğin var olması, geçmişe dair sorumluluk alma iradesinin de önüne geçiyor.

Geçmişin meseleleri tabii ki çok önemli çünkü bölgesel olarak bakarsak hepsi yüzeyin hemen altında duruyor. Kaybolmadılar. Mesela Sırbistan'da Kosova'dan bahsedilme şekli ... Eğer milliyetçiyse, sie göre Kosova her zaman Sırbistan'ın bir parçası olmuştur ve öyle kalacaktır. Ama bu sadece toprak meselesi değil. Topraktan bahsediyorlar ama o topraklarda yaşayanların çoğunluğunun Arnavut olduğunu görmekten acizler. Çok fazla ırkçılık var. Sadece Sırbistan'da değil, bütün eski Yugoslav cumhuriyetlerinde bu böyle. Burada Arnavutlar nihai ötekidir. Arnavutlara yakıştırılan aşağılayıcı terimler var. Bütün bu yaklaşım aklıma İsraililerin Filistinlilere nasıl baktığını getiriyor, ya da yanılıyor olabilirim ama, Kürtler açısından da Türkiye'de de aynı şekilde olduğunu düşünüyorum (Orli 20.08.2016).

Savaş karşıtı diğer hareketler gibi Sırbistan'daki kadın hareketinde de geçmişteki hakikatin ortaya çıkarılması, kendileri adına işlenen suçların aydınlatılması ve bu suçların sorumluluğun alınması, savaş sonrasındaki mücadeleye damga vurmuştur (Cockburn, 2009:125-126). Sırbistan örneği bize kadınların barış mücadelesinin, savaşın sona ermesiyle bitmediğini göstermektedir. Buna ek olarak, milliyetçiliğe karşı yürütülen mücadele ve yeni göçmen kadınlarla dayanışma, barış mücadelesiyle iç içe geçmiştir. Savaş döneminde ya da savaşın hemen ardından kurulan kadın örgütleri günümüz Sırbistan toplumunda halen açık bir şekilde militarizm karşıtı, savaş karşıtı ve milliyetçilik karşıtı bir çizgide kadın mücadelesi yürütüyor. Bunun bir parçasını dünyanın çeşitli yerlerinde devam eden savaşlara karşı Sırbistan hükümetinin sorumluluğunu

hatırlatmak, bir kısmını Yugoslavya savaşlarındaki suçlarla hesaplaşmak ve mağdurları anmak, bir kısmınıysa başka çatışmalardan kaçarak Sırbistan'a gelmiş mülteci kadınlarla ve insan kaçakçılığı mağdurlarıyla dayanışmak oluşturuyor. Sırbistan örneği, milliyetçiliğin savaş ve sonrasında değişen formlarına karşı kadın barış aktivizminin de ne gibi farklı yöntemler geliştirdiğini görmek açısından oldukça çarpıcı. Bununla beraber, barış aktivizminin yalnızca savaşa karşı çıkmakla sınırlı olmadığını; aynı zamanda savaş dönemiyle hesaplaşmayı da içerdiğini gösteriyor. Bu yanılla toplumu sürekli daha demokratik, geçmişin sorumluluğunu alan ve dayanışmacı bir noktaya çekme çabası barış aktivizmi yapan kadın örgütlerinin ortak noktası olarak karşımıza çıkıyor.

Çatışma Sürecinde Kadın Örgütlülüğü: Alternatif Alanları İnşa Etmek

■ Savaş Öncesi Baskı ve Direniş

1991 ve 1999 yılları arasında Sırbistan, Slovenya (1991), Hırvatistan (1991-1995), Bosna Hersek (1992-1995) ve Kosova (1998-1999) ile birbiri ardına çatışmalara girmiştir. Yugoslavya'nın dağılması, Kosova'da yaşanan ve yaklaşık 14 bin kişinin yaşamını yitirmesi ya da kaybedilmesiyle sonuçlanan savaşla son aşaması tamamlanmıştır (Humanitarian Law Center, 2011). Kosova 1989 yılına kadar, Yugoslavya içinde Sırbistan'a bağlı özerk bir bölgeydi. Savaşın bittiği 1999 yılından bağımsızlığın ilan edildiği 2008'e kadar uluslararası denetim altında yönetildi. Uluslararası toplumun Kosova'daki varlığı halen AB'nin temsilciliği üzerinden devam etmekte ve pek çok tartışmaya konu olmaktadır. Barışın inşası için atılan adımlar da uluslararası örgüt ve kurumların idaresinde gerçekleşmiş ve yerel makamların katkısı sınırlı olmuştur. Kosova, barışın inşasının uluslararası toplumun nezdinde bağımsızlığını kazanma süreciyle paralel gitmesi açısından barış çalışmalarında önemli bir yer tutar. Kadınların ve genç aktivistlerin öncülüğünde yürütülen barış mücadelesi ise çok dilli, çok etnisiteli bir toplumda savaşın mirası ve uluslararası toplumda bağımsız bir devlet olarak tanınma çabalarının yol açtığı zorluklara rağmen yürütülmektedir.

Önceki bölümde Yugoslavya'nın *dağılma sürecini işlerken değindiğimiz gibi*, Kosova'daki çatışmalar bir noktadan sonra etnik bir karakter kazanmışsa da savaşı önceleyen gelişmeler daha geniş bir perspektifle ele alınmalıdır. Yugoslavya'nın genelinde yükselen etno-milliyetçiliğe paralel olarak Kosova'nın en yüksek nüfusa sahip topluluğu olan Arnavutlar, özellikle 1980'lerle beraber Miloseviç önderliğindeki Sırp yönetiminin yoğun baskı ve şiddetine maruz kalmıştır. 1980'ler boyunca Arnavutlar işten çıkarılıyor, Arnavutça eğitim almaları engelleniyor, siyasi hakları gasp ediliyor, meslek edinme hakları ellerinden alınıyor ve cezaevlerine atılıyorlardı (Kuci, 2016: 43).

Kosova'daki toplumsal gerilimlerin ve sosyal adaletsizliğin bir sonucu olan ilk siyasi eylemler, 1981 yılında bağımsız bir Kosova Cumhuriyeti talebiyle başlamıştı (Judah, 2008: 58). Üniversite kantinlerinde başlayıp geniş toplumsal kesimlere yayılan eylemler Sırp Özel Polis Güçleri tarafından şiddetle bastırıldı. Bu tarihten başlayarak, Arnavutlar üzerindeki baskı kademeli olarak arttı. 1987'de Miloseviç, Priştine yakınlarında yaptığı ve neredeyse 1 milyon Sırp'ın katıldığı bir konuşmada Yugoslavya içinde yaşayan diğer halkların daha ayrıcalıklı olduğunu ve Sırpların haklarından mahrum kaldığını iddia ediyordu. Bu konuşma, Kosova'daki Sırpların kötü muamele gördüğüne dair haberlerin yayılmasına önayak oldu ve Yugoslavya genelindeki ekonomik bunalımlardan doğan rahatsızlığın etno-milliyetçi bir damara kanalize edilmesi açısından tarihi nitelikteydi (Maliqi, 2016).

1989'a gelindiğinde Sırbistan Komünist Partisi lideri Miloseviç, Kosova'nın "Sırbistan'ın Kalbi" olduğuna dayanan tarihsel anlatıyı canlandırarak bağımsızlık talebinin asla hoş karşılanmayacağı mesajını verdi ve "Büyük Sırbistan" hayalinden bahsetmeye başladı. Bu

1 "Büyük Sırbistan" (Greater Serbia), Miloseviç ve dönemdaşı olan politikacıların Bosna, Sırbistan, Kosova ve Hırvatistan'daki Sırpların birleştirilmesine ve etnik teklifin yaratılmasına dayanan projesini ifade eder. Bu projeyi savunanlar, örneğin Bosnalıların, sonradan İslam'ı kabul etmiş olan Sırpolar olduklarını savunur. Miloseviç ve onunla beraber hareket eden askeri ve siyasi liderlerden birçoğu Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanırken Yugoslavya'yı yıkma götürerek kalıntılardan "Büyük Sırbistan"a ulaşmaya çalışmakla suçlanmışlardır.

esnada Kosova'da yaşayan Sırplarla da meydanlarda büyük mitingler düzenliyor, Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılması talebine karşı propaganda yaparak buradaki Sırp toplumu içinde milliyetçiliği ve toplumdaki gerginliği kışkırtıyordu. Miloseviç, aynı yıl Kosova'nın özerkliğini ortadan kaldırdı ve bölgesel Kosova Meclisi'ni feshetti. Bu siyasi baskılara ek olarak, Arnavut basınının, eğitim kurumlarının ve şirketlerin kontrolünün de ele geçirilmesiyle Kosovalı Arnavutların önemli bir bölümü İbrahim Rugova'nın şiddetsiz direniş hareketine destek vermeye başladı. Rugova, özerkliğin kaldırılmasının ardından kurulan Kosova Demokratik Birliği'nin başkanıydı ve Sırp baskısına karşı oluşturulacak Arnavut direnişinin barışçıl olması gerektiğini savunuyordu. Yugoslav hükümetinin Kosova'nın özerkliğini ve meclisi feshetmesinin ardından, dağıtılan meclisteki temsilcilerden oluşan bir grup, Kosova Cumhuriyeti'nin anayasası olarak adlandırdıkları bir metin yayınlamıştı. Bununla beraber Sırbistan'ın Kosova üzerindeki baskı politikalarını reddetmek ve Sırbistan kurumlarını tanımamak üzerine kurulu bir direniş başladı ve alternatif kurumlar oluşturuldu.

Artık Arnavutların sosyal, politik ve kültürel hayatı bu alternatif kurumlar etrafında şekilleniyordu. Her ev gelirinin bir kısmını bu kurumlara ayırıyor ve elde edilen gelirin çoğu eğitim için harcanıyordu. Sırpların okul ve üniversitelerin kontrolünü ele geçirmesinden sonra Arnavutlar, anadilde eğitime devam edebilmek için özel alanlarda parasız eğitim vermeye başladı. 1992'de Rugova alternatif Kosova Meclisi'nin başkanı seçildi. 1995'te Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede Kosova Arnavutları Rugova önderliğindeki barışçıl direnişlerine devam etti. Ancak bu direniş, Rugova'nın Batı ülkeleriyle kurduğu iyi ilişkilerin de etkisiyle, uluslararası güçlerin Kosova'nın durumuna dair bir adım atacağı beklentisini de taşıyordu. Ancak bu beklenti Dayton Anlaşması'nın imzalanmasıyla sekteye uğradı. Dayton Anlaşması, Bosna'daki savaşın yüksek insani yıkımlara sebep olması sonucu, çatışmaya barışçıl bir çözüm bulma amacıyla 1995 yılında imzalandı. Fakat Kosovalı Arnavutların beklentisinin aksine, barış görüş-

melerinde Kosova'nın durumuna herhangi bir vurgu yapılmamıştı. Bu nedenle bu yılı, Kosova'daki barışçıl direnişin silahlı çatışma boyutuna ulaşmasının başlangıcı olarak nitelendirmek mümkündür. Kosova Kurtuluş Ordusu (Ushtria Çlirimtare e Kosovës/UÇK) ile Sırp silahlı güçleri arasındaki çatışmalar bu tarihlerde başladı. Süreç içinde çatışmalar şiddetlendi ve Miloseviç'in UÇK'yı yok etme isteği, savaşçıların ailelerinin öldürüldüğü katliamlarla insani yıkımın yüksek boyuta ulaştığı bir iç savaşa dönüştü. Bu arada belirtmek gerekir ki UÇK savaşçılarının önemli bir bölümü 1980'lerin başından beri yoğun baskıyla karşılaşan, işten atılan, evleri ellerinden alınan ve cezaevlerine atılan Arnavutlardan oluşuyordu. Bu yıllarda UÇK'ya Arnavut toplumu tarafından verilen destek oldukça geniş boyutlara ulaşmış, dünyanın farklı yerlerinde yaşayanların da Sırp şiddetine duyduğu yoğun öfkeyle beraber UÇK büyük bir meşruiyet kazanmıştı.

■ Savaş ve Sonrası

Çatışmanın en şiddetli boyuta ulaştığı 1998-1999 yıllarında Miloseviç çatışmayı bir iç kriz olarak ele almakta ısrar ediyordu. Bu nedenle uluslararası toplumun iki tarafa da yaptığı çatışmayı durdurma ve siyasi diyalog başlatma çağrılarını göz ardı etti. 1999 Mart ayında Rambouillet'de gerçekleştirilen barış görüşmelerinde Arnavut, Amerikan ve İngiliz delegasyonları tarafından imzalanan anlaşmaya göre Kosova'da bir NATO yönetimi kurulacak ve Kosova tekrar özerk statüsüne kavuşacaktı. Ancak Miloseviç yönetimi, Rusya'nın da desteğiyle, Yugoslavya'da bir NATO varlığına karşı çıktı. Bu karşı çıkış, Miloseviç'in siyasi bir çözüme hiçbir zaman yanaşmayacağı şeklinde yorumlandı ve NATO, 24 Mart 1999'da Belgrad'a havadan bombalı saldırılar başlattı. Sırbistan bölümünde de değindiğimiz üzere, 11 Haziran'a kadar süren bu saldırıların insani sonuçları oldukça ağırdı. Sivillerin çalıştığı radyo televizyon binalarından, yerinden edilen mültecilerin konvoylarına kadar pek çok sivil grubun bombalandığı ve can kaybının çok yüksek olduğu saldırılar yüzünden NATO daha sonra savaş suçlusunu olarak

yargılanmışsa da, bunlardan herhangi bir sonuç alınmadı (Masa, 2006). 11 Haziran'da Miloseviç'e bağlı güçlerin Kosova'dan çekilmesiyle son bulan savaşın ardından NATO barış gücü KFOR, Kosova'ya girdi ve uluslararası düzeyde yönetilen barış planı devreye girmiş oldu.

Savaşın bitmesinin ardından BM ve NATO'dan oluşan uluslararası yönetim, savaştan çıkmış Kosova'da barış ve istikrar sağlanana kadarki geçici idareden sorumluydu. 2008'de bağımsızlık ilan edildikten sonraysa, BM'nin yetkileri AB'nin Kosova'daki temsilciliğine devredildi ve KFOR güçleri sayıca azaltıldı. Buna rağmen Kosova'daki uluslararası yönetimin etkileri halen çok canlı bir şekilde görülmektedir. Özellikle BM ve AB'nin Kosova kurumlarını hesap verebilir, şeffaf, güçlü ve demokratik hale getirme yönündeki görevlerinin tamamlandığını söylemek çok zordur. Aksine, yıllar süren uluslararası idare, yerel kurumların tam olarak güçlenememesine sebep olmuş, yolsuzluk ve cezasızlık ülkenin temel sorunları olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, savaştan kaynaklı yoksulluk ve ekonomik çöküntü Kosovalıların hayatını halen olumsuz etkilemektedir. Savaş esnasında kaybedilenlerden yaklaşık 1.500'ünün akıbeti hala ortaya çıkmamış, göç edenlerin yerine dönmesi tam olarak sağlanmamış ve Kosova'da yaşamayı sürdüren Sırp toplumu ile Arnavutlar arasında henüz tam bir uzlaşma kurulamamıştır. Buna ek olarak, azınlık hakları bağımsız Kosova'nın anayasasında ayrıntılı bir şekilde garanti altında alındığı halde, Arnavut çoğunluğun dışında kalanlar için bu haklar pratikte tam olarak hayata geçirilememektedir. Çalışmamız açısından oldukça önemli olan başka bir konuya, çatışma dönemindeki cinsel şiddet suçlarının yargılanmamış olması ve bu konunun üstünün uzun yıllar boyunca örtülmüş olmasıdır. Bu nedenle savaşın üzerinden geçen 17 yıla rağmen, kadınlar açısından savaşın etkilerinin tamamen ortadan kalktığını söylemek çok zor görünüyor.

Çatışmalı geçmişin mirasıyla hesaplaşarak şiddetin bir daha yaşanmamasını garanti altına almak ve çatışmanın uzun dönemli etkilerini bertaraf etmek için etkin geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına

ihtiyaç vardır. Ancak Kosova’da özellikle adli olmayan geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının oldukça kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Nüfusun %84’ünün insan hakları ihlaline maruz kaldığını ifade ettiği bir toplumda (UNDP, 2012), geçmişin yaralarını sarabilmek için cezai adalet dışında ulaşılabilen bir mekanizmanın olmaması, pek çok grubun adaletin tesis edilmediğini hissetmesine neden olmaktadır.

Savaş sonrası Kosova’da sivil toplum, kadınların ve gençlerin başını çektiği, savaşın travmalarını iyileştirmeye odaklanan oldukça dinamik bir alana dönüşmüştür. Eski Yugoslavya ülkelerindeki diğer aktivist gruplarla da koordineli olarak çalışan ve savaş dönemi suçlarıyla hesaplaşma ve hatırlama kültürü oluşturma üzerinden sözlü tarih çalışmaları, hafıza aktivizmi, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarını hayata geçirmek için hükümetlere çağrı yapma gibi alanlarda çalışan gruplar, devletin sessizlik politikasına karşı güçlü bir mücadele yürütmektedir. Bu alandaki çalışmaların belki de en önemli ayağını savaş döneminde cinsel şiddete uğramış, yerinden edilmiş ve yoksullaştırılmış kadınlara dair verilen mücadele oluşturur.

■ 1990’larda Kadın Hareketi

1990’larla birlikte, Sırbistan’ın Kosovalı Arnavutlar üzerindeki baskılarının artmasıyla kadınların maruz kaldığı baskı da iki katına çıkmıştı. Erkeklerden farklı olarak kadınlar hem Miloseviç rejiminden hem de ailelerinden baskı görüyordu. Sırp güçlerine ait polis noktaları yüzünden ulaşım zor hale gelmiş, çok sayıda Arnavut çalıştığı yerden kovulmuş ve okullarda Arnavutça eğitim yapılması yasaklanmıştı. Özellikle 1990’ların ortalarında Sırp yönetimi Kosova’nın radyo-televizyon kanallarını ve büyük şirketleri ele geçirmişti. Bunun yanı sıra gazeteler, tiyatrolar, kütüphaneler, müzeler ve sinemalar ya kapatılmış ya da bu kurumlarda çalışan Arnavutlar tasfiye edilmişti. Bunlara bağlı olarak kadınların ve genç kızların okula gitme, çalışma ve kamusal yaşama katılma olanakları büyük ölçüde zarar görmüştü (Halili, 2016: 116). 1990’larda kadın aktivistler, entelektüeller ve siyasetçiler haklılıklarını topluma duyurmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılık oluşturmak

için büyük bir mücadele verdi. Ancak o dönemin baskın siyasi anlatısına göre, Kosova’da kadınlara eşit hakların verilmesinden çok daha acil gündemler vardı ve onlarla ilgilenilmeliydi (Luci, 2015). Arnavut siyasi liderler, kadınların toplumsal cinsiyet gündemini kamusal alana taşıma mücadelesini ulusal özgürlük davasında dikkat dağıtan bir mesele olarak görüyordu (Di Lellio, 2016).

Kosova’da toplumsal cinsiyet konusuyla ilgili, özellikle BM, AB ve NATO gibi Kosova’nın savaş sonrası döneminde önemli görevler yüklenmiş kurumların genel söylemi, Kosova’nın patriyarkal ve geleneksel bir toplum olduğu şeklindeydi. Bu söylem kısmen doğru olmakla beraber, Kosova toplumunun kendi içindeki farklılıkları görmemizi engellemekte ve kadınların hem 90’lardan önce hem de şiddet ve çatışmanın gittikçe yükseldiği 90’lar boyunca politik ve toplumsal yaşamda oynadığı rolleri yok saymaktadır. Özellikle kentsel ve kırsal alandaki koşullar birbirinden oldukça farklıydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyalist Yugoslavya’nın modernize eden etkisiyle şehirlerdeki kadınlar hükümet, sanayi, eğitim ve sağlıkta önemli kadrolar elde etmişti. Miloseviç dönemindeyse Kosova’nın direniş hareketinde önemli liderlik rolleri üstlenen kadınlar vardı. Onlar hem toplumsal cinsiyet eşitliği için çalışıyor hem de Kosova’yı Sırp baskısından özgürleştirmek için mücadele ediyordu (Kosovo Women’s Network, 2011). Kırsal bölgelerde, köylerde yaşayan toplum ise hem patriyarkal değerlerle daha iç içeydi hem de 1990’larda Sırp güçlerinin baskısından ötürü pek çok kamu hizmetini almaları zorlaşmıştı. Bu nedenle şehirlerdeki kadın aktivistler, kırsaldaki kadın ve çocukların Sırp baskısından daha ağır bir şekilde etkilendiğinin bilincinde olarak eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere, buralardaki mağduriyetleri azaltmak için yoğun bir çaba gösteriyordu. Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, kadın dayanışması ve kadın örgütlülüğü, şiddet ve baskı ortamından dolayı ulaşımın neredeyse imkansız olduğu, okula gitmenin özellikle kız çocukları için çok zorlaştığı bir dönemde pek çok kadının eğitimine devam etmesini, güçlenmesini ve politik şiddetin yol açtığı travmalarla daha güvenle baş edebilmesini sağlamıştı.

1990’larda binlerce kadın, Rugova önderliğinde Sırbistan yönetiminden bağımsız olarak kurulan alternatif yapılarda aktif rol alıyordu. Toplumun her kesiminden kadın, şiddetsiz direniş eylemlerine ve Sırp güçlerinin işlediği suçlara karşı ses çıkarmak amacıyla düzenlenen gösterilere katılmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, genellikle ev içi alanla ilişkilendirilen, politik ve kamusal alandan uzaklaştırılmaya çalışılan Arnavut kadınlar için Kosova’daki ulusal hareket kamusal alana girebilecekleri yeni bir kanal açmış gibi görünmektedir (Luci, 2015). Bu bölümde kadın aktivistlerin özellikle savaşın başladığı yıl olan 1998’e kadarki süreçteki örgütlenmelerini inceleyeceğiz. Ancak akılda tutulması gereken, kadın örgütlerinin bu dönemdeki çalışmalarının da barış aktivizmi kapsamında değerlendirilebileceğidir. Kadınların bu dönemdeki faaliyetleri genel olarak dört ana alanda gelişti: Özellikle Sırp sisteminden kaynaklı zor durumda olan kırsal kesimlerde sağlık hizmeti de dahil olmak üzere temel ihtiyaçların sağlanması; kadınlara dönük bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları ve insan haklarının ihlallerin raporlanması. Sırp güçlerinin baskısından ötürü kamusal alanlarda kitlesel eylemler yapılamıyordu. Bu yıllardaki kadın mücadelesi, savaş başlamadan önce yapısal ayrımcılığa karşı ve toplumsal barışın güçlendirilmesi için sessiz bir biçimde mücadeleye ediyordu. Bu çalışmalar aynı zamanda savaş sürecinde önem kazanacak olan barış çalışmaları için de bir zemin hazırlamış oldu. Bu anlamda kadın aktivistler barış aktivizmine, savaş gerçek anlamda başlamadan önce, bu yıllarda dahil olmuştu.

1990’lar, pek çok bağımsız kadın sivil toplum kurumunun da kurulduğu yıllardı. Örneğin 1995 yılında, kamusal hizmetlere erişimi çok sınırlı olan köylerdeki kadınlarla okuma, yazma çalışmaları yapmak için Igballe ve Safete Rogova kardeşlerin kurduğu Motrat Qiriazı bunun örneklerindedir. Motrat Qiriazı, aynı zamanda zorla evlendirme gibi patriyarkal pratiklere karşı da mücadele veriyordu. Kadınların gelir elde edebilmesini sağlamak için düzenlenen dikiş kursları döne-

---

2 *Motrat Qiriazı (Qiriazı Kardeşler) ismi esas olarak 1900’lerin başında yaşamış ve kadınların eğitimi alanında öncülük yapmış iki kız kardeş için kullanılmaktadır. Igballe ve Safete Rogova da onlara referansla kendilerini bu isimle adlandırmıştır.*

min kadın çalışmalarının bir diğeriydi (Halili, 2016: 118).

1993'te kurulan Kadın ve Çocukları Koruma Merkezi (Center for Protection of Women and Children/CPWC) ise çalışmalarına kadın ve çocuklara sağlık hizmeti sağlamak ve kadın hakları konusunda farkındalık oluşturmak saikiyle başlamıştı. Öncelikle kadın ve çocukların sağlık hizmeti alabileceği, sağlık personeliyle güvenli bir ortamda görüşüleceği bir merkez kuruldu. Kurulduğunda yalnızca bir şubesi olmasına rağmen, merkezi bilen kadınlar kendi etrafındaki kadınlara da öneriyordu. Başlangıçta çocuğunu doktora göstermek için gelen kadınlar, güvenli bir ortamda olduklarını hissetmeye başladıktan sonra kendi kaygılarından, hatta uğradıkları ev içi şiddetten bahsetmeye başlamıştı. Merkez bir süre sonra, alternatif okullarda insan hakları eğitimleri ve cinsel eğitim düzenlemeye, kadın ve çocuklara yönelik insan hakları ihlallerini raporlaştırmaya başladı (Halili, 2016: 119).

O dönemde kadınların eğitimi kadın aktivistlerin genel olarak üzerinde önemle durduğu bir alandı. Siyasi durum kötüleştikçe, özellikle Arnavut ailelerin kızlarının evlerinden ayrılması zorlaşıyordu. Bunun birkaç sebebi vardı. Ebeveynlerin işten atılması ve Sırp yetkililerin Arnavutların anadillerinde eğitim almalarını yasaklaması bunlardan ilkiydi. Kırsal bölgelerde yaşayan aileler için başka bir sorun daha vardı. Çocuklarının okula gitmesi için daha büyük kasaba ya da şehirlere ulaşması gerekiyor, bu yollardaki polis kontrol noktalarının oluşturduğu tehlikeyse ailelerin özellikle kız çocuklarını okula göndermekten korkmasına neden oluyordu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 81). Hem CPWC hem de Motrat Qiriazı kırsaldaki kadın ve çocukların eğitimi için programlar düzenliyordu. Örneğin Motrat Qiriazı aktivistleri, ulaşım problemini aşmak için Arnavutluk sınırındaki dağlık ve izole Has bölgesine bile eğitim etkinliklerini ulaştırmıştı.

Eğitime özel bir önemin verilmesinin bir diğer sebebi de, İbrahim Rugova önderliğindeki alternatif kurumların çocuklara eğitim vermesine rağmen kırsal bölgelerde kadınlar arasındaki okuma yazma oranının düşüklüğüne dair bir şey yapmamasıydı. Bu ne-

denle kadın örgütleri, kırsal bölgelerde ailelerle görüşüp, işlerini kaybetmiş öğretmenleri buraya getirerek hem çocuklar hem de yetişkin kadınlar için okuma, yazma ve diğer alanlarda dersler düzenledi. Özellikle eğitime ulaşması zor olan kadınlar için verilen bu yoğun çaba, kadının mücadelesinin karma yapıların toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan çalışmalarından doğan eksikleri kapatmak için ne kadar elzem olduğunun bir örneğini sunmakta.

Aynı dönemde kurulan bir başka inisiyatifse çalışmalarına 1995'te başlayan Medya Projesi (Media Project) idi. Medya Projesi, genç kadınlara gazetecilik ve çatışma çözümü eğitimi verme fikrinden yola çıkıyordu. Projenin arkasında yatan mantık, baskıcı bir hükümet ve patriyarkal bir toplum tarafından ayrımcılık ve engellerle karşılaşan genç kadınlar için, seslerini yükseltip kişisel hedeflerine sahip çıkabilecekleri bir ortam oluşturmaktı. Özellikle liseyi bitirmiş, fakat Priştine Üniversitesi'ne kayıt yapamamış genç kadınlar için bu proje önemli bir boşluğu dolduruyordu. Başlarda, kurucuların yaptığı bağışlarla devam eden Medya Projesi'nin bir süre sonra ofis kiralayabilecek kadar fonu oldu. Fakat çatışma çözümüyle gazeteciliği birleştiren bir yaklaşımı öğreten eğitimciler savaş sonrasına kadar gönüllü çalışmaya devam etti. Gittikçe katılımcı sayısı arttı ve eğitimlerin yoğunluğu da sıklaştı. Hem Kosova'dan hem de farklı ülkelerden gazeteciler gönüllü olarak eğitim ve atölyeler düzenliyor, eğitim alan kadınların bir kısmı da uluslararası atölyelere katılıyordu. Yaklaşık 200 kadın Medya Projesi'nde eğitim aldı ve burada feminizm, toplumsal cinsiyet rolleri ve aktivizmle ilgili düşünüp tartışma olanağı buldu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 89). Bu yanı sıra proje yalnızca gazetecilik eğitimi vermekle kalmıyor, aynı zamanda kadınlar üzerindeki toplumsal ve politik baskının yoğun olduğu bir zamanda önemli bir dayanışma ve destek ağı görevi görüyordu. Benzer biçimde genç kadınların becerilerini geliştirmesine odaklan Sfinga örgütü 1997'de kuruldu. Özellikle genç kadın yazarların sanat, bilim ve yaratıcılık becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bu örgüt, kadınlar için kadınlar tarafından çıkarılan ilk yıllık edebiyat dergisini yayınlamaya başladı. Dergide

bilim, kültür ve sanat alanında makaleler, edebi yazılar ve analizler yayınlanıyordu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 78).

Yine 1997'de, sonradan Liria ismiyle kayıt yaptıran bir STK daha kuruldu. Bu STK hem kültürel alanda önemli çabalar gösteriyordu hem de ihtiyacı olan bölgelere insani yardım götürmeye odaklanmıştı. Savaşın başlamasına kısa bir zaman kala Kosova'nın pek çok yerinde Sırp güçleri insan hakları ihlalleri gerçekleştiriyor, Arnavut siviller hayatını kaybediyordu. Kadın örgütlerinin üzerinde durduğu bir diğer alan da sağlık hizmetleriydi. Sırbistan politikalarına bağlı olarak Arnavut doktorların işten çıkarılması, sağlık hizmetlerine ulaşmanın parasal anlamda zor olması ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması sonucu Arnavut nüfusun önemli bir bölümü nitelikli hizmete ulaşamıyordu. Bu nedenle kadın kurumları ilaç bulmak ve dağıtmak, muhtemel sağlık riskleri üzerine bilgilendirici çalışmalar yapmak ve aşı kampanyaları düzenlemekle ilgileniyordu. Burada önemli olan nokta, alternatif kurumlarda verilen genel sağlık hizmetlerinden farklı olarak kadın kurumlarının aile planlaması ve cinsel eğitime de odaklanmasıydı (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 90).

Yukarıda değindiğimiz CPWC, sağlık alanına odaklanan kurumlardan bir diğerydi, içinde ultrasonun da bulunduğu tıbbi aletlerle dolu bir ofis açmıştı. Buna ek olarak Kosova'nın tamamındaki köylerde üreme hakları konusunda farkındalık oluşturmak ve ilaç dağıtmak için atölyeler düzenlendi. Bunu yaparken bir yandan da kırsal bölgelerde kadınların baskılardan ne şekilde etkilendiği araştırılıyordu. Bu araştırmalardan haberdar olan diğer kadın kurumları da kadınları kırsal bölgelerden başkent Priştina'ya tıbbi kontroller için getirmeye başladı. Bundan haberdar olanların sayısı arttıkça özellikle yeni doğum yapmış kadınlar, hamileler ve çocuklar için CPWC'nin çalışmaları çok önemli bir boşluğu doldurur oldu. Bu çalışmaların bir başka getirisi ise merkezle istikrarlı bir şekilde temasta olan kadınların çalışanlarla bir güven ilişkisi kurması ve ailelerinden ve Sırp rejiminden gördükleri şiddeti anlatmaya başlamasıydı. Böylece CPWC, kadınların paylaştığı hikayeler üzerine,

hak ihlallerini belgelemeye ve kadınlara hakları konusunda eğitimler vermeye başladı. Bunun ötesinde, Hırvatistan ve Bosna'daki savaştan kaçarak Kosova'ya gelen, yerlerinden edilmiş kadınlara ücretsiz jinekolojik muayene ve danışmanlık verilmeye başlandı. Sırbistan'daki gibi Kosova'da da kadın aktivistler yereldeki deneyimlerini Yugoslavya'nın başka yerlerinden gelen kadınlarla dayanışmak için kullanıyordu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 90).

Kadın aktivistlerin 1990'larda yaptığı bir diğer önemli çalışmaysa, Sırp güçleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini raporlamak ve bunları uluslararası insan hakları izleme örgütleriyle paylaşmaktı. Yerel aktivistler BM dahil olmak üzere pek çok uluslararası örgüt için raporlama yapıyordu. Bu süreçte Arnavut kadınlar başlarda hem hangi kurumlara ulaşacaklarını bilmediklerinden hem de raporlama deneyimine sahip olmadıklarından çeşitli zorluklar da yaşadı. Bunlara ek olarak, uluslararası kurumlarla görüşmek için yurtdışına seyahat etmek zordu ve birçok aktivist eylemlerinden dolayı yargılanmış ve pasaportları iptal edilmişti. Bunlara rağmen zamanla deneyimler birikti ve savaşın hemen öncesinde yapılan savunuculuk, savaş döneminde de Kosova'da olup bitenleri uluslararası kamuoyuna ve insan hakları örgütlerine ulaştırmada çok faydalı oldu.

Yine bu yıllarda kadın aktivistler açısından bir başka kazanım da kentlerdeki, kırsaldaki ve Kosova dışındaki kadın aktivistler arasında kurulan dayanışma ağları oldu. Eğitim, sağlık ve insani yardım alanında daha etkin çalışabilmek için yerel ve ulusal kadın ağları arasında güçlü bir işbirliği kurulmuştu. Bu vesileyle 1995'te ilk sivil kadın örgütleri ağı kuruldu: Kırsal Kadınlar Ağı. Bu ağ, Sırp baskısının daha yoğun olduğu bölgelerdeki kadınlara daha güçlü bir şekilde ulaşmak ve Kosova dışındaki kadın örgütleriyle de ilişkiler kurabilmek için ortak bir program belirledi. Kırsal Kadınlar Ağı sayesinde kadınlar, 1994'ten itibaren Kosova'dan çıkarak Belgrad'da Miloseviç rejimine direniş gösterme cesaretini taşıyan Siyahlı Kadınlar'ın sessiz nöbetlerine katılmaya başladı. Bu saye-

de, uluslararası düzeyde barış aktivisti kadınlarla ilişki kurma ve Kosova'daki insan hakları ihlallerini duyurma şansları oluyordu. Bugünkü adıyla Kosova Kadın Ağı (Kosova Women's Network)'nın kurucularından ve yukarıda değindiğimiz Motrat Qiriazı aktivistlerinden Igballe Rogova, bu kadınların sessizliği bir eylem biçimi olarak kullanmasına dair hissettiklerini şöyle aktarır: "Karşı çıkmak için mutlaka bağırmanız gerekmez. Sadece bedeninizi de kullanabilirsiniz...konuşmadan da sesinizi duyurabilirsiniz" (Halili, 2016). Sırp şiddetinin ve dolayısıyla Kosova'daki Sırp düşmanlığının en yüksek olduğu dönemde, tüm risklerine rağmen Siyahlı Kadınlar'dan aktivistler de Kosova'da mülteci kamplarındaki kadınlarla çalışmalar yürüten kadın aktivistleri ziyaret etmişti.

Buna ek olarak Kosovalı kadın aktivistler, 1993 yılında Slovenya'da yapılan "Kadınlar Balkanlara Barışı Getiriyor" gibi uluslararası toplantılara katılıyor ve savaşa karşı Yugoslavya çapında ortak bir kadın mücadelesi ölüyorlardı. Savaşın ağır koşullarına rağmen, 90'ların başından beri kadın aktivistler ulusal, dini ve etnik sınırları aşarak birbirlerini destekliyordu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 98).

Barış mücadelesi yürüten kadınlar, bu dönemde hem çalışma yaptıkları topluluklardaki muhafazakar ve erkek egemen zihniyetle hem de Sırp polisinin tehdidiyle mücadele ediyordu. Polis kadınları takip ediyor, ailelerini rahatsız ediyor ve uydurma suçlamalarla ifade vermeye çağırıyordu. Herhangi bir yanlış hareketin sonucu şiddete uğramak ya da hapse girmek olabilirdi. Bu nedenle özellikle Arnavutça edebiyat metinlerini yaymak, kalabalık gruplar halinde toplanmak ya da Arnavut kültürel mirasına dair bir etkinlik düzenlemek gibi yasaklı faaliyetlerin ortaya çıkmadığından emin olmaları gerekiyordu. Elbette kadınlar buna karşı bazı taktikler geliştirmişti. Özellikle birkaç defa sorgulandıkları polis kontrol noktalarında, düğüne ya da cenazeye katılmak için seyahat ettikleri gibi bazı uydurma cevaplar hazırlamışlardı (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 86).

1990'lı yıllarda pek çok bağımsız kadın kurumunun oluşması

birkaç temel nedene dayanıyordu. Bunlardan ilki, kadın aktivistlerin siyasi partilere bağlı olmak istememesiydi. Partiler içinde kaldıkça, kendi aktivizm yöntemlerini geliştirme ve kadınlarla istedikleri şekilde çalışabilme özgürlüklerinin olmayacağı kanaatindeydiler. Resmi politika dışında kalarak daha etkili olabileceklerini düşünüyorlardı. Elbette diğer neden de, karma örgüt ve siyasi partilerin toplumsal sistemin özel olarak kadınları nasıl etkilediğiyle ilgilenmemesiydi (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 79). Aslında o dönemde kadınlar tarafından kurulan STK'ların birçoğu erkeklerle de çalışıyordu. Özellikle insani yardıma odaklanan STK'lar karma hizmet veriyordu. Ancak buna rağmen, kadınların yalnızca kadınlar tarafından idare edilen ve kullanacakları yöntemlere kendilerinin karar verdiği bağımsız alanlara ihtiyaç duyduğu görülüyor. Alternatif kurumlar pek çok kadının özellikle eğitim, sağlık, insani yardım vb. konularda aktif olarak çalıştığı bir alan açmakla beraber, kadın aktivistler oldukça yoğun bir şekilde kendi alanlarını da kurmaya başlamış. Bu özgün örgütlenme biçimi ve şehir ve kırsaldan kadınların birlikte çalışması hem kadınlara dair toplumsal algıyı değiştirdi hem de kadın bakış açısını toplumsal alana yansıtarak Kosova'nın demokratikleşmesine katkıda bulundu (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 100).

■ Savaş Zamanında Kadınların Barış Aktivizmi

Yukarıda anlatıldığı gibi, kadın hareketi savaştan önceki yıllarda oldukça aktif bir şekilde çalışıyor, her geçen gün daha fazla kadın örgütlenmelere dahil oluyordu. Savaşın başladığı 1998 yılında değişen şey ise o zamana dek özellikle şiddet ve baskılardan olumsuz etkilenen kadınları güçlendirmeye odaklanan kadın aktivistlerin, sokak gösterileri ve eylemlerle politik mesajlarını duyurmaya başlamasıydı. Hem İbrahim Rugova önderliğindeki barışçıl direniş, hem de Sırp güçlerinin oluşturduğu baskı nedeniyle 90'ların önemli bir bölümünde kitlesel eylemler yapılmıyor, direniş farklı yollarla sürdürülüyordu. Şiddetin tırmandığı ve savaşın en yoğun haliyle başladığı 1998'de kadın aktivistler, sokaklara çıkarak yıllar süren

sessizliği kırmış ve öğrencilerden sendika üyelerine farklı kitlelerin mobilize olmasını sağlamıştı. Kadınlar, Sırp güçlerinin özellikle sivil Arnavutları öldürmesine karşı ses çıkarmak ve örgütlü kadınlar olarak güçlerini ortaya koymak için kitlesel eylemler düzenlemeye başladılar (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 105). Denilebilir ki kadın aktivistler, savaş öncesi dönemde biriktirdikleri örgütlülük deneyimini yıllar süren sessizliği kırarak daha birleşik ve politik bir mücadeleye dönüştürdü ve savaşa karşı çok güçlü bir ses yükseltti.

Aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz gibi, uluslararası ve bölgesel kadın barış ağlarıyla ilişkiler kurmak ve uluslararası kurumların dikkatini Kosova'daki insani krize çekmek, bu dönemdeki en önemli kazanımlardanandı. Kadın aktivistlerin savaş döneminde bu kadar etkin ses çıkarabilmesi ve uluslararası ağlara seslerini duyurabilmelerinde, savaştan önce insan hakları ihlallerini raporlama konusunda verdikleri uğraşın da büyük bir payı vardı. Ayrıca, kadın çalışmalarında güçlendiğini hisseden pek çok kadın öncesine kıyasla çok daha büyük bir güvenle politik olarak aktif olmak istiyor, sesini duyurmak için kullanacağı araçları daha rahatça seçiyordu. Aslında 90'lardaki kadın hareketine bakıldığında, savaş dönemi ile öncesinin bir bütün olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tam olarak savaş başlamamışsa da şiddetin ve baskının çok yoğun olduğu yıllar boyunca mücadele eden kadınlar, birbirleriyle dayanışma ve politik mücadele içinde yer almanın türlü yollarını keşfetmiş, en örgütlü biçimde nasıl hareket edeceklerine dair çok kıymetli bir birikim elde etmişlerdi. Bu nedenle savaş başladığında da daha önce ne yapıyorlarsa onu yaptılar ve buldukları her yerde örgütlendiler.

Savaşın başladığı zamanlara denk gelen 8 Mart 1998'de 15.000 kadın başkent Priştine'de ellerinde beyaz kağıtlarla büyük bir eylem yapmıştı. Kadın örgütlerinin, kadınları yaygın şiddete ve insan hakları ihlallerine karşı ses çıkarmaya çağırdığı bu eylemlerdeki beyaz kağıt şiddetsizliği temsil ediyordu (Halili, 2016). Bu barışçıl eylemler sürerken, Priştine'nin yalnızca birkaç kilometre uzağın-

daki Drenika bölgesinde yüzlerce kadın ve çocuk, Sırp güçlerinin kuşatması altında ağır bir şiddet ve ölüm tehdidiyle karşı karşıyaydı. 8 Mart'tan birkaç gün sonra kadınlar, belki de Kosova'daki en etkileyici eylemlerden birinin çağrısını yaptı: "Drenikalı Kadınlar ve Çocuklar için Ekmek!" Bu slogan altında birleşen binlerce kadın Priştine sokaklarında ellerinde birer ekme tutarak Drenika'ya yürümeyi hedefliyordu. Yürüyüş Sırp polisi tarafından engellense da, uluslararası topluma ve insani yardım örgütlerine Drenika'daki kadınların açlık ve şiddet sonucu ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduğu mesajı iletilmiş oldu.

Drenika eylemleri sırasında uluslararası toplum henüz Kosova'daki iç göç durumunu insani bir kriz olarak adlandırmıyor, yalnızca eski Yugoslavya'nın diğer bölgelerindeki savaşıardan kaçarak Kosova'ya göç etmiş olan kişilere yardım ulaştırıyordu. Eylemler bu açıdan önemli bir noktaya dikkat çekiyor ve hayati bir mesaj taşıyordu. Ayrıca bu eylemler çok farklı kimliklerden, yaştan ve bölgeden kadınları biraraya getirmiş ve eylem tarzı açısından birbirinden ayrılan kadınları ortak bir politik hatta birleştirmişti. Bunlara ek olarak belki de en önemli sonuç örgütlü olmayan birçok kadının eylemlerin kitleliliği ve gücü sayesinde kendini daha güçlü hissetmesi ve en zor zamanlarda bile ses çıkarmanın mümkün olduğunu düşünmeye başlamasıydı (Kosovar Gender Studies Center, 2008: 113).

Drenika eylemlerinin ardından, eylemi örgütleyen kadınlardan bazılarının evi Sırp polisi tarafından basıldı. Bu kadınların bir kısmı Kosova dışına çıkmak zorunda kalarak, Makedonya'daki göçmen kamplarında Miloseviç'in etnik temizlik hareketi sırasında göç edenlerle çalışmaya devam etti. Kamplarda çalışan kadınlar, savaş travması yaşayan kadınlar için bir nevi gayri-resmi danışmanlık hizmeti sunuyordu. Kamplarda performanslar sergileniyor,

3 *Nüfusunun çoğunluğu etnik Arnavutlardan oluşan Drenika'da yaşanan ölümler, savaşın başlangıcını simgeleyen olayların başında gelir. Human Rights Watch'ın raporuna göre burada yaşanan insan hakları ihlalleri ve istismar çok yaygın ve sistematik bir biçimde gerçekleşmiş olup, mağdurların sayısını belirlemek oldukça zordur. Bu bölgede yaşayan ailelerden yalnızca birkaç tanesi, şiddete maruz kalmamıştır (Human Rights Watch, 2001).*

komedî gösterileri düzenlenerek kaybolan neşenin geri gelmesi için uğraşıyordu (Halili, 2016). Uluslararası kamuoyunun dikkatini mülteci kamplarına çekmek de kamplardaki kadın aktivistlerin bir diğeri uğraşydı.

1998'deki bu eylemler yalnızca Miloseviç rejiminin zulmüne ve yükselen şiddete karşı örgütlenmemişti. Eylemlerin örgütleyicisi kadınlar uzun zamandır kadın hakları alanında mücadele veriyor, bunun yanında da Kosova'nın baskı ve şiddet altında yönetildiğine dikkat çeken eylemler yapıyordu. Ancak uluslaşma süreçlerindeki diğeri ülkelerde de görüldüğü üzere, kadın mücadelesi Kosova'nın özgürleştirilmesi hedefinin yanında teferruat olarak algılanıyordu. Politikacılar ve siyasi gündemi belirleyen patriyarkal yapı, acil bir gündem olarak görmediği kadın mücadelesini marjinalleştirmişti. Böylesi bir politik baskıya rağmen savaş döneminde sokaklara çıkan kadın aktivistler, Kosova'daki güncel kadın hareketine çok önemli bir miras aktarmış oldu (Halili, 2016).

1998-1999'da Drenika ile başlayan süreç Kosova'nın hemen hemen tamamına yayılmıştı. Özellikle Sırp askeriyeye UÇK arasında doğrudan çatışmalar başlayınca, yıllardır sürmekte olan baskı daha da arttı. Yeni polis kontrol noktaları nedeniyle özellikle küçük yerler arasında seyahat etmek çok tehlikeliydi. Kırsal bölgelerde ilaç, sağlık hizmeti, hatta yiyecek bulmak bile oldukça zorlaşmıştı ve bu malzemeleri taşıdığı tespit edilen kişiler ağır şekilde cezalandırılıyordu. CPWC malzemeleri polis noktalarından geçirmemek için, Kosova'nın çeşitli yerlerinde ilaç ve diğeri şeylerin saklanabileceği evler açmıştı. Tüm bu risklere rağmen kadın aktivistler, savaş öncesinde yaptıkları gibi ulaşılması zor yerlerdeki yaralı, sıkışmış ya da yerinden edilmiş kişilere yardım ulaştırdı, yollar kapalı olduğunda kimi zaman yürüyerek seyahat etti. Bu seyahatler sırasında aynı zamanda insan hakları ihlallerini de belgeliyorlardı. Aktivistlerin yaptığı bir başka dayanışma faaliyeti de savaş suçlarına tanık olmuş kişileri ev ve bürolarda saklamak, onları biraz olsun sağaltmak için uğraşmaktı.

Anne ve Çocuk Tedavi Merkezi (Center for Recovery of Mother

and Child), savaşın ortasında yerinden edilmiş kadın ve çocuklara sığınak görevi görmek üzere kuruldu. Aynı zamanda doktor ve aktivistler beraberce sağlık hizmetine ulaşamayan ve tehlikeli durumda olan kadınları ziyaret ediyor, bir biçimde kontrol noktalarını aşmanın yollarını buluyorlardı. Savaş şiddetlendikçe yalnızca üzerlerindeki kıyafetlerle evlerini terk etmek zorunda kalan kişi sayısı binlere ulaşmıştı. Kadın ve Çocukları Koruma Merkezi de bu süreçte kadınlara sığınak sağladı. Bu insanların temel bakım ihtiyaçlarının yanında, travmatize olmuş kadın ve çocuklarla rehabilitasyon çalışmaları yapmak, hukuki ve psiko-sosyal destek sağlamak da bu merkezin aktivitelerinden oldu. Kaçan kadınların çoğu yoğun bir şiddete tanık olmuş, evlerinin yerle bir edildiğini görmüş, çoğunlukla ailesinin bir kısmını kaybetmiş ve bazen de cinsel şiddete maruz kalmıştı. Kadın aktivistlerin geliştirdiği yöntem, gizli toplantılar örgütleyerek kadınların hikayelerini paylaşmalarını ve birbirlerini desteklemelerini sağlamaktı. Resim yapmak gibi aktiviteler zaman zaman travmayı aşmak için kullanılabilirdi.

1999 yılına gelindiğinde çok sayıda kadın aktivist ülke dışına çıkmak zorunda kalmış ve örgütlülüklerini gittikleri yerlerde sürdürmeye başlamıştı. Örneğin Medya Projesi'nden doğan Radyo 21'in çalışanları Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'te buluşmuştu. Medya Projesi bürosu polis tarafından yıkılmış, ancak kadınlar çok kısa sürenin ardından Üsküp'te biraraya gelebilmiş ve online olarak yayın yapmaya başlamıştı. Radio 21 o sırada özellikle kampalarda kalan ya da hala Kosova'da evlerinde saklananlar için neredeyse tek haber kaynağıydı. CPWC ise savaş esnasında birbirinden ayrı düşmüş aileleri Makedonya'da tekrar biraraya getiriyordu. Uluslararası insani yardım örgütleriyle işbirliği yaparak Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ'a sığınmış olan kişilerin kayıp aile bireylerine ulaşmaları için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunun yanı sıra, tıpkı savaş öncesi ve esnasında Kosova'da yaptıkları gibi, bu ülkelerdeki mülteci kamplarında kalanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışıyorlardı. Kadın aktivistler, BM Mülteci Yüksek Komiserliği vs. insani yardım kurumlarının bu kadar yoğun

bir göç durumuna hazırlıklı olmadığını fark etmişlerdi. Bu nedenle gereken yardımı sağlamak için dünya çapında var olan tüm bağlantılarını kullanarak, hem diasporadaki Arnavut kadın kurumlarını hem de uluslararası ağları harekete geçirdiler.

Çeşitli örgütlenmelerden kadınlar, savaş sırasında mümkün olduğunca yüksek sesle ve açık bir biçimde şiddet ve katliamlara karşı çıkmaya devam etti. Aynı zamanda, savaşın sebep olduğu insani krizden kaynaklı kötü yaşam koşullarını aşmak, göç edenlere yardım ve yaşadıkları travmalarla baş edilmesi için cesaret isteyen birçok faaliyetin içinde yer aldılar. Ancak, çatışmadan çıkmış bir toplumda uluslararası girişimlerle birtakım yasal önlemler alınsa da, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri o kadar da kolay değişmeye-biliyor. Luci ve Krasniqi'ye (2006) göre BM, NATO ve AB; kadınları 'barışın inşacısı', 'bakım veren' gibi rollere hapsederek, onları güçlendirmek yerine var olan güç ilişkilerine dahil etmiş oldu. Kadınların yerellerdeki enformel barış mücadelesi görmezden gelindi ve deneyimleri yok sayıldı (Luci & Krasniqi, 2006). Bu değerlendirme, kadınların deneyimlerinin ve toplumsal cinsiyet bakış açısının, Kosova'nın geçici idaresinden sorumlu olan uluslararası kurumlarca da dışarıda bırakıldığı teziyle örtüşmektedir. Aşağıda da göreceğimiz gibi, kadın örgütleri özellikle çatışma dönemindeki cinsel şiddet için adaletin sağlanması konusunda uluslararası kurumlardan yüksek bir beklenti içindeydi. Ancak beklentinin aksine, savaş sonrası dönemde yeni devletin inşa sürecinde kadın hareketleri ve kadınların ihtiyaçları tamamen gündem dışı bırakılmıştı.

■ Cinsel Şiddet ve Kadın Mücadelesi

Sayıları hala tam olarak bilinmese de savaş döneminde yaklaşık 20.000 kadının cinsel şiddete maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Arnavutlar dışındaki etnik gruplardan kadınlar da cinsel şiddete uğramıştı. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY)'nde Miloseviç'in yargılanmasında savaş dönemindeki cinsel şiddet insanlığa karşı suç olarak tanımlanmıştı. Sırp ordusu, polisi ve paramiliter güçleri tarafından başta tecavüz olmak üzere cinsel şiddet

biçimleri Arnavut kadınlara yönelik olarak etnik temizlik ve yerinden etmeye hizmet eden bir savaş silahı olarak kullanıldı (Hasani, 2015). Tecavüzler çoğunlukla kadınların ailelerinin önünde, kendi evlerinde gerçekleşiyordu. Mülteci konvoylarında kadınların yakınları ve tanımadıkları yabancıların önünde tecavüze uğramasına da az rastlanmıyordu. Böylece tecavüz ve diğer cinsel şiddet suçları, şiddete uğrayanların ailelerinin tümünün onurunu kırmayı, hatta bir bütün olarak Sırp ulusunun Arnavut ulusunun üstündeki tahakkümünü göstermeyi amaçlıyordu. Bu açıdan, cinsel şiddet yalnızca şiddete uğrayan kişiyi değil, savaşan taraflardan birinin tamamını hedef alıyordu. Burada eklememiz gerekir ki çok sayıda erkek de savaş döneminde cinsel şiddete uğradığı halde, bunlara dair herhangi bir veri bulunmuyor. Çoğu örnekte olduğu gibi Kosova'da da cinsel şiddet, savaşa dair konuşulması en zor olan konuydu. Kadınlar küçük gruplar halinde, kendilerini güvende hissettikleri ortamlarda az da olsa yaşadıklarını dile getirme fırsatı bulsa da, Kosovalı erkeklerin savaşta uğradığı cinsel şiddete dair tanıklık, anlatı ya da yargısal bir süreç bulunmamaktadır (Hasani, 2015) .

Kadın aktivistler savaş dönemi ve sonrasında, savaş döneminde cinsel şiddete maruz kalanların adalete ulaşabilmesi için önemli bir mücadele yürüttü. Ancak NATO müdahalesi sonrası, BM'nin Kosova'nın yönetiminden sorumlu olduğu dönemde cinsel şiddete dair mücadeleler katı bir şekilde susturuldu. Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo/UNMIK) sadece cinsel şiddet konusunda değil, genel olarak kadın bakış açısını içermek ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir karar alma mekanizması işletmek anlamında da kadın aktivistlerin gözünde sınıfta kalmıştı. Hatta geçiş hükümetine dahil olan BM ve NATO var olan toplumsal cinsiyet rejimini sürdürmeye devam ediyor, cinsel şiddet konusuyla ilgilenmeyi reddediyordu. 2000 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin barış ve güvenliği sağlamadaki her girişimde kadınların eşit katılımını öngören 1325 no'lu kararı kabul edildiği halde, toplumsal cinsiyet barışın inşasının merkezinde yer almıyor, aksine yok sayılıyordu (Di Lellio, 2016).

Kadın aktivistler, birçok görüşme ve toplantıya dahil edilmiyor, lobi çalışmaları ve kampanyalarla kendilerine yer açmaya çalışılıyordu. Elbette bu dışarıda bırakma yalnızca uluslararası kurumlara has değildi. Barış mücadelesi yürüten bu kadınlar, genel olarak savaş sonrası dönemde siyasetin dışına itilip özel alana hapsedilmeye çalışılıyor, Kosova'nın özgürleşme mücadelesinde her aşamada üstlendikleri aktif role rağmen siyasetteki görünürlükleri engellenerek sesleri kısılmaya çalışılıyordu (Kosovo Women's Network, 2011).

Savaş dönemindeki cinsel şiddet konusunda toplumun genelinde de derin bir sessizlik hakimdi. Di Lellio'ya (2016) göre bunun iki sebebi var. Kosovalılar için cinsel şiddetten bahsetmek hem bir ulus olarak kurban konumuna getirilmiş olmayı anımsatmakta hem de bir kadının cinsel şiddete uğramasının tüm bir ailenin onurunu kirlettiği düşünülmektedir. Toplumsal ve kurumsal düzeyde var olan bu inkar ve sessizlik, cinsel şiddete maruz kalan kadınların kendilerinin de susmayı tercih etmesine neden oldu. Kadın örgütlerinin teşvik etmesi sonucu ICTY'da ifade veren az sayıda kadın da sonradan pişman olmuş, sessiz kalmayı seçmişti. Örneğin Kadın ve Çocukları Koruma Merkezi ile aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimiz Medica Kosova, 1999'da toplu tecavüze uğramış ve katliama tanıklık etmiş birkaç kadını ICTY'da ifade vermeleri için hazırlamış, olayla ilgili tüm delilleri mahkemeye sunmuştu. Fakat ICTY'nin pratiği tamamen hayal kırıklığına uğraticıydı. Mağdurlar Miloseviç'le yüzleşmek zorunda bırakılmıştı. Daha da önemlisi, mahkeme bittikten sonra mağdurların kimlikleri açık edilmiş ve güvenliği kalmayan bu kadınlar Kosova'dan ayrılmak ve başka ülkelere yerleştirilmek zorunda kalmıştı. Bu kayıtsızlık hali, kadınların gayri-resmi geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına bile katılmasını engellemişti. Sırbistan bölümünde ele aldığımız Kadın Mahkemesi'nde yer almak için gelen davet bile cinsel şiddete maruz kalmış kadınlar tarafından reddedilmişti. ICTY'nin ilgili mahkemeleri ele alış tarzı ve BM'nin konuyu yok sayması, hayatta kalanların herhangi bir adalet mekanizmasından umudunu kesmesine sebep olmuştu.

Uzun yıllar süren, çatışmaya bağlı cinsel şiddeti yok sayma ve kadınları ihtiyaç duydukları destekten yoksun bırakma sürecinin bir nedeni de travmalarına dair konuşan kadınların yakın çevrelerinden gördükleri tepkiydi. Birçok kadın zaten savaşta erkek akrabalarının bir kısmını kaybetmiş, böylelikle ekonomik ve sosyal destekten yoksun kalmıştı. Cinsel şiddete uğrayan bir kısım kadınsa aileleri tarafından terk edilmişti. Tecavüz sonucu hamile kalan kadınlardan bazıları doğurmak zorunda kalmış, doğum yapanların bir bölümü ise gerekli ekonomik ve duygusal desteğe sahip olmadığından çocuğunu terk etmeyi seçmişti. Medyanın bu konudaki tutumu da doğan çocukları “piç” olarak tanımlamak olmuş, böylece hayatta kalan kadınların travması ağırlaştırılmıştı (Di Lellio, 2016: 631). Tüm bunlar, Kosova’da savaş zamanı cinsel şiddete dair var olan toplu unutkanlık halinin bir kısmının da kadınların çeşitli nedenlerle konuşmamayı seçmesi olduğunu gösteriyor.

Tam da bu noktada, kadın örgütlerinin özenli ve yoğun çabaları son yıllarda konuya dair yaklaşım ve algıda ciddi değişikliklere ön ayak olmuş gibi görünüyor. Örneğin CPWC savaş boyunca kadınlara yönelik cinsel şiddeti raporlaştırdı ve ulaşabildikleri kadınlara tıbbi yardım ve danışmanlık hizmeti sundu. 90’ların başında, Bosna’daki savaştan kaçarak Kosova’ya gelen mülteciler, CPWC’nin sunduğu ücretsiz sağlık hizmetlerden haberdar olmuş ve buraya gidip gelmeye başlamıştı. CPWC’de çalışan kadınlar, bu deneyimden kaynaklı olarak cinsel şiddete maruz kalan kişilerle nasıl çalışacaklarını ve cinsel şiddetin ICTY’da yargılanması için nasıl bir belgeleme yapmaları gerektiğini öğrenmişti (Di Lellio, 2016). Cinsel şiddete maruz kalmış kadınlara psiko-sosyal destek sağlayan Medica Kosova ise travmayı aşmak, kadınları güçlendirmek ve genel anlamda toplumda da bir farkındalık oluşturmak için savaşın bitiminden bu yana çalışmaya devam ediyor.

Kadınların savaş sonrası mücadelesi genel olarak savaş dönemindeki cinsel şiddet konusunda resmi bir kabul ve tanınmanın olması, adalete erişimin ve psiko-sosyal destek hizmetlerinin sağlanmasına yönelik oldu. Kadınların yıllardır süren mücadelesi,

sessizliğin ve susturulmanın çok derin olduğu böyle bir konuda bile hem yasal hem de toplumsal kazanımlar elde edilmesini sağladı. 2014 yılında, çatışmaya bağlı cinsel şiddet mağduru kadınlar, tıpkı savaşçılar ve onların aileleri gibi “savaş mağduru” sayıldı ve bu gruplara tazminat verilmesini öngören yasaya dahil edildi. Bu hukuki kazanım, Kosova çapındaki kadın örgütlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde yaptıkları savunuculuk çalışmalarının bir sonucuydu. Bu yasa değişikliğinin bir başka sonucuysa, savaş dönemindeki cinsel şiddetin toplum nazarında daha konuşulabilir bir konu haline gelmesi oldu. Cinsel şiddetin kurumsal olarak tanınması ve cinsel şiddete uğrayanların resmen savaş mağduru gruplar içine dahil edilmesi, son yıllarda hayatta kalan kadınlar için de yaşadıklarıyla baş etmeyi bir nebze kolaylaştırdı.

Toplumsal ve kurumsal sessizliğin çok sert olduğu bir durumda, cinsel şiddete maruz kalan kadınlarla çalışabilmek için kadın örgütlerinin yeni stratejiler geliştirmesi gerekmişti. Bu alanda hala aktif olarak çalışan ve savaştan bu yana binlerce kadına danışmanlık hizmeti vermiş olan Medica Kosova, kadınların sessizliğini kırmanın yolunu geleneksel yöntemleri feminist psikolog ve jinekologların deneyimleriyle birleştirmekte bulmuştu. Medica çalışanları, savaşın en derin şekilde etkilediği köylere giderek dini liderlerle görüşüyordu. Erkeklerin öldürüldüğü, “Sırp askeri ve paramiliter güçlerin eve girip kadınlara korkunç şeyler yaptığı” ailelerin bilgisi alınıyor ve bu ailelere taziye ziyareti yapılıyordu. Bu esnada tamamı kadınlardan oluşan bir medikal ve psikolojik sağlık ekibi de kadınlara savaş travmalarının iyileşmesi için danışmanlık veriyordu. Böylece bizim Türkiye’den de aşına olduğumuz, taziye için kapıyı çalıp beraber yas tutma şeklindeki yerel gelenek, kadınlarla ilişki kurarak cinsel şiddete maruz kalanları teşhis etmek için kullanılıyordu. Danışman ekipleri, cinsel şiddete dair bir travması olduğunu fark ettikleri kadınları psikoloğa yönlendirerek bu kadınların bir destek alacağından emin oluyordu. Böylece kadınlar yaşadıkları topluluk içerisinde afişe olma korkusu yaşamadan, kendilerini güvende hissettikleri bir ortamda istedikleri ölçüde psiko-sosyal hizmet alabiliyordu. Bu sayede

Medica'yla bir kez yolu kesişen kadınlar, bunu tanıdıkları diğer kadınlarla da paylaşıyor, ağızdan ağıza yayılan bu bilgi, pek çok kadının Medica'ya ulaşmasını sağlıyordu (Di Lellio, 2016).

Medica Kosova, savaştan hemen sonra, 1999'da Cakova'da kuruldu. Cakova, savaşın en ağır şekilde etkilediği, en fazla kaybın yaşandığı bölgelerden biri. Bu nedenle örgüt burada kurulmuş, ancak Kosova'nın her yerinden kadına hizmet vermeyi amaçlamış. Başlangıçta Almanya'daki Medica Mondiale'in bir şubesi olarak kurulan Medica Kosova, 2003'ten beri bağımsız bir kurum olarak çalışıyor ve savaş esnasında travmatik deneyimler yaşamış, özellikle de cinsel şiddete maruz kalmış kadınlara destek sunuyor. Birebir görüşme imkanı bulduğumuz, Medica Kosova'nın psikologlarından Emirjeta Kumnova, kadınlara birkaç boyutu içerecek şekilde destek olduklarını anlatıyor:

Esas görevimiz kadınların travmalarını aşmalarına, toplumumuzun aktif üyeleri olmalarına, toplumla yeniden iletişim kurmalarına, topluma kazandırılmalarına yardım etmek, aynı zamanda da ailelerine sağlam bir gelir sağlamlarına katkıda bulunmak. Mesela aile ekonomisine katkıda bulunmaları için onlara arılar ya da inekler veriyoruz. Son zamanlarda da deneyimleriyle ilgili seslerini yükseltmeleri, haklarını elde etmeleri ve onları haklar ve kanunlar konusunda bilgilendirmek için birçok çalışma yürütüyoruz (Emirjeta, 16.08.2016).

Emirjeta, Kosova toplumunun cinsel şiddet gerçeğinin kendi başına geldiğini kabullenmek istemediğini ve bu yüzden konuyu yok sayarak üzerine konuşmayı ertelediğini düşünüyor. Ona göre cinsel şiddet mağdurlarının sayısının bilinmemesinin nedeni de, toplum olarak yaşananların reddedilmiş olmasıyla ilişkili. Cinsel şiddete dair sayısal bir veri ortaya koymamak, sistematik ve kitleysel cinsel şiddet yaşanmamış gibi yapmayı ve suskunluğu kolaylaştırmaktadır. İnkâr belli boyutlarıyla devam etmekte olduğundan, mağdurların sayısının tahmin edilenin üstünde olduğu ve muhtemelen erkeklerin de cinsel şiddete uğradığı düşünülüyor.

Kendi tecrübemden bahsedebilirim; istatistiklere bakarsak mesela, farklı köylerde şiddete uğrayan üç kız kardeş var, üçü de tecavüze uğramış. Yani bir aileden üç kadın tecavüze uğramışsa, sayının çok yüksek olduğunu tahmin edebiliyoruz. Esasında savaştan sonraki tecrübeme dayanarak, toplumumuzun zihniyeti üzerine de düşünüyordum, muhtemelen bizim inkar ettiğimiz, kadınların ama aynı zamanda erkeklerin de başına geldiğine inanmak istemediğimiz bir şeydi bu. Medica Kosova da bu alanda çalışıyor, çalışma arkadaşlarım da bununla mücadele ettiler çünkü onlar için de kadınlarla bu konularda konuşmak zordu. Biz toplum olarak bunu yıllarca, kurumsal düzey de dahil olmak üzere inkar ettik.

Bu konudaki suskunluğun kırılması ve aynı anda hem kurumsal hem de toplumsal bir kabullenme birkaç yıl önce başladı. Bu kırılmada, Medica Kosova ve diğer kadın örgütlerinin savaştan bu yana farklı tekniklerle verdiği mücadelenin önemi çok büyük. Bir yandan hayatta kalanlara ulaşım bireysel ve grup terapi yöntemleriyle bu kadınlar güçlendirilirken, bir yandan da savunuculuk ve lobi çalışmalarıyla kurumsal bir farkındalık oluşturmak için çalışılmış. Emirjeta, 2012 yılındaki 8 Mart eylemlerini bu dönüşümün miladı olarak görüyor.

2012 yılında, örgütümüz ve diğer kadın ağları ile birlikte, tecavüze uğramış kadınlara ilişkin bir 8 Mart protestosu düzenledik. Bu olay uluslararası toplumu harekete geçirdi. Ayrıca burada kurumsal düzeyde de ‘tamam, bizim başımıza böyle bir şey geldi, bu kategoriye de bakmamız gerek’ şeklinde bir uyanışa yol açtı. O yıllarda bir şeyi kaçırdığımız ve geri dönüp bakmamız gerektiği konusunda medyanın ve uluslararası toplumun gözünü açan olay bence buydu. O zamandan itibaren de bir şekilde insanların konuşmaya başladığı bir şey haline geldi; medya da çok çaba sarf etti. Buraya geldiler, rızası olan kadınlarla mülakatlar gerçekleştirdiler. TV’de çok sayıda yayın yaptılar. Savaş esnasında gerçekleştir-

şen tecavüz tabusunun yıkılmasına bence büyük bir katkıda bulundular.

Emirjeta'nın yıllardır cinsel şiddete maruz kalan kadınlarla yakın çalışma yapmış bir kadın örgütü çalışanı olarak anlattıkları, bu meseleye dair çalışmanın ne kadar uzun zaman ve ince bir emek gerektirdiğini gözler önüne sürüyor. Ama daha da önemlisi Emirjeta'nın son birkaç yıldır yaşanan değişime bakıp, uzun ve zorlu mücadele sonucunda gelinen noktadan oldukça umutlu olması.

İnsanlarla çalışmalarımda ve başkalarıyla konuşmalarımda [yaklaşımlarındaki] farkı görebiliyorum. Çok sayıda kadın gelip mülakat yaptı ve insanlar değişmeye başladılar, kabullenmeye ve konuşmaya başladılar. Bu kadınlara şefkat göstermeye, onları takdir ve kabul etmeye başladılar. Çünkü kurumsal ve toplumsal olarak kabul edildikten sonra konuşmak daha kolay. Bence son dört-beş yılda çok büyük işler yaptık. Daha önce inkar halindeydik. Bütün toplum inkar halindeydi, sonra işler değişmeye başladı.

Özellikle tecavüze uğramış olan kadınlar için konuşmanın çok zor olduğunu anlatıyor Emirjeta. Bu kadınlarla çalışmak için uzun bir süre sadece güven tesis etmeye odaklandıklarını söylüyor. Bu hem kişisel, hem de toplumsal çekincelerin iç içe geçtiği bir süreç. Toplumsal olarak cinsel şiddet konusundaki tabu yıkılmaya başladığında, şiddete uğrayan kadınlar da kendi başlarına gelenleri biraz daha kolay anlatmaya başlamış.

Tecavüz mağduru olan kadınlar için de konuşmak çok zordu. Bu kadınlara daha çok psiko-sosyal grup aktiviteleriyle ulaştık. Dul kalmış kadınlar, çocuklarını kaybeden kadınlar... Bazılarının tecavüze uğramış olabileceğini de biliyoruz çünkü semptomlar, kullandıkları kelimelerden daha fazlasını ifade ediyordu. Belki güven oluşturmaları iki yıl sürüyordu ama sonra başlarına gelenleri bir danışmana anlatıyorlardı; sayıları fazlaydı ama yine de kendilerini grup içinde konuşacak kadar güvende hissetmiyorlardı. Şimdi

deneyimlerinden grup içerisinde bahseden kadınlar var ve bu da tecavüz mağdurları arasında büyük bir değişim. Daha rahat konuşuyorlar tabii ki; konuşmak için, yardım almak için kendi inisiyatifleriyle geliyorlar, yani işler çok değişti.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Medica Kosova, kadınlara ulaşabilmek ve cinsel şiddet üzerine çalışabilmek için öncelikle kadınlarla başka türlü bir yakın ilişki kurma yolunu seçmiş. 90'lar boyunca farklı kadın aktivistler tarafından da kullanılan bu deneyimin sürekliliği gösteriyor ki, kadın bakış açısı ve kadınların özgün ihtiyaçları dikkate alınmadan özellikle şiddet konusunu konuşmak ve bu konuda bir ilerleme kaydetmek neredeyse imkansız hale geliyor.

Elimizdeki bir diğer araç da ekonomik projeler üzerinden ilerlemektir ve kadınlarla güven tesis etmek için çok çaba sarf ettik. Çünkü tecavüzü tecrübe ettiklerinde, bu hayattaki en ağır travmatik tecrübelerden biri oluyor. Kadınlar bunu tecrübe ettiklerinde esenlikleri için çok önemli olan temel güvenleri yok oluyor.. Bazen kadınların farklı şeyler tecrübe ettiklerini bilsek de, katiyen onlara gidip başlarından ne geçtiğini bildiğimizi söylemedik. Hep zaman ayırarak ve deneyimlerinden bahsedecekleri vakit gelene kadar onları kendi hallerine bıraktık. Deneyimlerinden bahsetmeleri için onları zorlamıyoruz. Bazı kadınlar konuşur, bazıları asla konuşmamaya karar verir. Karar onlara ait. Bizim için önemli olan, destek sağlamamız. Onlara yanlarında birisi olduğunu, kapının onlara açık olduğunu hissettirmek. Vakit geldiğinde anlatırlar.

Bu yaklaşım, kadın örgütlerinin şiddet ve travmayla ilgili çalışırken ortak olarak benimsediği bir yöntem gibi görünüyor. Bağlamlar farklı olsa da benzer bir tutumun Türkiye'de Suriyeli kadınlarla çalışan kadın aktivistler tarafından da benimsendiğini Suriye bölümünde göreceğiz. Bu yaklaşım bir tür kadın dayanışması deneyiminden gelmekte ve kadınlarla birebir ve eşit ilişkiler kurarak onların güçlenmelerini hedeflemektedir. Böylelikle hayatta kalan kadınlar için bütüncül bir yaklaşım benimsenmiş oluyor. Hem hayatlarının ekonomik, sosyal

ve psikolojik pek çok yönüne dair bir güçlenme yaşanıyor hem de bu kadınlar desteklendiklerini hissettiğinde etraflarındaki kadınlarla da benzer bir destek/dayanışma ilişkisi kurmaya başlıyor.

Kosova'da toplumun genelinde savaştan kaynaklı yoksulluk ve işsizlik problemi bir sorun olmaya devam etmekte. Kadınlar içinse bu durum, birçok nedenden ötürü daha da yakıcı bir sorun haline gelmiş. Özellikle cinsel şiddete uğramış olan ve ağır travmayla tek başına mücadele eden kadınlar için çalışmak çok da kolay olmamış. Buna bir de aileleri tarafından dışlanan, terk edilen ya da tecavüze uğradığı için çok yaşlı ya da sakat erkeklerle evlendirilen kadınların durumunu dahil ettiğimizde ortaya çıkan tablo, ekonomik güçlenmenin de çok önemli olduğunu gösteriyor. Emirjeta'ya göre de, savaş dönemindeki cinsel şiddet ile kadınların yoksulluğu arasında önemli bir ilişki var. Ayrıca ekonomik güçlenme para kazanmak ve maddi bağımsızlık elde etmekten çok daha fazlası anlamına geliyor. Bir üretim faaliyetinde bulunmak travmayı sağaltıcı bir etki de yapıyor.

Travmayı iyileştirmenin en önemli unsurlarından biri çalışmaktı; birçok kadın travmayı çalışarak aştı. Fakat öte yandan travma kadınları felce uğrattı ve çalışmalarına engel oluyordu. O yüzden kadınları bireysel olarak güçlendirmek ve çalışabilecek hale getirmek için çok çalıştık. Rehabilitasyon sağlamak ve travmalarını aşma fırsatı vermek için ekonomik olarak destek olduk. Bir defasında asker olan oğlunu savaşta kaybetmiş bir kadının evindeydim; oğlunu üç ya da dört ay sonra bulmuştu, yani kemiklerini... Onları alıp bir yere gömmüş. Çok zordu. Ama bahçesinde bir sürü arı besliyor ve arıcılıkla geçiniyordu. 'Yalnızca çalışmak başıma gelenleri aşmamda yardımcı oldu' dediğini hala hatırlıyorum.

Emirjeta kadınlarla yaptığı çalışmalar boyunca uzun dönem için barışı sağlama perspektifine de sahip. Travmayı aşmanın ve iyileşmenin, öfke ve nefreti yeni kuşaklara aktarmamak için de kilit olduğunu düşünüyor. Bunun için çalışma yaptığı kadınlarla barış üzerine konuşmaktan ve kendini bu alanda düşünmeye sevk etmekten vazgeçmiyor.

Hedeflediğim bir başka şey de uzun vadede barışa katkı sunmak. Yani kadınlar iyileştikten sonra da affetmekten, birbirimizden nefret etmemekten, barıştan konuşmaya bol zaman ayırıyorum. Çünkü sonraki nesillere nefreti ya da diğer olumsuz duyguları aktarmalarını istemiyorum. Belki hiç unutmayacaklar ama en azından bunu düşünceleri ya da duygularını çocuklarına ve başkalarına aktarmamaları gerek. Öfkelerini ve nefretlerini ifade etmek için duygularından bahsetmeleri gerek, ondan sonra da hazır olduklarında farklı safhalara geçebilirler. Ben en azından onları bu konuda düşündürmüş oluyorum.

Cinsel şiddet konusunda kadın örgütlerinin verdiği mücadele Kosova deneyiminde, kadınların barış mücadelesinin savaştan önceki ve sonraki dönem için çok kesin çizgilerle ayrılamayacağını gösteriyor. Geniş anlamıyla barışçıl bir toplumun inşası için savaş döneminin travmalarının aşılması gerektiğine inanan kadınlar, savaştan bu yana geçen 17 yıla rağmen hem savunuculuk hem de psiko-sosyal destekle savaş travmalarını aşmak için mücadele ediyorlar. Bunun başka bir boyutunu da savaş döneminde herhangi bir türden travma yaşamış kadınları ekonomik yollarla desteklemek oluşturuyor. Kadınların Sırp baskısına karşı direniş zamanlarından başlayarak bugüne dek sürdürdüğü örgütlü ve güçlü mücadele, kadınların birbirlerine ve kendilerine duydukları güvenin toplumsal ve politik yaşamda özgür olarak var olmaları için en önemli faktör olduğunu göstermişti. Bu deneyim cinsel şiddete maruz kalmış kadınların sağaltılması için de güven tesisinin önemli bir araç olarak kullanılmasını sağladı.

Özellikle 90'lar boyunca kırsal kesimlerdeki kadınlara eğitim ve sağlık hizmetleri sağlayarak, yerinden edilene destek olarak ve direniş hareketinin içinde yer alarak çeşitli yöntemlerle örgütlenen kadınlar, savaş başladığında da bu deneyimlerinden yararlandı. Daha önce Bosna'daki savaştan kaçarak Kosova'ya gelenlerle çalışmış olan kadınların örgütlenme becerileri ve deneyimleri, Kosova'yı terk etmek zorunda kalarak komşu ülkelerdeki mülteci

kamplarında yaşadıkları dönemde de onların en büyük mücadele aracı oldu. Hem Sırp güçlerinin tehdit ve tacizleriyle baş eden hem de yereldeki muhafazakar anlayışa karşı mücadele eden kadın örgütleri, Kosova'nın tamamında ördükleri dayanışma ağlarıyla pek çok kadının siyasete ve toplumsal diyalog kanallarına katılmasının önünü açtı. Kadın örgütleri yalnızca savaştan kaynaklanan şiddete karşı mücadele etmiyor, aynı zamanda kadınların toplumun her alanında özgürce ve bağımsız olarak var olmaları için etkinlikler organize ediyordu. Bu etkinlikler gazetecilik eğitimden dikiş kurslarına, uluslararası kadın ağlarıyla toplantılara katılmaktan okuma yazma öğretmeye kadar uzanıyordu. Kadın mücadelesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ulusal konulara göre teferruat olduğu iddia edilen zamanlarda kadın aktivistler, savaşa karşı en örgütlü tepkiyi ortaya koyarak uluslararası kamuoyunun dikkatini Kosova'ya çekmeyi başarmıştı. Benzer bir yaklaşım savaş sonrasında yeni yönetim tarafından sürdürülse de, tüm tabulara karşı verilen örgütlü ve kararlı mücadele kadınların gündeminin bir biçimde karar alma mekanizmalarına dahil edilmesini sağladı. Derin bir sessizlik ve yok saymanın hüküm sürdüğü cinsel şiddet konusunda son birkaç yılda elde edilen hukuki kazanımlar ve hissedilmeye başlanan toplumsal dönüşüm bunun en açık göstergesidir. Bu anlamda Kosova örneği, kadın örgütlerinin yaptığı lobi çalışmalarının, kadın bakış açısının geçiş dönemi adaletine dahil edilmesi için ne kadar elzem olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu, kadınların karar alma mekanizmalarından dışlanmasının, temelde kadınları ilgilendiren konuların neredeyse tamamen yok sayılmasına sebep olduğunun da iyi bir örneğidir (Di Lellio, 2016).

Yoksullaşma Kısılcacında Kadınlar: Pozitif Barış Mücadelesi

■ Etnik Çatışma

Hint Okyanusu'nda bulunan Sri Lanka, çok kimlikli ve çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Dört yanı denizlerle çevrili adada yaşayan etnik ve kültürel gruplar arasında Sinhalalar, Tamiller, Sri Lanka Murları, Malezyalılar ve Boerler yaşamaktadır. Farklı kimlikleri barındıran ülkede etnik çatışmanın geçmişi 1980'lere dayanmaktadır. Uzun süre sömürge yönetimi altında olan ada, bağımsızlığını kazandıktan sonra ulus-devlet olmuştur. Ulus-devletleşme süreci, Sri Lanka'da toplumunun çok kimlikli yapısını yok sayan bir anlayışla gerçekleşmiştir. 1983 yılında, ülkedeki baskın Sinhala milliyetçiliğinin karakterine sahip devlet ile Tamillerin kurduğu silahlı örgüt (Tamil Kaplanları) arasındaki savaşın başlamasıyla bu sorun farklı bir boyuta ulaştı. Çatışma, ülkede çoğunluk olan Budist Sinhalalar tüm Sri Lanka'da hegemonya kurmak istemeleriyle başladı ve toplam 100 bine yakın insanın ölmesine ve binlerce insanın yerinden edilmesine neden oldu. Bu ağır insan hakları ihlallerinin yanı sıra yoksulluk ve ekonomik yıkım çatışmanın da diğer önemli sonuçlarıydı (Kugathasan, 2012). Savaşın doğrudan ve dolaylı etkileriyle, etnik çatışma sınıfsal bir karaktere de sahip oldu.

Devlet, Mayıs 2009'ta ağır bir katliamla Tamil Kaplanları

Örgütü'nün yok edilmesinden sonra, askeri bir zaferi ve savaşın bittiğini ilan etse de etnik çatışmadan kaynaklı sorunlar ve insan hakları ihlalleri yaygın bir şekilde devam etti (Peace Direct, 2009). Dolayısıyla toplumu içine alan bir barış süreci ve sonrasında da demokrasiye geçiş süreci yaşanmadı.

Çatışmanın yoğun olduğu yerlerde zorla yerinden edilme ve hanede geçimi sağlayan insanların öldürülmesiyle yoksulluk en büyük sorun haline gelmiştir. 2009 yılında devletin kurduğu bakım merkezlerinde 220 bin insan yaşarken merkezlerin dışında en az 650 bin yoksul insanın yaşadığı bilinmektedir. Bütün savaş süresince yoksulluğu tetikleyen en büyük etken olan zorunlu göç sonucu 300 bin insan ülke içinde göç etti (ICAN, 2013: 1-2). Sri Lanka'nın, Tamil halkının yoğun olarak yaşadığı kuzeyinde, savaştan kaynaklı nedenlerden dolayı insanların geçimlerini sağladıkları balık avcılığı ve tarım yapılamaz hale gelmiştir. Savaş süresince ve sonrasında Tamillerin, seylan çaylarının ekili olduğu plantasyonlarda kölelik koşullarında çalıştırılması günümüzde de devam etmektedir. Halen yüzlerce Tamil kadını çok düşük ücretlerle, uzun ve zorlu çalışma süreleriyle çay plantasyonlarında tarım işçisi olarak çalışmaktadır.

Sri Lanka'nın çatışma öncesi tarihine bakmak çatışmaya zemin hazırlayan siyasi ve toplumsal ortamı anlamak için yol gösterici olacaktır. Sri Lanka bağımsızlığını kazanmadan önce uzun süre İngiliz sömürgesiydi ve kolonyalizm süresince Sinhala milliyetçiliğinin yükselmesi desteklendi. 1948'de Sri Lanka, İngiltere'den bağımsızlığını kazandı. Tamillere yönelik devletin ayrımcı tutumu daha da arttı ve resmileşti. Özellikle 1956'da çıkarılan yasayla Sinhala dilinin resmi dil olarak ilan edilmesiyle beraber Tamilce'nin resmi dil olarak kabul edilmemesi etnik çatışmayı daha da körükledi (Oejuela, 2003:198). Sinhala nüfusunun büyük bir kısmının inandığı Budizm 1970'lerde resmi din haline geldi ve böylece tekipleştirme dini bir nitelik de kazanmış oldu. Tek bir kimlik üzerine kurulan devletin ayrımcı uygulamalarına karşı 1970'lerde Tamiller şiddet içermeyen protestolara ve eylemlere başladı. Ancak

bu demokratik eylemlere devletin büyük pogromlarla karşılık vermesi; silahlı mücadelenin bir yöntem olarak seçilmesinde önemli bir etken oldu. Bağımsızlık mücadelesi için bir araya gelen Tamil grupları Tamil Ealam Kurtuluş Kaplanları (Liberation Tigers of Tamil Ealam - LTTE) örgütünü kurdu (Orjuela, 2003: 198). Sinhal milliyetçiliğinin güçlü olması etnik çatışmayı sürekli besledi ve devletin “terörle mücadele” adı altındaki yaklaşımı savaşı daha da derinleştirdi. Savaş sürerken zaman zaman barış arayışları da oldu. 1980’lerde Hindistan arabulucu olmak için harekete geçti, ancak sonunda Tamil Kaplanları’na karşı savaşta yer aldı. Daha sonraki süreçte, 1994-95 yıllarında, müzakere için büyük bir ümit doğsa da barış görüşmelerinin başlaması ancak 2000’li yılların başında Norveç aracılığıyla gerçekleşebildi (Orjuela, 2003: 198).

■ Barış Getirmeyen Barış Görüşmeleri

Barış görüşmeleri, dönemin Sri Lanka hükümetinin Norveç’in arabulucu olmasını istemesiyle Oslo’da 2000 yılında başladı (Goodhand ve Korf, 2011:5). 2002 yılında Sri Lanka ile Tamil Kurtuluş Hareketi arasında ateşkes ilan edildi. Sri Lanka’da başarısızlıkla sonuçlanan müzakere süreci Batı’nın istikrar isteğiyle başlatılmıştı. Çatışmalı ülkelerin bazılarında uluslararası aktörlerin arabulucu olarak dahil olması sürece olumlu etki yapabilmışken; Sri Lanka’da uluslararası aktörlerin dahiliyeti aksine olumsuz bir etki yarattı. Çatışma çözümünün, müzakere boyunca iki tarafın üst düzey lider temsilcilerinin katılımına sıkıştırıldı. Oysa ki çok aktörlü bir sürecin yürümesi gerekiyordu. Aynı zamanda görüşmelerde, öncelikli olarak acil insani yardım ve ekonomik konulara odaklanıldı, asıl odaklanılması gereken politik konular ise sonraya bırakıldı. Sonuçta uluslararası toplumun desteğiyle 6 barış görüşmesi gerçekleşti (Goodhand ve Korf, 2011:5-6). Güvensizlikle yürüyen görüşmeler 2004 yılında büyük bir yıkıma yol açan tsunaminin ortak bir acıyı yaratarak barışı yeşertmede etkili olacağı fikrine rağmen kırılğan bir şekilde devam etti. Dört defa yürütülen barış görüşmeleri sonucunda 9 Ocak 2003 yılında içeriği çok net olmayan bir barış anlaş-

ması imzalandı. Bu süre içerisinde çatışmalar devam etti ve yer yer görüşmeler kesildi. Ancak bu dönemde, Tamil Kaplanları'yla barış sürecine başlamaya daha istekli olan hükümet gidip, yerine barışa daha mesafeli yaklaşan bir iktidar geldi.

2005 yılında hükümete gelen Rajapaksa'nın sorunu müzakereyle değil, Tamil Kaplanları'nı yok ederek ve merkezi devlet yapısını güçlendirerek çözmeye dönük tavrı barış ümitlerini tamamen yok etti. Aynı zamanda, her iki tarafın da uluslararası aktörlerle yürüten barış görüşmelerini bir tür "tuzak" olarak görmesi görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili oldu (Goodhand ve Korf, 2011:1-2). Türkiye'de de "Sri Lanka Modeli" olarak tartışılmış olan yöntemde, Tamil Kaplanları'nın kontrolünde olan bölgelere gerilla ve sivil ayrımı yapmadan havadan ve karadan ordu ile saldırılar gerçekleştirildi. Diğer yandan 2006 yılında Avrupa Birliği'nin Tamil Kaplanları'nı terörist listesine alması örgütün uluslararası alanda izolasyonuna katkı sundu. 2007'den devletin zafer ilan ettiği sürece kadar binlerce insan devlet güçleri tarafından katledildi ve zorla göç etmek zorunda kaldı (Goodhand ve Korf, 2011:8).

Giderek bozulan barış anlaşması, devletin Tamil Kaplanları'nın ateşkesi ihlal ettiği bahanesiyle askeri operasyonları başlatmasıyla sonuçlandı. 2008'de iktidarda bulunan Cumhurbaşkanı Rajapaksa askeri operasyonları başlatarak 19 Mayıs 2009 yılında askeri zafer ilan etti. İnsan hakları örgütlerinin raporlarına göre, "zafer" olarak ilan edilen bu operasyon 40 bin insanın katledildiği büyük bir katliamdı. Öldürülenlerin çoğunluğunu devletin iddiasının aksine sivillerin oluşturduğu, bilinen bir gerçek olarak insan hakları örgütlerinin raporlarında yer aldı. Öyle ki 1 yıl içinde yaklaşık 25 yıl süren savaşın sonucu kadar ağır yıkımlar gerçekleşmiş oldu. 2009 yılının ilk 5 ayında 40 bin kişi savaştan kaynaklı olarak hayatını kaybetti.

Sri Lanka devletinin gücünün zayıfladığı ve direnişle karşılaştığı noktada uluslararası aktörlerin devreye girmesi, toplumu dahil etmeyen, üstten bir barış inşasına yol açtığı için kalıcı bir barışı getirmemiştir (Goodhand ve Korf, 2011:4). Dolayısıyla savaş bittikten sonra sorunların neredeyse hiçbiri çözüme kavuşmamış ve

karmaşık bir şekilde halen devam etmektedir. Sri Lanka'da görüşmeler süresince, liberal barış projelerinde sıklıkla yapıldığı gibi çatışmanın sonlanması, ekonominin küresel piyasaya adapte edilmesi ve kurumların istikrarı üzerinde durulmuştur. Bu odaklanmada çatışmanın taraflarının, mağdurlarının ve kadınlar gibi önemli toplumsal grupların talepleri ve birikimleri müzakere sürecine dahil edilmediği ve bu yönde bir proje olmadığı için barış süreci eksik kalmıştır.

■ Sivil Toplum ve Barış Aktivizmi

Sri Lanka'da sivil toplumun savaş ve barış bağlamında insan haklarıyla ilgilenmesi 1990'larla birlikte başlamıştır. Aralık 1994'te 40'dan fazla STK ve insan hakları ağları biraraya gelerek başkent Kolombo'da barış mücadelesi tarihi açısından önemli olan ilk büyük yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Bir sonraki yıl, barış mücadelesinde bir tür çatı örgüt olarak çalışan *Ulusal Barış Konseyi* (National Peace Council-NPC) kuruldu ve barış eğitimi, müzakere ve arabuluculuk üzerine çalışmalar yapmaya başladı. *Irklar Arası Adalet ve Eşitlik Hareketi* (The Movement Inter-Racial Justice and Equility) gibi oluşumlar bu yıllarda tüm adada gençler arasında etnik çatışmaya dair farkındalık eğitimleri vermeye başladı (Orjuela, 2003: 200). 1995 yılında başlayan barış görüşmeleri bir umut kaynağı olmuş, sivil toplumun barış mücadelesini canlandırmıştır. Fakat hükümetin görüşmeleri bitirerek savaşa geri dönmesiyle barış hareketi 2002 yılına kadar sessiz bir dönem yaşamıştır (Orjuela, 2003: 200). Ancak yine de bu dönemde *Halkın Barış Cephesi* (People's Peace Front) adlı ağ, barış gösterileri ve yürüyüşleri düzenledi.

Ayrıca, 2000'li yıllarda yapılan etkinliklerle, Tamiller ve Sinhalalar arasındaki ayrışmayı gidermeye yönelik çalışmalar yürütüldü. Tamiller ve Sinhalalar birbirlerinin kültürleri, dilleri ve inançları hakkında oldukça az şey biliyorlardı. Resmi okul kitaplarında Tamiller kaba saba işgalci insanlar olarak tasvir edilirken Sinhalalar onlarla savaşan kahramanlar olarak anlatılarak ulusal hafıza şekillendirilmişti. Devlet eliyle güçlü bir şekilde oluşturulan ulusal

hafızanın kısa zamanda değişmesi oldukça zor olsa da değişime yönelik eğitim ve atölye gibi çalışmalar farklı kimliklere sahip olan insanların biraraya gelmesine ve barış dilinin kurulmasına katkı sunmuştur.

Anayasal düzeyde savunuculuk çalışmaları barış hareketinin bir diğer konu başlığı oldu. Etnik sorunun adem-i merkezîyetçi bir yönetimle ve federal yapılanmayı içeren yeni bir anayasa ile çözülebileceğine dair politik önerme sahiplenildi ve bu yönde çalışmalar yürütülmeye başlandı (Orjuela, 2003: 205). Buna rağmen etnik sorunun, Tamil halkının kendi kendini yönetmesine imkan tanıyan yeni bir anayasa ile çözümü konusunda yeterli derecede kamuoyu desteği oluşmadı.

Bu dönemde bir diğer barış çabası, yerelerde arabuluculuk faaliyetleriyle gerçekleşti. Yerelde dini liderlerin ya da yerel bazı liderlerin küçük çatışmalara arabuluculuk yapması bazı sorunların çözülmesini sağladı. Örneğin çatışmadan etkilenen yerlerde, yerel oluşumlar insani yardım, sivillerin güvenliği gibi konularda her iki tarafla görüşmeler yaparak çalışmalar yürütebildi.

Genel anlamda, sivil toplumun savaş süresince daha çok odaklandığı noktanın toplumsal değer yargılarına etki etmek ve etnik kimliklerin birbirine temas yönünde olduğu belirtilebilir. Sri Lanka'da çoğunlukla halklar arasında çatışma yaşanmasa da toplumda devletin resmi politikaları tarafından desteklenen ayrımcılık ve dışlama pratikleri oldukça yaygın. Etnik çatışma ve ayrışmanın neden olduğu, farklı kimlikten halkların birbirine olan güvensizliklerinin aşılacak diyaloğa geçilebilmesi kayıp yakınlarının mücadelesiyle yürütüldü. Örneğin kendisi de kayıp annesi olan Visaka Dharmadasa'nın öncülüğünde kurulan kayıp asker ailelerinin yakınlarının çalışmaları oldukça etkiliydi. Devlet için savaşmaya giden, ancak devletin gözetimindeyken askerde kaybolan erkeklerin aileleri barış mücadelesinde yer alarak önemli bir alan açtı. Ölüye saygı, bedenlerin teşhisi, Cenevre Sözleşmesi'ne uyulması gibi konular iki etnik grubun birbirine temas etmesini sağlayan zeminler haline geldi (Orjuela, 2003: 204).

Özetle, Sri Lanka'da savaş süresince devletin güvenlik politikalarına dayalı baskıcı yaklaşım, tarihsel olarak katı tek tipçi bir devlet yapısının olması, etnik ve dini ayrıışmanın güçlü olmasından kaynaklı çok güçlü bir barış hareketi gelişemedi. Ancak yine de 1990'larla birlikte çeşitli barış örgütleri kurulmaya başlandı. Barış hareketlerinin ve inisiyatiflerinin ilgilendikleri alanlar genelde toplumdaki etnik bölünmeye karşı çalışmalar, insani yardım ve sivillere yönelik ihtiyaçların giderilmesi, yerelde arabuluculuk çalışmaları ve anayasal düzeyde savunuculuk çalışmaları oldu.

■ Kadınlar ve Barış Mücadelesi

Savaş sürecinde ve sonrasında yerel ve ulusal düzeyde pek çok kadın örgütü ve ağı, barış için aktif olarak çalıştı. Barış aktivisti bu kadınlar kendi içlerinde farklılaşmaktadır. Kayıp anneleri barış mücadelesinde öncü bir rol oynamış, bunun yanı sıra feminist ve işçi kadınlar da barış hareketinde yer almıştır. Böylece barış mücadelesi, sınıfsal, etnik, toplumsal cinsiyet ve dini kimliklerin kesiştiği bir alan olmuştur.

Barış mücadelesi yürüten kadınları dört farklı gruba ayırmak mümkün; işçi kadın hareketi, anneler, kadın örgütleri ve feminist örgütler. Bu kadın grupları, farkındalık çalışmaları, kayıplar mücadelesi, arabuluculuk faaliyetleri, gündelik yaşamda yoksullukla mücadele ve lobi ve savunuculuk faaliyetleri yürütmektedir.

Genel olarak kadınların barış mücadelesi işçi kadınların sınıf mücadelesinden beslenerek güçlendi. 1978'de ilk feminist-sosyalist kadın örgütü olan *Kadınların Sesi* (Voice of Women) kurulup çalışmalarına başladı. Bu süre zarfında sosyalist mücadele ve işçi sınıfı üzerinden örgütlenme yaygınlaştı.

80'lerde sendikalarda örgütlü olan işçilerle, çay ve kauçuk plantasyonlarında çalışan kadınlar savaşa karşı koalisyon oluşturdular ve *Kadınların Eylem Komitesi* (Women's Action Committee-WAC) adlı komiteyi kurdular. Bu komite, kadın işçilerin iş bırakma eylemlerine destek oldu ve 1979'daki Terörle Mücadele Kanunu'nun

geri çekilmesi için gösteriler düzenledi (De Mel:2007:227). İlk siyasi Tamil kadın tutuklu olan Nirmala Nithiyanandan için eylemler yapıldı. Daha sonraları Tamil tarım işçisi olan kadınların eşit ücret hakları ve genel anlamda eşit yurttaşlık hakları için mücadele yürüttüler. WAC aynı zamanda azınlıkların self determinasyon hakkı için mücadele yürüttü ve devletin otoriter yaklaşımına ve anti-demokratik yapısına karşı bir duruş sergiledi.

Feminist kadınlar ve kadın örgütleri, etnik çatışma ve milliyetçiliği daha çok 1980'lerde gündemlerine aldılar. Savaşla birlikte ise çalışmalarında barış mücadelesi giderek daha belirgin hale geldi. 1980'lerde barış odaklı çalışan 15'ten fazla kadın örgütü kuruldu. Bunlardan en etkin olanı, kadınların ortak barış ağı olarak 1984 yılında oluşan *Barış için Kadınlar* (Women For Peace) idi. *Barış için Kadınlar* 1999 yılına kadar savaş karşıtı yürüyüşler ve protestolar organize etti. Tamil kadınlarının oluşturduğu *Anneler ve Kız Çocukları* (The Mothers and Daughters), milliyetçilik ve otoriterliğe karşı çalışmalar içerisinde yer aldı. Bu süreçte kadınlar politik aktörler olarak öne çıkmaya başladı. Kamudini Samuel savaş karşıtı mücadelede öne çıkan aktivist kadınlardan biriydi, 2002 yılında kadınların barış sürecine dahil olması için uluslararası feminist ağları harekete geçirmek üzere bir kampanya başlattı. Daha sonra müzakere süreci için kurulan toplumsal cinsiyet konularına ilişkin alt komisyonda devletin önerdiği 5 kadın üyeden biri olarak görev yaptı. Yukarıda bahsedilen, oğlu askerliğini yaparken hayatını kaybeden Visaka Dharmasa barış mücadelesinde kayıp annesi olarak öne çıktı ve *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği* (Association of War Affected Women) kurucularından biri oldu. Müzakerenin sallantıda olduğu süreçte, güven duymadıkları için, doğrudan hükümetle görüşmek istemeyen Tamil Kaplanları, Visaka'dan mesajlarını iletmek için aracı olmasını istemişti (Thiruppathy ve De Silva, 2008:142).

Arabuluculuk ve iki ayrı etnik grup arasındaki güven sorununu gidermeye yönelik çabalarıyla, kayıp anneleri barış mücadelesinde önemli bir yere sahip. Savaş süresince devlet sol, sosyalist, sendikacı, gazeteci ve çok sayıda muhalif insanı öldürerek cenazelerini yok etti.

İlk örgütlenenlerden *Anneler Cephesi* (Mother's Front), Arjantin'de Plaza De Mayo annelerinden ilhamla 1990 yılında eylemlerine başlamıştı ve çok kısa zamanda 25 bin üyesi olan bir taban hareketine dönüştü (De Alwis, 2008: 152). Annelik üzerine kurulan bu hareket geleneksel ritüelleri kullanıyordu, radikal eylemleri yoktu. Meydanlardan, devlete ve sorumlu olarak gördükleri Başbakan'a yönelik çağrılarını çocuklarının eşyaları ve fotoğraflarını kullanarak ağıtlar ve yasları aracılığıyla iletiyorlardı. Anneler, kendilerine atfedilen geleneksel anneliği reddederek sokağa çıktı ve böylece annelik rollerini değiştirdiler. Dönemin başbakanı ilk önce kayıp annelerini küçümsedi. Onları "iyi anne" olamamakla suçladı ve çocuklarına sahip çıkmadıkları için devletin devreye girmek zorunda kaldığını söyledi. Önceleri küçük ve köşede kalan yerlerde gösteri yaparken daha sonra başkentte en kalabalık meydanlarda kitlesel gösteriler yapmaya başladılar. Fakat annelerin görünürlüğü arttıkça, hükümetin tutumu daha da sertleşti ve onlara karşı ürettiği "kötü anne" söylemi ile hareketi pasifize etmek için uğraştı. Hükümet, kendi örgütlediği asker anneleriyle karşı yürüyüşler organize etti. Ancak yine de kayıp annelerinin ve genel olarak yakınlarının tabandan örgütlenmesi tamamen engellenemedi.

Savaşta Etkilenen Kadınlar Derneği hem asker yakınları hem de gerilla yakınları ve kayıp çocukları için mücadele yürüttü. Oğlu askerlik görevini yaparken zorla kaybettirilmiş bir annenin mücadelesiyle kurulan dernek, etnik kimlik farklılıklarını aşarak ortak çalışmalar yapabildi, imza kampanyaları yürüttü. Sri Lanka devletinin Norveç'ten arabulucu olmasını istemesiyle paralel olarak Norveç hükümetine 70 bin imza ileterek barış taleplerini ulaştırdılar. Bunun yanı sıra kadınların masada temsil edilmesi ya da ayrı bir komisyon ile süreçte yer almaları gibi önemli taleplerini ilettiler. Kadınların barış sürecinde olmaları yönünde görüşmeler yürüttüler ve başlayan süreçte kadınların komisyona dahil olabilmelerinde büyük katkı yaptılar.

Zorla kaybetme, kayıplar ve toplu mezarlar Sri Lanka'da savaş döneminde yoğun olarak yaşanmıştır. Kayıp annelerinin ve yakın-

larının oluşturduğu annelerin mücadelesi de bu barış mücadelesinde yer almıştır. Asker olan oğlu zorla kaybettirilen ve bu çalışma için görüşüğümüz Visaka Dharmadasa 1999 yılında *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği*'nin (Association of War Affected Women) kurucularından. Visaka anneliğin, farklı ayrışmalara ve bölünmüşlüklere sahip toplulukların arasında kolay iletişim kurabilmeyinin ortak bir paydası olduğunu belirtiyor. Böylece anneler iki etnik grup arasında arabulucu rolü üstlenebilmişler.

Tabii ki toplumla ciddi bir sorun yoktu çünkü biz anneleriz ve barış istiyoruz. Karşı tarafa konuşup onlarla işbirliği yapmamızı herkes kabul etmedi, bizimle birlikte olan anneler bile daha çok oğullarının başına ne geldiğini öğrenmekle ilgileniyordu ama çoğunluk aynı zamanda savaşı da durdurmak istiyordu. O dönemde ormanlara girip LTTE ile görüşmemiz bu şekilde oldu; silahların bırakılmasına aracı olabildik, çünkü onlara savaşmanın faydası olmadığını anlattık (Visaka, 27.07.2016).

Savaş dönemlerinde kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinden biri olan annelik de savaşla beraber dönüşmüştür. Anneler kamusal alanda var olarak, kendilerine dayatılan “iyi anne” rolünü reddetmişlerdir. Bununla birlikte geleneksel kuralların anne olmalarından kaynaklı kendilerine sağladıkları bazı durumlardan faydalanabiliyorlar. Örneğin din, kadınlar için zorlaştırıcı bir etken; söz konusu anneler olduğunda kadınların daha rahat hareket etmelerini sağlayabiliyor. Dolayısıyla anneliğin sınırlarını genişleterek onu bir tür mücadele alanı haline getiriyorlar ve bu mücadele alanı dinamik, dönüştürücü bir etkiyi de içeriyor.

Anneler için durum dünyanın her yeriyle aynı. Özellikle de oynadığımız cinsiyet rollerinden ötürü. Çünkü toplum ataerkil ve bizim erkeklere hizmet etmemizi bekliyorlar; bu durum her yerde böyle işliyor, sizin ülkenizde de benzer olduğunu farz ediyorum. Sri Lanka’da pek çok din var. Çoğunluk Budist; sonra Hindular, Hristiyanlar ve Müslümanlar geliyor. Annelerin çoğu bu yönden pek etki altında değiller, din onlara engel olmuyor (Visaka, 27.07.2016).

Sri Lanka, annelerin kamusal alanda var olarak politikleştiği bir deneyimdir. Özellikle savaş süresince, savaşın sonlanması ve müzakerelere geçilmesi konusunda, annelerin öncülük ettiği örgütlerin önemli bir etkisi olmuştur.

Barış ve savaşın etkilerine karşı mücadelede diğer önemli konulardan biri de yoksulluk. Savaşın toplumsal dokuyu ve aile yapısını yıkıma uğratması en çok kadınları olumsuz etkiledi. Özellikle Ada'nın kuzeyinde ve doğusunda yaşayan, balıkçılık ve tarım faaliyetleriyle geçimini sağlayan kadınlar, savaşla birlikte geçim kaynaklarından oldular. 2012 yılında yarısını kadınların oluşturduğu 241,032 insan topraklarına geri döndü ancak ekonomik yıkımla birlikte üretim ağlarının yok edilmesi kadınları ya kölelik koşullarında çay tarlalarında çalışmaya ya da seks işçisi olarak çalışmaya zorladı. Halen devam eden geçim sıkıntısı, yoksulluk, yetersiz imkanlar sonucunda pek çok kadın Ortadoğu'ya, ev içi hizmetlerde düşük ücretlerde çalışmak için, göçmen işçi olarak gitmek zorunda kalmaktadır (ICAN, 2013). Eşini savaşta kaybetmiş ve evin ekonomik yükünü üstlenmek zorunda kalmış dul kadınlar ve genç anneler en çok etkilenen kesim olmuştur. Jaffna kentinde faaliyet gösteren *Kadın ve Gelişim Merkezi* (Centre for Women and Development-CWD) özellikle kuzeyde, yerelde savaşın getirdiği yoksulluk gibi sorunlar üzerinden çalışmalar yürütmekte. Merkez'in yapmış olduğu araştırmaya göre, yoğunlukla Tamil halkının yaşadığı ve savaşın en yoğun yaşandığı kuzeyde savaş sonrası haneyi geçindiren kadınlar olduğu 40 bin aile var ve yetersiz destek mekanizmalarıyla mutlak yoksulluk içinde yaşıyorlar (ICAN, 2013:5).

Yoksullukla ilişkili olarak Sri Lanka'da çatışmanın yarattığı en önemli meselelerden biri olan toprak sorunu, *Kadın ve Gelişim Merkezi*'nin ana çalışma alanlarından biri. Tamil toplumunun yoğun olarak yaşadığı Jaffna kentinde daha çok kırsal alandaki kadınlarla birlikte çalışıyorlar. Saroja, çatışmanın yoğun olduğu zamanda kadın aktivistler olarak yerelde çalışmanın zorluklarından bahsediyor, erkek egemen bir topluluk olan Tamil toplumunda kadın aktivistler olarak kadın haklarını destekleyici faaliyetler

yürütmekte zorlanıyorlar, erkeklerin itirazları oluyor. Ancak tüm zorluklara rağmen örgütlenmelerine devam ediyorlar. Artık *Kadın ve Gelişim Merkezi* ulusal çapta çalışmalar yürüten, uluslararası kadın örgütleriyle temas eden bir kadın örgütü.

CWD'nin desteğiyle ektiği soğan tarlasında çalışan bir kadın, Jaffna'ya bağlı Neermely köyü. *Kadın ve Gelişim Merkezi*'nin internet sitesinden alınmıştır.

Görüşme yaptığımız *Kadın ve Gelişim Merkezi* direktörü Saroja, Tamillerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Vadisi'nde savaş sonrasında halen sahiplerine iade edilmemiş toprakların olduğuna dikkat çekiyor. Savaş bitse de toprak sahiplerinin haklarını koruyucu bir adım atılmamış. Ancak toprak sorunu sadece toprakların sahipleri olan insanların yerlerine ve yurtlarına dönme sorunu değil. Toprakların insanların ellerinden alınması, aynı zamanda kadınların üretime katılmalarını sağlayan araçların ortadan kalkmasına da neden olmuş. Geçinmelerini sağlayan ekonomik faaliyetler savaşla birlikte ortadan kalktığında yoksullaşma kaçınılmaz bir şekilde kadınları vurmuş.

CWD'nin desteğiyle ektiği soğan tarlasında çalışan bir kadın, Jaffna'ya bağlı Neernely köyü. *Kadın ve Gelişim Merkezi*'nin internet sitesinden alınmıştır.

Kuzey Vadisi'nde hala zorla tahliye edilmiş ailelere iade edilmemiş yirmi bin dönümden fazla toprak var. Kuzey ve doğu bölgelerinde silahlı kuvvetler, sivillere ait toprakların çoğunu yasadışı olarak işgal etti. Onlar için toprak demek sığınak, geçim ve güvence demektir. Yerlerinden edilmiş ve savaştan etkilenmiş ailelerin esas meselesi toprak. Yerlerinden edilen ailelerin birçoğu mayınlar, askerî işgal ve resmi belge eksikliğinden dolayı kendi topraklarına dönemедiler. Bazı aileler göç etti, bazıları hala akrabalarının yanında kalıyor. Bu kadınların çiftçilik, bahçivanlık, inek yetiştirme, kümes hayvancılığı gibi kendi ekonomik faaliyetleri vardı, sürekli bu ekonomik faaliyetlerle meşgullerdi. Kendi toprakları olmayınca kadınlar, çiftçilik gibi gelir sağlayacak faaliyetleri gerçekleştiremiyordu (Saroja, 01.08.2016).

Sri Lanka'da çatışmanın dolaylı etkisi olan yoksulluğun nedeni olan toprak sorununu göçle ilişkili bir şekilde ele almak gerekiyor. Göçle topraklarından olan insanlar, savaş bittikten sonra resmi işlemler ve askerî engellerden dolayı topraklarına geri dönemедiler. Uzun süre mülteci kamplarında kalmak zorunda kalan insanların bir kısmı dönebildiğinde ise eski kurdukları üretim ağlarının yok olduğu gerçeğiyle karşılaştılar. Savaş sonrası kadınların kendi topraklarını geri alamaması, yoksulluğun süreklileşmesine ve kalıcılışmasına neden olmuştu. Ayrıca Saroja, kadınlar için toprağın ekonomik kaynak olmanın ötesinde kültürlerini ve yaşamlarını simgeleyen bir anlamı da olduğuna dikkat çekiyor.

Kadınlar kamptan döndüklerinde, birçok nedenden ötürü hemen eski yerlerini alamadılar. Dolayısıyla bütün bu ekonomik faaliyetleri terk etmek zorunda kaldılar. Topraklarını kaybetmekle kalmadılar, evleri yıkıldı, tarım arazilerine hasar verildi ve gelir elde etme yolu bulamadılar. Dolayısıyla yoksulluk yakalarını bırakmadı (Saroja, 01.08.2016).

Savaş ve sonrasında feminist kadınlar da barış mücadelesinde yer aldılar. Barış mücadelesi yürüten feminist kadınlar, 2000’li yıllarla beraber daha çok uluslararası düzeyde lobi ve savunuculuk faaliyetleri yürütmeye başlamıştı. Feminist kadınlar, anaakım medyanın militarist ve milliyetçi dilini eleştirerek alternatif bir medya dili kurmak için çaba sarf ettiler. 1984 yılında bir grup feminist tarafından kurulan *Kadın ve Medya Kolektifi* (Women and Media Collective) barış çalışmalarına feminist bir bakış açısıyla katkı sunmuştur, halen kadınlar için çıkarılan yasalara dair lobi çalışmaları yürütmeye devam etmektedir. *Kadın ve Medya Kolektifi* ve bazı yerel kadın örgütleri, aynı zamanda kadınların görünür olmayan savaş dönemindeki anlatılarını ortaya çıkaran hafıza ve hatırlama çalışmaları da yürütmektedir. De Mel’in (2007) savaştan farklı boyutlardan etkilenmiş Tamil, Boerli ve Sinhala kadınlarla yaptığı görüşmeler sonucunda ortaya çıkardığı Tanık Olma (Bearing Witness) adlı çalışması, önemli karşı-hafıza çalışmalarından biridir. Söz konusu çalışmada, kadınların çatışma süresince ve sonrasında anlatılmayan ve yok sayılan hikayeleri feminist bir bakış açısıyla gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra, savaş süresince kadınlar savaşın ağır yaralarını sarmak için koşuşturdular. Eşlerini kaybeden yoksul kadınların hayatta kalma mücadeleleri çoğu zaman öncelikli oldu. Çatışma süresince feminist kadınlar yeterince örgütlenme yapamadı. Feminist hareketin barış ve kadın mücadelesi ekseninde güçlü örgütlenmeler yaratamamasına yönelik eleştiriler yapıldı. Sri Lanka’daki feminist hareket üzerine çalışmalar yürütmüş olan De Alwis, bunu feminist hareketin bir süre sonra direniş, sivil itaatsizlik gibi politik araçları bırakarak imza kampanyaları, devlete yönelik taleplerin sıralanması gibi yöntemlere yönelmesiyle açıklar. Eylemlerde aktif bir şekilde çalışmak yerine devlet ve resmi kurumlara sorunların çözümlerine dair talep iletme stratejisi, direnişi pasifize eden bir noktaya getirebilmektedir. Ayrıca feminist örgütlerin giderek “toplumsal cinsiyete duyarlı” ve “kadınları güçlendirici” projelere hapsolmaları, fonlarla birlikte proje örgütlerine dönüşmeleri

de sebepler arasında sıralanmaktadır (De Alwis'ten aktaran Walker, 2014, s. 193). De Alwis'in Sri Lanka'daki feminist harekete getirdiği bu eleştirilerin barış mücadelesinin yürütülmesi açısından da geçerli olduğu belirtilebilir.

30 yılı aşkın bir süredir devam eden savaş Sri Lanka'da kadınların toplumsal rollerinin dönüşmesinde de rol oynadı. Kadınlar, erkek egemen sistem ve katı kast sisteminin oluşturduğu hiyerarşide eğitime erişim, çalışma yaşamına katılım ve siyasi haklara sahip olma konusunda sıkıntılar yaşamaktaydılar. Uzun süren savaşın sonucunda tecavüz ve diğer cinsel şiddet vakaları arttı. Ayrıca zorunlu göçle birlikte kadınların büyük bir kısmı yoksullaştı. Ancak kadınlar aynı zamanda farklı bir özneleşme sürecini de yaşadılar. Zarkov'un dikkat çektiği üzere Sri Lanka'da kadınlar sadece mağdurlar değildi, aynı zamanda savaşa dahilîyetleri de oldu (Zarkov, 2015). Tamil kadınları kendi ulusal kurtuluş mücadeleleri için LTTE'de savaşçı olarak yer aldılar. Sivil kadınlar evlerinde eşlerini, babalarını kaybettikleri için artık evi geçindiren, ekonomik üretimi yapan evdeki karar vericiler oldular. Kadınların dönüşen toplumsal rolleri, yürütülen barış mücadelesini etkiledi. Ancak savaş süresince değişen ve edinilen yeni roller savaş sonrasında aynı şekilde kalmadı. Çatışma alanlarında uzun süre araştırma yapan Rajasingham-Senanayake'nin (2004) işaret ettikleri riskli durum gerçekleşti: Savaş döneminde giderek özneleşen kadınlar barış görüşmelerinden katı bir şekilde dışlandılar. 2001'de görüşmeler başladığında ilk turda ne devlet tarafında ne de kadın savaşçı sayısının çok olduğu LTTE tarafında kadın temsiliyeti olmadı. Daha sonra bir kadın LTTE heyetine dahil oldu. Ancak komisyona rağmen barış sürecinin toplumsal cinsiyet açısını ne kadar sahiplendiğine dair endişeler var olmaya devam etti (Rajasingham ve Senanayake, 2004: 148).

Barış görüşmeleri ve sonrasındaki süreçte kadınların dahiliyetine dair tek deneyim 2002 yılında kurulan alt komisyondur. 2000'li yılların başında başlayan barış görüşmeleri sırasında, kadınların mücadelesi sayesinde Norveç hükümetinin desteğiyle bir alt komisyon (Sub Committee for Gender Issues) kuruldu. Komisyon üyeleri

10 kadından oluşmaktaydı. 5 üye hükümet tarafından, diğer 5 kadın üye de LTTE tarafından önerilmişti. Komisyon üyeleri, müzakere sürecini toplumsal cinsiyet açısından değerlendirerek oldukça kapsamlı konuları ele aldı ve görüşlerini sundu. Kadın örgütleri komisyona bazı başlıklardaki görüş ve önerilerini sunabildiler. Kadına yönelik cinsel şiddet, mülteci ve zorla yerinden edilmiş kadınlar, yeniden yerleşme, tutuklu aileleri, kayıp yakınları ve insan ticareti kadınların tartıştıkları temel konu başlıkları oldu (Thiruppathy ve De Silva, 2008:148). 2003 yılına gelindiğinde komisyon işlevini yitirmişti. Uzun süre barış mücadelesi vermiş aktivist ve aynı zamanda komisyon üyesi olarak görev yapmış Kumudini Samuel, komisyonun ilk toplantısında sadece kadınları ilgilendiren konularda değil, barış masasında görüşülen tüm konulara dair çalışma yürüttüklerini belirtmektedir. Barış müzakerelerinde kadınların olması önemli olmakla birlikte çok geniş bir konu olan toplumsal cinsiyet bakış açısıyla sürecin değerlendirilmesinin ayrı bir mekanizma kurularak yürütülmesi verimli olmuştur. Böyle bir mekanizma aynı zamanda kadınlara özerk bir alan da yaratmıştır. Ancak komisyonun farklı etnik kimlikten ve sınıftan kadınları kapsamada eksik kaldığı eleştirisi yapıldı. Ayrıca bu resmi komisyon aynı zamanda kırılğan bir yapıya da sahipti. Kadınlar ve gündemlerinin tamamı cinsiyet komisyonuna hapsedilmişti. Toplumsal cinsiyet ile diğer konular - egemenlik bölüşümü, yerinden yönetim, çatışma kaynaklı mağduriyetler- arasındaki ilişki kurulamayınca da kadın sorunları yaptırımı olmayan maddelerle sınırlı kaldı. Bu nedenle Samuel, resmi görüşmeler devam etse de kadınların sokaklarda, alanlarda barış mücadelesini devam ettirmelerinin kritik olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca esas olarak kadınların tüm resmi süreçlere dahil olabilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Samuel, 2010: 11-12).

Sri Lanka deneyiminde kadınların özne olarak var olduklarını belirtmiştik. Bu özneleşme süreçlerinden biri de çatışmada savaşçı olarak yer almalarıydı. LTTE, kurulduktan bir süre sonra kadın gerillaların katılımının yoğun olduğu bir örgüt haline geldi. Ulusal

kurtuluş için savaşıyan Tamil gerilla kadınlar, her ne kadar kadın kurtuluşunu ulusal kurtuluşlarından sonraya bıraksalar da hakim oldukları yerlerde ev içi şiddet gören kadınların LTTE'ye başvurularını sağladılar. Böylece Tamil kadınlarının şiddetle mücadelelerinde ön ayak oldular (Rajasingham-Senanayake, 2004: 154). Tamil kadınlarının kendi motivasyonları ve politik dertleriyle gerilla olarak savaşa katılmaları Sri Lanka gibi geleneksel ve katı kast sisteminin olduğu bir toplumda kadınlara biçilen rolleri sarstı ve büyük bir değişime yol açtı. 1983 yılında kurulan LTTE'nin kadın birimi yereldeki kadın örgütleriyle, sendikalarla, eğitim kurumlarıyla ilişki geliştirdi ve birlikte çalışmalar yürüttü. Kadın gerillalar Güney Asya kadınları için ideal bir rol model olarak görülen Sita Devi'yi reddederek "gerilla savaşçıları" kimliğine dönüştürdüler (Thiruppathy ve De Silva, 2008:145-146). *Ulusal Barış Konseyi* adına görüşme yaptığımız Lakmini de bu duruma dikkat çekmiştir. Kadınlar sadece çatışmadan kaynaklı etkilere maruz kalan mağdurlar değildi. Savaşçı olarak savaşın içinde yer alarak cinsiyet rollerinin sınırlarını zorlamışlardı.

Bununla beraber, savaş alanında erkek savaşçılarla omuz omuza mücadele eden Tamil kadınları, kuzey ve doğu bölgelerdeki çatışmada önemli bir rol oynadı. LTTE'nin kadın kadroları da silah altına alması, kadınlığın cinsiyetçi rolünü yeniden yapılandırdı ve adanın muhafazakar olan kuzey ve doğu bölgelerinde güç paradigmalarına meydan okudu (Lakmini, 18.08.2016).

Ancak savaş zamanında aktif bir şekilde çatışmada yer alan ve kadınlara yüklenen rolleri dönüştüren kadın gerillalar da savaş sonrasında sorunlarla karşılaştılar. Devletin kadın gerillaların toplumsal yaşama dahil olmaları konusunda hiçbir proje üretmemesi sorunları daha da derinleştirdi.

1 Sita Devi, Hint mitolojisinde kadınlığın ve iyi bir eş olmanın simgesidir. Sri Lanka'da kadınlara iyi bir eş ve anne olmaları için örnek gösterilen figür olarak kullanılır.

Eski kadın savaşçıların bu çatışma sonrası durumda karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, devletin ve toplumun onları topluma kazandırmakta çaba sarf etmemesidir. Önceki hükümetin insanlara cinsiyetçi mesleki beceriler kazandırmayı hedefleyen kısa süreli rehabilitasyon programı haricinde, hayatlarını normale döndürmek için hiçbir çaba sarf edilmedi. Bir zamanlar cinsiyet rollerine meydan okuyan bu kadınlar artık “dişil” olarak sınıflandırılan beceriler öğreniyorlardı, bu da bu dönüşümü zorlaştırmakla kalmadı, bazı kadınlar için imkansız hale getirdi (Lakmini, 18.08.2016).

Kendilerine biçilen geleneksel rolleri kıran kadın gerillalar çatışma sonrası mutfaklarına dönme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar çünkü savaş döneminde ulusal anlatıda yüceltilen kadınlar savaş sonrasında marjinalize edildiler. Dolayısıyla Sri Lanka barış mücadelesi yürüten kadınların önemli bir gündemini de eski kadın gerillaların savaştan sonra toplumsal yaşama entegre olması oluşturmuştur.

Sonuç olarak her ne kadar kadınlar barış görüşmelerine resmi düzeyde aktif bir şekilde katılım sağlamasalar, sonraki süreçte aktif bir rol üstlenemeseler de yerel ve resmi olmayan düzeylerde önemli deneyimlere ve birikimlere sahipler. Savaş sürecinde kazandıkları ve biriktirdikleri çok önemli deneyimler ve edindikleri yeni roller var. Bu roller en azından savaş sonrası süreçte demokratik bir toplumsal dönüşüm ve kadın-erkek eşitliği için büyük bir değer taşımakta. Kadınların mücadelesiyle kurulan ve bir süre işletilen alt komisyon, tüm eksikliklerine rağmen savaşın cinsiyetlendirmiş boyutunu ortaya çıkarmada ve kamuoyu ile paylaşmada önemli bir katkı sağlamıştır. Diğer yandan Sri Lanka’da insanlar, katliamların ve ölümlerin olmamasından dolayı memnun olsalar da gerçek bir barış olmadığının da farkındalar. Geçmişle yüzleşme ve adaletin tesisi konusunda yapılması gereken çok şey var. Halen çatışmaların olduğu yerlerde toprak sorunu, insan hakları ihlalleri, kölelik koşullarında çalıştırılan Tamil kadınlarının ayrımcılık ve ikinci sınıf

vatandaşlık gibi sorunları, yoksulluk ve şiddet mağduru kadınların sorunları büyük oranda çözümsüz bir durumda. Ayrıca toplumdaki etnik ayrışmanın etkileri halen çok güçlü; resmi tarih anlatısını dönüştüren pratiklerin azlığı milliyetçiliğin toplumsal ilişkilerde halen güçlü bir etken olmasına neden olmaktadır.

Çatışma sonrası süreçteki bir diğer önemli konu ise toplumda süregiden şiddet. Sri Lanka'da barış süreci ve çatışma sonrasında kadına yönelik şiddet artmış durumda. Kalıcı bir barışın sağlanmamış olmasının yarattığı güvensiz ortam şiddetin yeniden üretilmesinde etkili. Savaş sonrasında orduda, paramiliter gruplarda silah kullanan erkekler evlerine döndükten sonra da şiddet kullanmaya devam etti. Bu nedenle, çatışma sonrası kadına yönelik şiddet ile militarize olmuş ve savaştan sonra evine dönen erkeklerin durumuna dair resmi bir politik gündemin olmaması toplumsal barışın sağlanmasının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

■ Silahlar Sustu: Barış için Mücadele Sürüyor

Sri Lanka'da barış üzerine çalışan, ancak farklı konulara odaklanmış üç ayrı kurum temsilcisiyle görüşmeler gerçekleştirdik. *Uluslararası Barış Konseyi* daha çok savunuculuk ve aktivistleri güçlendirme çalışmaları yürütürken geçiş dönemi adaleti konularına odaklanan bir örgüt. *Kadın ve Gelişim Merkezi* ise doğrudan savaştan etkilenmiş kırsaldaki kadınlarla temas halinde çalışan ve çatışmanın ekonomik sonucuna odaklanmış bir merkez. Kayıp annelerinin kurduğu *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği* ise sokak eylemleriyle aktivizm ve arabuluculuk faaliyetleri örgütleyen, Sri Lanka'daki barış mücadelesinin annelik üzerinden yürüten, yine tabandan örgütlenmiş bir kurum.

Kadın ve Gelişim Merkezi'nden Saroja Sivachandran kadınların çatışma süresince yaşadığı şiddetin boyutuna dikkat çekiyor. Çatışma dönemi barış aktivisti olan ve *Kadın ve Gelişim Merkezi*'nin kuruluşunda yer alan Saroja'ya göre şiddetin kaynağı ise toplumsal ve ekonomik. Ancak kadınların yaşadıkları savaşın etkisi kayıp

yakını olmalarıyla artmış durumda, ailelerin geçimi ve yaralıların yükü kadınların omuzlarında.

Modern toplumda şiddeti farklı şekillerde tecrübe ediyoruz. Bugün tanık olduğumuz şiddetin büyük bir kısmının kökeni toplumsal ve ekonomik. Ancak toplumdaki bu şiddet fenomeninin bir parçası olarak kadına yönelik şiddet, belirli hedeflere sahip. Tecavüz bir savaş suçu kabul ediliyor ve Sri Lanka'daki savaşın son aşamasında da bu şekilde gerçekleşti. Kadınlar vahşice öldürüldü, tecavüze uğradı ve cinayete kurban gitti. Cinsel taciz, savaştan zarar görmüş bölgelerde güvenlik tedbirlerinden dolayı gerçekleşiyor (Saroja, 01.08.2016).

Visaka, Dernek olarak savaş dönemi ve barış görüşmeleri başladığı sıralarda iki taraf arasında diyalog ve arabuluculuk çalışmaları yürüttüklerini belirtiyor. Annelik rolleri daha çok bu diyalog ve arabuluculuk sürecinde avantaj sağlamış. Ancak savaş sonrasında kadınlar üzerine çalışmalarına devam ettiklerini belirtiyor. Aktivism de mücadelelerinin bir parçası.

Şu anda esas çalışmalarımız kadınlar ve güvenlik üzerine; 1325 sayılı yasa tasarısı üzerine çalışıyoruz, köylere götürüyoruz, savunuculuk ve lobicilik yapıyoruz. Siyasi kurumlarda olduğu kadar, uzlaşma süreci dahilinde de cinsiyet bakış açısını yerleştirmeyi hedefliyoruz. Diğer bölgelerde de daha çok kadınlar için savunuculuk yapıyoruz, Sri Lanka'da ve dünyada daimi barış için çalışıyoruz. Biz annelerin kesin bir şekilde yaptığı şey taraf tutmamak, biz herhangi bir siyasi partiye ya da bir tarafa ait değiliz. Adalet çağrısı yapıyoruz, eşitlik çağrısı yapıyoruz, barış çağrısı yapıyoruz. Yani birçok şey yapıyoruz ve insanları anlıyoruz, koşullarını anlıyoruz. Bu dünyada çok kısa bir süre yaşıyoruz ve birlikte yaşarsak dünya daha güzel bir yer olacak, bizim de istediğimiz tam olarak bu (Visaka, 27.07.2016).

Saroja zorunlu göçün kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine

değiniyor. Göçe zorlanan kadınlar sadece yerlerinden yurtlarından olmuyorlar, aynı zamanda kötü beslenme koşulları sağlıklarını kaybetmelerine de neden oluyor.

Her çatışmada en fazla etkilenen gruplar kadınlar ve çocuklar olur. Sri Lanka'da kadınlar yerlerinden edildiklerinde her şeylerini bırakıp gittiler. Fakat geri geldiklerinde kendilerine ait hiçbir şey bulamadılar. Beslenme düzeyleri geriledi, sağlıkları etkilendi ve temel gereksinimlerini karşılamaları için onlara hiçbir geçim yardımı sağlanmadı (Saroja, 01.08.2016).

*Ulusal Barış Konseyi'*nde geçiş adalet mekanizmalarını toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çalışmalar yürüten feminist aktivist Lakmini Jayathilake, yaptığımız görüşmede *Ulusal Barış Konseyi'*nin kuruluş hikayesi ve çalışma ilkelerini anlattı. Lakmini, *Ulusal Barış Konseyi'*nin 1994'te bireylerin ve örgütlerin oluşturduğu dinler arası diyalog sağlayan bir grubun şiddetin son bulması için başlattığı kampanyanın sonucunda ortaya çıktığını belirtiyor. Lakmini kadınların savaştan kaynaklı maruz kaldıkları şiddete değiniyor. Ancak sadece çatışmaya dahil olan kadınlar değil, çatışmaya dahil olmasa da yoksulluk dolayısıyla savaştan etkilenen kadınlar var. Bu zorluklar kadınları daha muhtaç bir konuma itmiş ve ayrıca ailesine ve çevresine karşı daha korumacı bir konuma itmiş.

Adanın geri kalanındaki kadınlar, devlet güçleri tarafından sevk edilen, ancak savaş alanında hiç çatışmayan az sayıdaki kadın asker haricinde, çatışmada daha pasif bir rol oynadılar. Yoksulluk ve mali zorluklardan ötürü birçok Sinhala aile yetişkin erkek çocuklarını, babalarını ve kardeşlerini devlet güçlerine katılmaya yolladılar ve kadınlar da fazlasıyla muhtaç ve bakıcı/koruyucu bir rol oynadılar (Lakmini, 18.08.2016).

Savaşın Sri Lanka adasında yaşayanlar üzerindeki etkileri, hem bölgesel hem ekonomik hem de cinsiyete göre farklılaşmakta. Lakmini, savaşın tarafların etnik kimlikleri farklı olsa da savaşın

başladığı süreçten esas olarak her iki taraftaki kadınların da mağduriyetleri olduğuna dikkat çekiyor.

Sri Lankalı kadınların içinde buldukları zor durum, farklı ülkelerdeki savaş ve savaş sonrası durumlardaki diğer kadınlarından farklı değil. Sri Lanka'da savaş, hükümet güçleriyle adanın kuzey ve doğusunda ayrı bir devlet kurmak için savaşan Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları arasında 23 Temmuz 1983'te başladı. Savaşın her iki tarafında kadınlar mağdur oldu; güney, iç ve batı bölgelerdeki kadınlar, hükümet güçlerine çok sayıda asker in sevk edilmesinden mağdur olurken kuzey ve doğudaki kadınlar LTTE'in çocuk asker almasıyla, sevdiklerinin zorla kaybedilmesi ve öldürülmesi başa çıkmaya çalışıyordu (Lakmini, 18.08.2016).

Sri Lanka'daki savaş, her iki etnik kimlikten kadınların ortak yaşadığı şiddet, ölüm ve yoksulluk gibi sorunları ortaya çıkardı. Her iki taraftan da kadınlar savaşta yakınlarını kaybederek ortak hakikatlere sahip oldular.

Savaşta kocalarını kaybeden kadınların geçimini sağladığı 54.000 aile var. Bu sayıdan çok daha fazla kadın, çocuklarını kaybetti. Bazıları hala kayıp. Yaralıların yükünü çeken kadınlar var (Saroja, 01.08.2016).

Daha önce belirttiğimiz gibi savaş zamanında ailenin ve ait olduğu topluluğun dağılması en çok kadınları etkilemiş. Savaş bölgesinde kadınların %80'i eşini kaybetmiş, evlenmemiş, boşanmış ya da eşlerinden ayrı yaşamaktalar. Bu kadınların %70'i ise tek başına evi geçindirmek zorunda kalmış ve çoğu da işsiz (ICAN, 2013:1). *Kadın ve Gelişim Merkezi*, çatışmadan etkilenen en kırılğan grup olan evi tek başına geçindirmek zorunda kalmış kadınlarla çalışmalar yürütüyor, cinsel şiddet odaklı hukuki danışmanlık, farkındalık kampanyaları ve güçlendirici faaliyetler düzenliyorlar.

Merkezimiz, evin reisinin kadın olduğu hanelerle birlikte çalışarak cinsel şiddete odaklanıyor. Vavuniya, Mannar ve Jaffna'da meselelere yasal olarak değinebilecek dört avukat

çalıştırıyoruz. Cinsiyete dayalı şiddeti ulusal çapta kampanya çalışmalarıyla ele alan başka birçok örgüt de mevcut. Biz ayrıca kampanya çalışması olarak iki de kısa film hazırladık. Kadınları ve erkekleri güçlendirecek programlar da yürütmekteyiz (Saroja, 01.08.2016).

Lakmini, yoksulluk gibi nedenlerden dolayı Sinhala kadınların çocuklarını askere gönderdiklerini anlatırken, benzer bir yaklaşımın Tamil anneleri için de geçerli olduğunu anlatmakta. Ancak Tamil anneleri, yoksullukla beraber savaştan uzak tutmak için kız çocuklarını erken yaşta evlendirme gibi bir yöntemle başvurmuşlar. Erken yaşta evlilik Sri Lanka'da geleneksel toplum normlarına uygun olan bir pratik. Ancak savaşla birlikte giderek artmış. Aileler, kız çocuklarının Tamil Kaplanları'na gerilla olarak katılımını engellemek için çocuklarını erken yaşta evlendirmiş. Çatışma ortamında yapılan erken evlilikler, ekonomik sömürü, ucuz işgücü olarak çalışma gibi daha karmaşık sorunları beraberinde getirmiş.

Örneğin savaş esnasında birçok aile, LTTE tarafından silah altına alınmamaları için 12 yaşındaki genç kızlarını çok daha yaşlı adamlarla evlendirdi. Bu savaş sonrası durumda şimdi, eşleri tarafından terk edilmiş çok sayıda çocuk sahibi genç kızla karşı karşıyayız. Bu bekar genç kadınlar hem eğitimsizler ve ailelerini geçindiremiyorlar, hem de kendi güvenlikleri ve çocuklarının güvenlikleri açısından cidden savunmasız bir durumdalar. Dahası, bu kadınlar savunmasız durumlarını istismar eden finans şirketlerine ciddi şekilde borçlular. Birçoğu, bu şirketlere olan borçlarını ödeyebilmek için sahip oldukları her şeyi rehin bırakmışlar (Lakmini, 18.08.2016).

Etnik çatışmadan farklı düzlemlerde etkilenen kadınlar barış sürecine dahil edilmediği gibi, sonrasında geçiş dönemi adaletinin kadınları gözetecek şekilde inşa edilmesinde de ciddi eksiklikler var. Ancak Lakmini toplumsal düzeyde bir değişim isteniyorsa nüfusun yarısını oluşturan kadınlara mutlaka kulak verilmesi gerektiğini belirtmekte.

Savaştan kurtulan kurbanların çoğunluğu kadın; kadınlar Sri Lanka nüfusunun yüzde 52'sini oluşturuyor. Ancak ülkedeki çatışmaya bir çözüm geliştirmede onların düşünceleri dikkate alınmadı/alınmıyor. Geçiş dönemi adaleti süreci formüle edilirken, bu sürecin kadınların geçişin ne şekilde gerçekleşmesi gerektiği yönündeki endişe ve fikirlerinin dikkate alınacağı bir şekilde yapılandırılmasına katkıda bulunma fırsatları çok kısıtlı. Bu müdahalenin hedefi, değişimin ne şekilde evrilmesini isteyebilecekleri ve karşılıklı hiyerarşisinde hangi değişimlerin önce gelmesi gerektiği yönünden kadınlara ses vermektir (Lakmini, 18.08.2016).

Visaka'nın vurguladığı annelik rolü kadınların barış mücadelesinde önemli bir yere sahip. Ancak bizzat bir kayıp annesi olarak, annelik üzerinden kurulan yapıcı bir barış dilinin kadınların sorunlarını tamamını çözmeye yetemeyeceğinin farkında. Bu nedenle yeni hükümetin kadınların eğitim, istihdam, güvenlik gibi temel problemlerini çözmek için politikalar oluşturması gerektiğini belirtiyor.

Ama 2015'ten sonra hükümet değişti. Artık işler daha farklı. Bu hükümet, uzlaşma tesis etmeye çalışıyor. Biz de uzlaşma konusunda hükümetle birlikte çalışıyoruz. Yani şimdi Sri Lanka'da her şey daha iyi, birçok değişiklik oldu, tabii ki hala yapılması gereken birçok şey de var. Özellikle; 1325 sayılı karar, her düzeyde memurluğa kadınların daha fazla iştirak etmesi, koruma/engelleme, bu konuda gerçekten harekete geçme, karakollarda kadın masaları gibi... Karakollara gidip zabıt tutturuyoruz. İnsanların anlamalarını ve tecavüzün cezasını çekmelerini sağlamanın yanı sıra duyarlılık oluşturmaya da çalışıyoruz. Bu çalışmaların çok daha yoğun olması gerek. Kadın polislerin olması da gerekiyor. Kadınların ekonomik meseleleri, daha fazla geçimlerini sağlamaları için daha fazla projelerin düzenlenmesi, onlara iş sağlanması. En azından yeni bir hükümetimiz ve yapacak çok işimiz var ama özellikle kadınların güvencesinden başlamak gerek (Visaka, 27.07.2016).

Yukarıdaki bölümde gördüğümüz üzere etnik sorun savaş bitse de sonlanmamış değil, şiddet ve yoksulluk gibi etkileri halen devam eden sorunlar güncelliğini koruyor. Lakmini, 2009 sonrasındaki durumu negatif barışın sağlandığı ve pozitif barışa doğru gidişin başladığı bir süreç olarak tanımlamakta. Daha demokratik bir devlet yönetiminin olması pozitif barışın tesisinde önemli bir etken.

Sri Lanka'daki mevcut durumun, pozitif barışı amaçlayan bir negatif barış aşaması olarak tarif edilebileceğine inanıyorum. 8 Ocak 2015'teki hükümet değişikliğinden sonra toplu kaçırma ve esir almalar azaldı ve şu anda medya ve genel olarak halk, görüşlerini açıkça ifade etmekte daha fazla özgürlüğe sahip. Önceki rejimde bu fikirler kısıtlı bir alanda ifade edilebiliyordu.

Lakmini, kadınların yaşadığı sorunlara ve kendilerinin yaptıkları çalışmalara geçmeden önce, *Ulusal Barış Konseyi*'nin çalışmalarında benimsediği ilkelere göre çatışmanın kaynağını nasıl tanımladığını ve nasıl bir çözüm yöntemi önerdiğini anlatıyor.

Toplumun farklı kesimlerinden ve farklı etnik kökenlerden geliyor olsak da, Ulusal Barış Konseyi'ndeki herkesin hemfikir olduğu üç basit görüş vardı. Bunların ilki, sürmekte olan savaşın nedeninin çözülmemiş bir etnik çatışma ve ulus inşası meselesi olduğuydu. Hemfikir olduğumuz ikinci görüş, etnik çatışmaların kaynağına odaklanılan bir diyalog ve müzakere süreciyle çözülmesi gerektiği idi. Üçüncü görüşümüz ise, çatışmaya getirilecek siyasi çözümün birleşik bir ülkede siyasi iktidarın Sri Lanka halkını oluşturan etnik topluluklar arasında paylaşılmasını kapsaması gerektiğidir. Yetki devrinin böylesi bir siyasi çözümün önemli ve vazgeçilemez bir unsuru olduğu görüşündeyiz. Siyasi çözümün diğer unsurları hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve kuvvetler ayrılığına dayanan iyi yönetişimin tesis edilmesidir (Lakmini, 18.08.2016).

Lakmini, savaşın sona ermesinden sonra *Ulusal Barış Konseyi*'nin çalışmalarının daha çok geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kurulmasına ve bu konuda hükümeti zorlayıcı ça-

lışmalar yürütülmesine evrildiğini anlatmakta. Dolayısıyla *Ulusal Barış Konseyi* güncel durumda, geçiş dönemi adaleti için değişim ve kamuoyu yaratmaya odaklanmakta. Ancak Lakmini değişim yaratmanın çeşitli zorluklarına dikkat çekiyor ve bu zorluklara karşı ise sivil toplumun önemli bir rolü olduğuna belirtiyor. Geçiş dönemi adaletinin tesisi için yerel dinamikler ile uluslararası standartların birlikte dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta. Özellikle de başta kadınlar olmak üzere ötekileştirilmiş grupların göz ardı edilmemesi sağlanmalıdır. Lakmini'ye göre, geçmişle yüzleşme ve adaletin tesisi konusunda, devletin adım atması için bir baskının oluşturulmasında sivil topluma büyük bir rol düşmektedir.

Ulusal Barış Konseyi, bu eksiklikten hareketle, doğrudan kadınlarla birebir çalışmalar yürütmek yerine sivil toplumu ve yereldeki kadın ve barış örgütlerinin güçlendirici ve iyileştirici çalışmalarını destekleyici faaliyetler hedeflemekte.

Ulusal Barış Konseyi, geçiş dönemi adaletinin dört şartını, savaş sonrası dönemden barışa geçiş planının kadınlar açısından nasıl olması gerektiğini tespit etmenin zemini olarak kullanacak. Bununla beraber, kadınların görüşlerini bir manifesto üzerinden ifade etmelerine yardımcı olacak. Bu manifestodaki tavsiyeler, hükümetin tüm katmanlarıyla paylaşılacak ve lobi yapılacak. Bu proje altında harekete geçirilen kadın grupları aynı zamanda bölgelerindeki savaş/etnik çatışmayla alakalı önemli meseleleri tespit etmek ve bunlara karşılık iyileştirici faaliyetler geliştirmek için rehberlik de alacaklar. Bu proje sayesinde NPC, kadınlara bölge halkı düzeyinde iyileştirme faaliyetlerine girişecek, karar vericiler ve diğer sivil toplum örgütlerine savaş sonrası dönüşüm üzerine kendi bakış açılarını savunacak gücü sağlamayı sürdürüyor (Lakmini, 18.08.2016).

Toplumsal dönüşüm için kadınların görüşlerini içeren bir manifestonun hazırlanması, bizzat kadınların özne olarak pozitif barış sürecinin inşa edilmesinde rol alabilmeleri için kıymetli bir proje. Lakmini hem kurumsal olarak hem de kişisel olarak savaş sonrası kalıcı bir çözüm için devlete büyük bir sorumluluk yüklediklerini

belirtiyor. Ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel sorunların çözümü için kapsamlı ve kalıcı politikalar üretilmesi büyük bir gücü ve etki alanını gerektiriyor. Dolayısıyla sadece sivil toplum alanındaki çalışmalar yeterli olmayacak, devletin de çözüm için zorlanması ve sorumluluk alması gerekmektedir.

Saroja da Lakmini gibi savaşın sonlanmasının barışın geldiği anlamına gelmediğine dikkat çekiyor. Aksine savaş sonrası, çok daha büyük riskleri içeren bir dönem. Şiddetin ağır yükü ortadan kalktığında, kadınları ilgilendiren yoksulluk, geçim derdi, işsizlik, güvenlik gibi sorunlar yüzeye çıkarak daha da belirginleşmekte.

Savaşın sona ermesi, barış geldiği anlamına gelmez. Savaş sonrası durum gerçekten de savaş zamanından daha tehlikeli. Ulus inşa etmeye başladığımızda birçok sorun ortaya çıkar. Kayıplar sorunu, toprak sorunu, geçim meseleleri, çocukların eğitimi ve beslenmesi, arazilerin kadınların adına kaydedilmesi... Bunların hepsi kadınların çözmeleri gereken meseleler. Kadınlar yoksulluk içinde yaşıyor. Geçinebilmek için STK'lardan yardım alıyorlar. Genç kızlar arasındaki işsizlik var örneğin. Bunlar hep kadınların baş etmek zorunda kaldığı sorunlar. Hepsinden öte, kadınlar ve genç kızlar için güvenlik çok önemli (Saroja, 01.08.2016).

2009 sonrasındaki süreçte kadınların karşı karşıya kaldıkları esas meseleler olarak; ekonomik zorluk, kaybolan ya da zorla kaçırılan sevdiklerini aramada hakikatten mahrum kalma, hükümetin tapulu arazileri iade etmemesi, ordunun yaygın varlığının sürmesi, tazminat verilmemesi, cezai takibat eksikliği, adaletin ulaşılmazlığı, ulusal diller politikasını uygulamadaki başarısızlık ve eski muharıplerin yeniden entegrasyonu olarak sıralanmaktadır. Tüm bu sıralanan konuların hepsi Lakmini'nin pozitif barış süreci için üstesinden gelinmesi gereken konulardır. Elbette pozitif barışın inşasının tek bir formülü yok ve bu süreç ülkenin kendi özgün durumuna göre değişebilmektedir. Örneğin Sri Lanka'da toprak ve tapulu araziler meselesi ülkeye özgü problemlerden biri. Ancak cezasızlık, adalet mekanizmalarına erişimdeki sorunlar gibi bazı alanlar pek çok savaş ve çatışma deneyimini yaşamış ülkede ortak

sorunlar olarak karşımıza çıkıyor.

Visaka kendisi için barış tanımını oldukça geniş tutuyor. Gerçek bir barışı toplumsal olarak tüm kimliklerin eşit olması ve kendini ifade etmede özgür olması ile eş tutuyor. Dolayısıyla barış sadece savaşın etkilerinin iyileştirilmesi, geçiş dönemi adaletinin sağlanmasıyla kalmamakta; yeni bir demokratik toplumun inşasını ifade etmektedir. Ki bu da kadınlar, azınlıklar, çocuklar gibi tüm toplumsal kesimler için geçerli olacak şekilde demokratik bir toplum yeniden inşasıyla mümkün.

Ancak bana göre barış, toplum için de barıştır. Kadının yalnız başına gece yarısında bile sokakta yürüebilmesi ya da gençlerin hayatın tadını çıkarabilmesidir; müzik, spor, ne isterlerse. Herkes, her nerede olursa olsun kendi dininin gereğini yerine getirebilmelidir. Din özgürlüğü...çünkü din çok şahsıdır, o yüzden kimse başkasını kendi dininin gereğinden alıkoymaz. İnsanlar din özgürlüğüne sahip olmalı ve kendi dillerini konuşabilmeli. Özgür olmalılar. İnsanların aç kalmaması çok önemli. Yoksulluk, yoksulluktan kurtulmak...Tüm bunlar beraber barışı teşkil eder (Visaka, 27.07.2016).

Savaşın sona ermesinden sonra pozitif barışın tesis edilmesinde bir diğer kritik konu yeni bir anayasanın yapılmasıdır. Toprak sorunundan, anadil sorununa ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına kadar pek çok sorun toplumsal sözleşmenin yenilenmesiyle doğrudan ilişkili. Lakmini'nin belirttiği üzere reformlara açık bir hükümetin seçilmesi, yeni anayasa yapım sürecini de beraberinde getirmiş. Üstelik savaş sonrası bir tür toplumsal uzlaşmayı sağlayabilecek olan anayasanın yapım süreci ilk defa tabandan etkiye açık bir şekilde yürütülmekte.

Sri Lanka Hükümeti'nin kendisi, yeni anayasa taslağını hazırlarken anayasal reformlar üzerine çalışacak bir Halk Temsil Komitesi atadı. Bu mekanizmanın hedefi halktan, kurumlardan ve sivil toplum kuruluşlarından yeni anayasa için önerilerini almaktı. Böylece de Ulusal Barış Konseyi

dahil birçok kadın örgütü, önerilerini anayasa reformu komitesine bildirdi. Halk, ilk defa anayasa taslağı hazırlama sürecinde aktif bir rol oynayabildi (Lakmini, 18.08.2016).

Ulusal Barış Konseyi'nin yeni anayasa için kadınlar hususunda bildirdiğı öneriler Lakmini'nin 2009 sonrası kadınların karşı karşıya kaldıkları meseleler ve pozitif barışın inşası için dillendirdiğı konularla paralel. Toprak hakları, istihdam, adalete erişim temel konuları oluşturuyor. Ancak çoğı feminist örgüt ve kadın örgütü yeni anayasada kadınların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunların çözümünü içeren maddelerin olmasını öncelikli olarak görmekte. Çünkü kadınlar, içerisinde buldukları eril toplumsal yapı ve inanç sistemine göre ayrımcılığa uğruyorlar. Yeni anayasada kadınların temel ve medeni hukuka bağı haklarını almaları, kadınların toplumda güçlenmelerini sağlayacaktır. Bu da geçiş dönemi adaletinin sağlanması açısından önemli.

Ancak yeni anayasa nihayete ermiş değil; birçok feminist ve kadın örgütünün ilgilendiğı kilit bölümlerden biri, devletin anayasadaki sorunlu bireysel haklar meselesine ne şekilde eğileceğı. Mesela kuzeydeli Tamiller için geçerli olan, mülkiyet, miras ve evlilik konularında uygulanan Thesawalamai kanunu ya da evlilik ve boşanma gibi aile ilişkilerinde geçerli olan Müslüman medeni hukuku gibi. Bu medeni kanunların her ikisi de kadınlara karşı taraftır, mesela Thesawalamai kadınlara mal sahipliğı sağlamaz. Müslüman medeni hukukunda çocuk evlilikleri, kadının boşanma kararı aldırmasının zorluğu ve bunlara benzer birçok mesele gibi kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan çok sayıda uygulaması mevcuttur (Lakmini, 18.08.2016).

Yeni anayasa sürecine tabandan katılıma imkan tanınmasının yanı sıra bazı kadınlar da kendileri açısından nasıl bir anayasa istedikleri üzerine çalışmalar yürüttü. CWD'deki kadınlar mevcut duruma ilişkin siyasi çözüm olarak bir grup kadın aktivist ve kadın avukatla birlikte hazırladıkları anayasa taslağını kamuoyu ile paylaştılar. Hazırlanan taslakta siyasi çözüm olarak farklı kim-

liklerin temsilinin olduğu adem-i merkezietçi bir yönetim sistemi önermektedirler. Ancak Saroja, mevcut yeni anayasa yapım sürecinin olması gerektiği gibi tabandan, katılıma açık bir şekilde yürütölüp yürütölmediği hususuna eleştirel yaklaşımakta.

Hükümet, geçiş dönemi hukukunun bir unsuru olarak anayasa reformu yapmak niyetinde. Kamuoyundan öneriler istediler. Biz yerel meclisler arasında iktidar paylaşımı düzenekleri üzerine yoğunlaştık. Toprağın kontrolü ve polis gücü hala merkezin elinde. Bunların ikisi, kadınların hak ettiklerini almalarını etkileyen asıl meseleler...Geçiş döneminin adalet düzeneklerine dikkat etmek önemlidir; hükümet aceleyle birçok istişare grubu oluşturuyor, bu gruplar çok da faal, ancak bu esnada kadınların hakları ve geçiş dönemi adaletine dahiliyetleri unutuluyor (Saroja, 01.08.2016).

Ulusal Barış Konseyi, savaş sonrası kalıcı bir barışın inşasına dahil edilmesi için zaman zaman kamuoyu oluşturma amaçlı kampanyalar düzenlemekte. Görüşmeyi yaptığımız sıralarda #PeaceNeedsWomen (#BarışaKadınGerek) adlı bir kampanya yürütmekteydiler.

Pozitif barışın tesisi için bir diğer kritik konu çözümsüz bırakılmış olan etnik sorun. Bir çatışma hali olmasa da etnik sorun halen ülkede kırılğan bir yapıda. Visaka bu sorunun ancak tüm kimliklerin eşit bir şekilde tanınması ve bugüne kadarki çatışmanın izlerinin iyileştirilmesiyle çözülebileceğine inanıyor. Dolayısıyla çatışma sonrasındaki süreç, aynı zamanda etnik sorunun da çözülmesi gerektiği bir süreç olmalı.

Bildiğinin üzere biz 26 yıl savaştık. Biz barış aktivistleri olduğumuz için herkesin kendi kimliğine sahip olması ve kimliğini koruması çağrısında bulunuyoruz, ama herkese eşit vatandaş olarak muamele edilmesi gerek. Yani insanların kendi kimliklerine sahip olması, temel bir haktır. Birarada var olmanın önemli olduğu nokta tam olarak burası. İnsanların birbirlerine olmalarını istedikleri gibi değil, oldukları

gibi saygı duydukları bir nokta. Sri Lanka'nın sorunu bu; çatışmanın ardından şimdi uzlaşma sürecindeyiz, fakat iyileşmek için daha çok şey yapmamız gerek. Etnik ayrımlar üzerinden çalışıp onları iyileştirmeye çalışmalıyız (Visaka, 27.07.2016).

Etnik kimlik sorununun çözümünü ise Visaka, ortak bir kimlik olarak Sri Lankalı olma kimliğinin korunarak diğer tüm etnik ve inançsal kimliklerin tanınmasıyla olabileceğini belirtiyor. Böylece insanlar birden fazla kimlikli olabilecekler. Bir tür ortak kimlik altında farklı aidiyetlerin resmen tanındığı bir çözüm önerisi sunuyor.

Herkes Sri Lankalı olabilir. Ama hepimizin bir etnik kimliği var. Ülkede gezerken Sri Lanka pasaportu taşıyorsunuz ama aynı zamanda Tamil kimliğiniz var. Herkesin kendi kimliği var. Hristiyan ya da Hindu olabilirler. Ama başka bir ülkeye gittiğinizde Sri Lankalısınız çünkü Sri Lanka pasaportu taşıyorsunuz ama kendi ülkenizdeyken her zaman kendi kimliğinize sahip olabilirsiniz; Sri Lankalı Tamil, Sri Lankalı Hindu... Hepsinin mevcut olması gerek. Dünyanın her yerinde bunun böyle olması gerek. Şemsiye kimlik gibi ama hepimizin farklı, birden fazla kimliği var (Visaka, 27.07.2016).

Ulusal Barış Konseyi'nin etnik sorunlara ilişkin çalışmalarındaki yaklaşımı, farklı kimliklerin tanınarak farklılıklarının benimsenmesi yönünde. Bu nedenle farklı kimliklerden kişilerin kendilerini ana dillerinde ifade edebildiği, kendi kültürlerini bulabildiği ortak mekanların yaratılması etnik sorunla baş edebilmenin bir yöntemi olarak benimsenmiş.

Her proje ve faaliyetin planlanma aşamasında tüm etnik kökenlerden temsiliyet sağlamaya çalışıyoruz. Basılı dokümanlarda ulusal dillerin her ikisi de kullanılıyor ve etnik grupların kendilerini dışlanmış hissetmemeleri için her programın çevirisi sağlanıyor. Çalışmamızın en önemli başarılarından bazıları, tüm etnik kökenlerin bir araya gelip

birlikte çalışmaları için, tabandan ve organik bir düzeyde uzlaşma yaratmaları için ortak platformu sağlıyor olmasıdır. Farklı etnik kökenler, şikayetlerini dile getirmek için ortak bir alan bulduklarında sorunlarının birbirlerine çok benzediğini ve diğer etnik grupların düşmanları olmadığını fark ediyorlar. Dolayısıyla bu da uzlaşmanın zeminden yukarı doğru gerçekleşmesi için alan sağlıyor (Lakmini, 18.08.2016).

Visaka kadınların mücadelesinin sadece kendi kadın kimlikleri için değil, diğer farklı kimlikler için de olması gerektiğinin önemini vurguluyor. Farklı kimlikten grupların, dini ya da etnik azınlıkların kendi ülkelerinde uyum içerisinde yaşamaları ise çoğunluğun görevidir. Dolayısıyla insanların kendi ülkelerinde ötekileştirilmeden yaşamaları yaşamsal bir öneme sahiptir. Bu noktada ise *Ulusal Barış Konseyi*'nin de çalışmalarında dikkat ettiği anadilin önemi ortaya çıkmakta. Visaka, insanların kendilerini anadilleriyle ifade edebilmelerini barış ve uyum içerisinde yaşamının önemli bir şartı olarak belirtiyor.

Kadınların biraraya gelip ortak kimlikler gibi birden fazla kimlik için de mücadele etmesi ziyadesiyle önemlidir. Bir ülkede yaşıyoruz, ben ülkelerin bölünmesi gerektiğine inanmıyorum çünkü işe yaramaz. Ülkelerin en azından bugünkü coğrafi sınırlarını hep korumaları gerek. En azından onu koruyabiliriz çünkü bölünmek çok daha fazla çaba gerektirir; uzun süre savaşılr. Mesela Hindistan ve Pakistan yetmiş yıldır hala savaşıyorlar. O yüzden bölünmek sorunun cevabı değil, birlikte çalışmayı denemek gerekiyor. Keşke insanlar çocuk sahibi olmayı anlasalar: çocukları kendimize çok yakın yetiştiriyoruz, onları seviyoruz, onlar için her şeyi yapıyoruz, büyüyüp evleniyorlar. Bizim kültürümüzde bu noktada hala çocuğumuzun anne-babasıyız. Mesela oğlumuz evlenmişse, evde kalmasını isteriz. Ama her zaman istediğimizi yemeye ve bizim istediğimiz gibi giyinmeye zorlarsak, onların evden ayrılıp gitmelerine sebep oluruz. Sonra o evi

ne yapacağız? O evde yaşamayı arzulamamız gerektiğini anlamalıyız. Çocukları kimlik sahibi olmaya zorlayamayız, zorlayamazsınız. Aynı zamanda haysiyet de insanlar için çok önemlidir. Muhakkak ki dilleri olacak, dilinizi konuşmanız gerçekten önemli, yabancı bir dilde kendinizi ifade edemezsiniz, en iyisi budur. Yani dil insanlar için fazlasıyla önemlidir. Bunu anlamalıyız. Eş olarak, anne olarak dikkat edebileceğimiz şeyler bunlar. Çünkü buralarda doğduğumuzu biliyoruz. Akademik bakımdan barış kurma hakkında daha fazla bilgi olabilir, ancak size konuşmamın nedeni tam da bu uzun tecrübelerim. İnsanlar savaşır, erkekler egoları için savaşır. Kadınlar gelip barışı kurar (Visaka, 27.07.2016).

Sri Lanka'da savaş süresince ve halen aktif olarak çalışan üç farklı örgütle görüşmeler gerçekleştirdik: Karma bir örgüt olan *Ulusal Barış Konseyi*, kırsalda çatışmadan etkilenen kadınlarla çalışan *Kadın ve Gelişim Merkezi* ve annelerin örgütlendiği *Savaştan Etkilenen Kadınlar Derneği*.

Her üç görüşmeden de anlaşılan Sri Lanka'da etnik kimlik sorunu halen çözümsüz duran ve en yakıcı sorunlardan biri. Tüm farklı kimliklerin anayasada eşit yurttaş olarak tanınması çözüm yollarından biri olarak sunulmaktadır. Diğer yandan çatışmanın etnik ve dini temellerinin yanı sıra sınıfsal yanı da var. Kadınlar savaştan kaynaklı şiddet, zorla kaybetme ve kayıplar sorunuyla baş etmek zorunda kalmışlar ve savaşın bu etkileri kadınların hem mağdur olmalarına hem de toplumsal rollerinin dönüşümüne neden olmuştur. Zorunlu göç ve topraklarını terk etme durumu, kadınların yoksullaşmasına ve savaş alanında olmayan kadınların da savaştan etkilenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla göç ve toprak sorunu savaşın etkisinin çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmasında tetikleyici olmuştur. Savaşta hem Tamil kadınları hem de Sinhala kadınlar olumsuz etkilenmiştir. Özellikle eşini kaybetmiş ve çoğu 40 yaşından genç olan kadınlar, göç etmek zorunda kaldıktan sonra seks işçiliğine, göçmen işçi olarak çalışmaya ya da insan ticareti kurbanı olmaya zorlandılar. Hindu kültüründe dul kadınla-

rın damgalanması ve toplumdaki dışlanması yaygın bir durumdur. Ayrıca Tamil halkının yoğun olarak yaşadığı yerlerde dul kadınlar şiddete ve kölelik koşullarında çalıştırılmaya çok daha açık. Din kurallarına göre düzenlenmiş yasalar, kadınların toprak sahibi olmasından boşanmaya kadar pek çok konuda söz sahibi olmaları önünde engel. Ancak Sri Lanka deneyimi, bazen de geleneksel kurallar ve normlardan faydalanarak, bunların kadınların örgütlü mücadelesi için bir tür avantaj haline getirilebilmesini de içermektedir. Örneğin din kadınlar için kısıtlayıcı etkilere sahip iken, kayıp annelerinin geleneksel roller içerisinde daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır.

Hükümetin 'geçmiş hiç kurcalamadan geleceğe odaklanalım' yaklaşımı sorunların yok sayılmasına neden olmakta. Sri Lanka'da devletin merkezîyetçi ve hiyerarşik yapısı yerellerin kendi ihtiyaçlarına göre karar alması ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşılmasının önünde büyük bir engel. Ancak görülmektedir ki ülke genelinde kadınların pek çok ortak sorunu olmakla birlikte; içinde yaşadıkları coğrafya, inanç sistemi, etnik kimlik ve ekonomik ağlar açısından farklılıkların olması çözüm noktasında yerelin koşullarına özgü hareket edilmesini gerektirmektedir.

Sri Lanka adasında 2009 yılında askeri olarak savaş bitmiş olsa da pozitif barış sağlanamamıştır. Bu nedenle geçiş dönemi adaleti ve kadınların savaş sonrası dönemde karar alma mekanizmalarında yer almaları önemli bir nokta. Bu aşamada yeni bir toplumsal sözleşme, yani anayasa tartışmaları kadınların gündeminde de öne çıkmaktadır. Görüştüğümüz üç kadın aktivist de yeni anayasa vurgusu yaparak; bunun kadınların sorunlarını gören ve kimlikleri tanıyan bir tür toplumsal sözleşme olarak tasarlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Son olarak da geçiş dönemi adaletinin tesisi ve pozitif barışın inşası gibi konuların sadece sivil toplum üzerinden yürümemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda devlete de görev ve sorumluluk yüklenmektedir.

Savaşta Kadınlar: Çözüm Arayışları ve Gündelik Yaşam Mücadelesi

■ İç Savaş ve Öncesi

Suriye’de 2011 yılında ilk çatışmalar başladığında belki de kimse iç savaşın bu kadar derinleşeceğini ve bu kadar uzun süreceğini tahmin edememişti. Beş yıldır devam eden savaşın sonlanması ve barışın tesisi oldukça zor ve karmaşık bir konu. İç savaşın ulaştığı boyut büyük çapta insani yıkıma yol açarken, komşu ülkelerle birlikte Batı ülkelerini de etkileyen göç ve mülteciler, Suriye’deki iç savaşın çok daha geniş coğrafyaya yayılan bir etkiye sahip olmasına neden oldu. Suriye ile komşu olması nedeniyle Türkiye de Suriye’deki savaştan en çok etkilenen ülkelerden biri. Suriye’deki statüko değişikliği, halk ayaklanmalarının yaşandığı Mısır ve Tunus’a kıyasla çok daha büyük bölgesel etkilere sahip. Dört ulus-devletin sınırlarıyla parçalanmış Kürdistan’ın bir parçasının Suriye’de olması, İran ve Rusya’nın Suriye’yle ittifakı ve Suriye’nin İsrail’le teknik olarak savaş halinde olması gibi pek çok kritik uluslararası boyut, savaşın bölgesel etkilerini arttırdı (Taştekin, 2015: 55).

Suriye’ye dair akademik çalışmaların ve araştırmaların birçoğu, savaşın çıkış koşullarına tarihsel bir perspektiften bakmak gerektiğine işaret etmektedir. Geniş bir bakış açısını gerektiren bu kıs-

mı, odağımızı kadınlar ve kadınların mücadelesinden ayırmamak adına kısa geçerek güncel olarak yaşanan durumu anlatmayı tercih edeceğiz. Suriye'deki savaş görünen ve anlatılan yüzüyle, 6 Mart 2011 tarihinde Tunus ve Mısır'daki ayaklanmalardan etkilenerek Dera kentindeki duvarlara bir grup gencin sloganlar yazmasıyla başladı (Taştekin, 2015: 21). Gençlerin Suriye rejimi tarafından tutuklanması ve işkence görmesi, insanları sokağa çıkararak protestoları büyümeye sevk etti. Rejime karşı birikmiş öfke ve ekonomik sorunlarla birlikte, gösteriler büyüyerek Humus ve Hamas kentlerine sıçradı (Scott, 2016: 12). Suriye'de çıkan halk ayaklanmasında iktidarın baskıcı ve tek tipçi ulus-devlet anlayışının yanı sıra sınıfsal çelişkiler, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin artması gibi nedenler de rol oynadı. Silahlı grupların ortaya çıkması ve Baas rejiminin çok sert bir şekilde eylemleri bastırması, ülkenin iç savaşa sürüklenmesinde etkili oldu. Çok kısa süre içinde dış güçler de iç savaşa dahil oldu. Esad'ın gitmesini isteyen ve cihatçı gruplara destek veren Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye; Esad'la tarihsel ittifakları olan Rusya ve İran; son olarak IŞİD'in (Irak ve Şam İslam Devleti) ortaya çıkmasıyla da ABD başta olmak üzere koalisyon güçleri etkili aktörler haline geldiler (Scott, 2016: 13). Bu süreçte Suriye'de yaşayan Kürtler üç kantonda demokratik özerklik modelini inşa ederken, YPG (Halk Koruma Birlikleri) güçleri Rojava'da kendi alanlarını savunmaya başladı ve IŞİD'le etkin mücadeledeki en merkezi güç olarak ortaya çıktı.

Baas rejimi'nin baskı ve katliamları, iç savaş süresince de artarak devam etti. Şiddetin en yüksek boyuta ulaşması ise IŞİD'in gerçekleştirdiği savaş suçlarıyla birlikte oldu. IŞİD özellikle kadınlara yönelik her türlü şiddeti uyguladı.

1 IŞİD Irak'ın Şengal (Sincar) bölgesinde Ezidilere saldırdığında özellikle Ezidi kadınları ve çocukları savaş ganimeti olarak esir almış, kaçırmış, köleleştirmiş, sistematik tecavüze maruz bırakmış ve seks kölesi olarak satmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin hazırladığı Haziran 2016 tarihli raporda, IŞİD'in Irak ve Suriye'deki kadınlara ve çocuklara yaptıkları başta olmak üzere Ezidi halkına yönelik soykırım uyguladığı vurgulandı. Raporun tam metni için link: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP2_en.pdf

Savaştan önceki döneme baktığımızda, baskıcı Baas rejiminin 1970'lerden bugüne kadar hüküm sürdüğü görülmektedir. Beşar Esad'ın iktidara gelmesiyle kadın hakları başta olmak üzere bazı kısmi reformlar yapılsa da bunların daha çok göstermelik ve Batı kamuoyuna yönelik olduğu sıkça dillendirildi. Bununla birlikte Esad'ın hükümet güdümlü olmayan sivil topluma alan tanımayan, Kürtler ve dini azınlıklar başta olmak üzere farklı kimlikleri yok sayan ve mezhepçiliği körükleyen tutumu fazlaca öne çıkıyor. Suriye'deki savaşı başından itibaren yakından takip eden gazeteci Fehim Taştekin, mezhepçiliğin en büyük sorun olmakla birlikte savaşın nedenini sadece mezhepçiliğe indirgemek gerektiğine dikkat çekmekte. Gerçekten de savaş öncesinde yoksulluk ve işsizlik; iktidar yanlısı olmayan kesimlerin siyaset yapmalarına alan tanınmaması; nepotizm gibi pek çok sorun mevcuttu. Tüm bu politik ve ekonomik sorunlar demokrasinin kurumsallaşmadığının ve demokratik yönetim anlayışının eksikliğinin temel göstergeleriydi.

Beş yıldır süregelen savaşın sonuçları ve etkileriye kimsenin tahmin edemeyeceği kadar yıkıcı oldu. İnsan hakları örgütleri ve BM'nin verilerine göre 2015 Ağustos ayı itibarıyla 250 binden fazla insan yaşamını yitirdi, 11 milyondan fazla insan ülke içinde ya da ülke dışına göç etmek zorunda kaldı. Çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 4 milyon 500 binden fazla kişi komşu ülkeler Ürdün, Lübnan ve Türkiye'ye göç etti. Savaşta sivillere yönelik öldürme dahil işkence, tecavüz, zorla kaybetme gibi pek çok savaş suçunun işlendiği raporlandı (BBC 2016). Bu suçların yanı sıra sivilleri su, gıda ve diğer temel ihtiyaçlardan yoksun bırakma gibi kötü muamele pratikleri gerçekleşti. IŞİD kafa kesme ve toplu infazlar, azınlık gruplarına yönelik saldırılar, özellikle kadın ve çocuklara yönelik uyguladığı cinsel şiddet ile savaştaki en barbar yaklaşımı sergiledi. Hem Esad rejiminin hem de IŞİD'in kimyasal silah kullandığı farklı zamanlarda ciddi kanıt ve dayanaklarla iddia edildi.

İç savaş nedeniyle Suriye içerisinde 13 milyon 500 bin insan, insani yardıma muhtaç bir şekilde yaşamını devam ettirmeye çalışıyor. Halkın %70'inin sağlıklı suya erişimi yok. Savaşın başka

bir yıkıcı etkisi de yoksullaşma oldu, bugün her 5 kişiden 4'ü, yani halkın büyük bir kısmı yoksullukla mücadele etmekte (BBC, Report 2016). Zorunlu iç ve dış göç, mültecilik, insani yardım krizi, yoksulluk ve savaş suçları, kadın ve çocuklara uygulanan sistematik cinsel şiddet, Ezidi halkının yok edilmesine yönelik saldırılar, Suriye'deki savaşın tüm insanlık için doğurduğu ağır sonuçlar oldu. İnsani yıkımların yanı sıra, Suriye'de çok kültürlü ve kimlikli yaşamın izlerini taşıyan önemli antik kentler, heykeller bu coğrafyaya ait toplumsal hafıza silinmek istenircesine yok edildi. Yaşanan toplumsal travmaların etkisi ise belki yıllar sonra ortaya çıkacak ve yaraların sarılması, adalet, eşitlik ve birarada yaşama inancının yeniden tesis edilmesi onlarca yıl alacak. Sadece bu genel tablo bile Suriye'de devam eden savaşın çok boyutlu ve tamir edilmesi zor sonuçlarını ortaya koymaktadır.

■ Baskıcı Rejim Altında Kadınların Mücadelesi

Suriye'de iç savaşın başladığı 2011'den önce, kadınlar devletin baskısı ve ayrımcı politikaları altında mücadele yürütmekteydi. Özellikle hükümet güdümünde olmayan, bağımsız kadın örgütleri ve sivil toplum örgütleri oldukça zor koşullarda varlıklarını sürdürmekteydi (Ghazzawi vd., 2016: 4).

Suriye kadın hareketi, güçlü bir muhalif geleneğe sahip olmakla birlikte kendi içinde çok parçalı bir yapıya sahiptir. Sömürgeci müdahale, otoriter yönetim, dini muhafazakarlık, toplumdaki erkek egemen yapı ve mezhepsel bölünme Suriye'deki kadın hareketini etkileyen temel dinamikler olarak sıralanabilir (Visson ve Golley, 2012: 65). Son dönem kadın hareketinin mücadele ettiği alanlara odaklandığımızda; 1950'lerde kadınların seçme ve seçilme hakkı, eğitim ve çalışma yaşamına katılımının öncelikli gündemler olduğunu görmekteyiz. Kadın hareketi için özellikle 1971'de Hafız El Esad'ın Baas Partisi'yle iktidara gelmesi belirleyici bir etkiye sahip. Bundan sonraki süreçte Beşar Esad dönemi de dahil olmak üzere politik olarak örgütlenmede zor bir süreç başladı. Şu anda yasal tek kadın örgütü olan, hükümet tarafından kurulmuş ve partinin hi-

yerarşisine dahil olan *Suriye Kadınlar Birliği*'ne (General Women's Union of Syria - SWU) üye olmayan ve bağımsız kalmaya çalışan kadın örgütleri ancak yasadışı olarak ve zor şartlar altında varlığını sürdürebilmekte (Moore ve Talarico, 2015: 227).

Suriye'de kadın hareketi ve feminist hareket; esas olarak yerel düzeyde örgütlenmekte, uluslararası kadın ağlarıyla ilişkilerini geliştirmekte ve insan hakları söylemiyle ilişki kurarak demokrasi mücadelesi yürütmekteydi. Uluslararası feminist ağlara dahil olarak kadın dayanışmasının artırılması, 1990'larda konuşulması zor olan aile içi şiddetle mücadeleyi güçlendirdi. Bazı kadınlar, Suriye toplumunda toplumsal cinsiyet eşitliğinin benimsenmesi için Kur'an'ın tekrar yorumlanmasına dayalı olan "İslami Feminizm" yaklaşımını benimsedi. Savaşın önceki dönemde aktivist ve örgütlü kadınlar, yarattıkları alternatif mücadele kanallarıyla birlikte kadınların toplumdaki konumu ve kadına yönelik şiddet üzerine pek çok çalışma yürütebildi (Ghazzawi vd., 2016: 4). Feminist aktivizmle insan hakları aktivizmi arasındaki ilişkinin kurulması kadın haklarının doğrudan demokrasi ile ilişkili olduğu fikrinden neşet etti. Böylelikle, diktatoryal rejimlere yönelik eleştiriler ve demokrasi talebi, insan hakları aktivisti kadınların gündeminde oldu.

2001 yılında iktidara gelen, Batı'da eğitim almış ve Batı'yı bilen Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, entelektüellere ve aydınlara alan açtı. Bu dönemde boşanma ve namus adına işlenen kadın cinayetleri gibi kadınların acil gündemleri olan konular konuşuluyor, 8 Mart kutlamaları yapılabiliyordu. Ancak Moore ve Talarico'ya (2015) göre bu dönemde kadın hareketi elit bir kadın grubu içinde sıkışmıştı. Başka bir deyişle rejim, makbul gördüğü kadınları oluşturmayı hedefledi. Yine de Suriye hükümetinin 2003 yılında Suriye'nin Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalaması olumlu bir adım olarak görüldü. CEDAW komitesi Suriye'deki kadınların durumuna dair endişelerini 2007'de sunduğu raporda belirtti. Esad her ne kadar kadınların, eşit yurttaşlık ve eğitim sorunlarına ilişkin göstere düzenlenmesine izin verse de esasında bu görüntü uluslararası

kamuoyunu tatmin etmeye yönelikti. Esad döneminde kadınların karar alma mekanizmalarına katılımı için kota uygulamasına geçildiği halde çok ciddi bir sonuç elde edilemedi. 2005 yılında Suriye Parlamentosu'nda kadınların oranı %12 iken bu oral yerel yönetimlerde %4.2'de kaldı (Moore ve Talarico, 2015: 227).

Sivil toplum alanının giderek daralması, politik mücadele veren kadınlara yönelik baskılar, kadınların uğradığı ayrımcılık ve kadına yönelik şiddet gibi temel sorunlar zamanla büyüdü (Ghazawi vd., 2016: 4). Savaştan önceki süreçte Esad hükümetinin gerçekleştirdiği reformlar kadınların sorunlarına kalıcı çözümler getirmemişti. Buna ek olarak, rejime muhalif olan insan hakları savunucuları, aktivistler ve siyasiler rejim tarafından sürekli cezalandırılmaktaydı. Bu noktada, 2011 yılında patlak veren iç savaş öncesinde de kadınların örgütlenmesi ve mücadelesi için oldukça sıkıntılı bir atmosferin olduğu akılda tutulmalıdır. Diğer yandan savaş öncesi tüm bu zorluklara rağmen, kadın hareketinde bulunan kadın örgütleri ve kadın aktivistlerin çoğu 2011 yılında iç savaş döneminde yürütülen barış mücadelesinin içerisinde yer aldı.

■ Kadınların Barış Mücadelesi

Suriye'de kadınlar, 2011'de başlayan rejime karşı düzenlenen eylemlerin merkezindeydiler ve pek çok protestoda ön saflarda görünür bir şekilde yer aldılar (Cockburn, 2014; Krause & Enloe, 2015; Sohlman, 2013). Bu süreçte birçok kadın protestocu tutuklandı, cezaevinde işkenceye maruz kaldı. Savaşla birlikte artan şiddet, kadınların farklı boyutlarda etkilenmesine neden oldu. Erken yaşta zorla evlendirme, tecavüz ve kadına yönelik şiddetin diğer türleri arttı (Cockburn, 2014: 352). Şiddetin boyutu arttıkça kadınların eylemlerdeki görünürlüğü ve merkezi rolü giderek azaldı. Pek çok insan hakları savunucusu kadın yurt dışına göç etmek zorunda kalırken Suriye'de kalan kadınlar mücadele ve örgütlenme için farklı araçlar ve yöntemlere yöneldiler.

Kadınların kendi sorunları için verdikleri mücadeleyle birlikte,

savaştan kaynaklı acil ihtiyaçlar ve insani yardım faaliyetlerine koşuşturmak ve kayıp yakınlarına destek olmak öncelikli hale geldi. Bir yandan da savaşın sonlanması ve barışın tesis edilmesi için mücadele devam etmekte. Suriye'deki kadınların barış mücadelesine biraz daha derinden bakmadan önce denilebilir ki barış mücadelesi yürüten kadınlar, gerek savaşın yıkıcı etkisine karşı gerekse de kadınlara karşı işlenen savaş suçlarına ilişkin çalışmalar yürüterek, enerjilerinin büyük bir kısmını kalıcı bir barışın sağlanması için harcamaktalar.

Savaşın tüm yıkıcılığıyla sürüyor olması, kadınlar açısından aciliyetleri olan sorunları önelemeye neden oluyor. Bu nedenle çatışmaların az olduğu yerlerde savaşın sonlanması ve barış için mücadele yürütülürken, savaşın yoğun olarak yaşandığı yerlerde; sağlık, barınma ve yiyecek gibi acil ihtiyaçların karşılanmasına odaklanılmış durumda. "Suriye'de kalıcı barış" sloganıyla barış çalışmaları yürüten Badael Foundation (2016) iç savaş sürerken kadınların farklı şehirlerde yerel ve ulusal düzeyde verdikleri barış mücadeleleri üzerine kapsamlı bir rapor hazırladı. Yapılan kap-

- 2 "Badael" kelimesinin Arapça'da anlamı "alternatif" ve kuruluş misyonlarını alternatif kelimesine dayandırılarak mevcut seçenekler dışında her zaman bir alternatif yolun olacağını belirtiyorlar. Badael Foundation hakkında daha fazla bilgi için web sitelerine bakılabilir. <http://badael.org/en/about-us/>
- 3 Badael Foundation çatışma bölgelerinde kadınlara destek veren *Kvinna till Kvinna* (Kadın Kadına) adlı sivil toplum örgütünün desteğiyle yürüttüğü Suriyeli kadınların barış mücadelesine dair rapor 2016 yılında yayınlandı. Savaş olağanca sertliğiyle devam ederken kadınların yerelde verdikleri barış mücadelelerine ulaşmak oldukça zor. Badael 2015 yılında yürüttüğü alan çalışmasında Suriye'nin genelinde barış ve savaşın etkilerine dair mücadele yürüten tahmini olarak bilinen 69 kadın örgütünün 49'uyla görüşmeler yaptı. Kadın örgütlerinin dışında, lokal yerlerde bireysel olarak mücadele veren 35 kadınla görüşüldü. Kadınların barış mücadelesini daha derinden anlamak için 100 kadınla odak grup görüşmeleri gerçekleştirildi. Raporun tamamı için: http://badael.org/wp-content/uploads/2016/01/Peacebuilding_Syria_20Jan.pdf

samlı araştırmada; barış m¼cadelesi y¼r¼ten kadın aktivistlerin ve kadın örg¼tlerinin m¼cadelesinin yoğunlaştığı Őehirler, kadın örg¼tlerinin buldukları kentlerdeki toplumsal ve tarihsel yapıya göre farklılaşan m¼cadele y¼ntemleri ve sorun alanları, savaş ¼ncesinde kadınların örg¼tl¼ olduğu yerlerdeki barış m¼cadelesi, Şiddetin boyutuna göre kadınların gündemlerindeki ¼ncelikli sorunlar, bireysel olarak kadınların y¼r¼tt¼kleri ¼alıřmalar ve uluslararası kadın ağlarıyla kurdukları ilişkilere dair bulgular elde edilmiştir.

¼alıřma kapsamında g¼r¼ř¼len örg¼tl¼ ve örg¼tl¼ olmayan kadınların b¼y¼k bir kısmı Haseke, Şam ve Halep gibi b¼y¼k kentlerde yaşamaktalar. Kentlerin tarihsel ve toplumsal yapısı kadınların m¼cadelelerini de farklılaştırmaktadır. Haseke tarihsel olarak farklı toplumsal grupların birbiriyle ¼atıřtıęı bir kent ¼rneęi. ¼zellikle devletin Arap olmayan halklara karşı ayrımcı ve baskıcı tutumu kadınların örg¼tlenmelerinden kamusal alanda var olabilmelerine kadar pek ¼ok konuda zorlayıcı bir etkiye sahip oluyor. ¼te yandan Haseke ve K¼rtlerin yoğun olarak yaşadığı Rojava b¼lgesinde K¼rt kadınlarının savaş ¼ncesinde de örg¼tl¼ olması kadın ¼alıřmalarının daha etkin y¼r¼t¼lmesini sağlamıştır.

Gerçekten de Rojava'da K¼rt kadınlarının örg¼tl¼l¼ę¼ ve m¼cadelesi farklılaşmakta. Savaş ¼ncesinde kadınların örg¼tl¼ olmasının yanı sıra Rojava devriminde de kadınlar ¼nc¼ bir rol oynadı. Tekçi mantık ile hareket eden ve o y¼zden s¼rekli toplumsal ¼atıřmalara sebep olan ulus-devleti reddederek, K¼rt siyasi hareketinin Rojava'da inşa ettiği "Demokratik ¼zerklik" modeli ile erkek egemen zihniyete karşı m¼cadele ediyorlar (D¼zg¼n, 2015:23-24). Kalıcı bir barış i¼in gerekli olan demokratik bir toplumun ancak kadın ¼zg¼rl¼ę¼ ile ger¼ekleřeceęi d¼ř¼ncesiyle eşbaşkanlık, kota uygulaması, kadın örg¼tlenmeleri, kadın kooperatifleri gibi, yaşamın her alanında kadın-erkek eşitliğinin inşa edilmesine y¼nelik ¼alıřmalar y¼r¼t¼l¼yor. Rojava'da geniş anlamda barış m¼cadelesi veren kadınlar, devam eden savaşa karşı da savunmasız değiller. K¼rt kadınları IşİD'in saldırılarına karşı silahlanarak ¼zsavunma yapıyor ve kadın ¼zg¼rl¼ę¼ i¼in m¼cadele ediyor. B¼ylece, toplum-

sal cinsiyet eşitliği ve demokratik bir toplum mücadelesinde kadınlar savaşı olarak da yer alıyorlar. Suriye’de Kürt kadınlarının kalıcı bir barış ve demokratik bir toplum için mücadeleleri tüm dünyada çok büyük bir ilgiyle takip ediliyor, feminizm içerisinde yeni tartışmalar açıyor ve pek çok ezberi bozuyor. Bu kitabın kapsamını aşan ve çok daha derin bir incelemeyi hak eden Kürt kadınlarının mücadelesinin Suriye’deki barış mücadelesi veren kadınlarla birlikte barış görüşmeleri ve barışın inşasında şimdiden çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

Başkent olmasından ötürü Şam’da kadın mücadelesi biraz farklılaşmaktadır. Bu büyük kentte çoğu 2011 yılından sonra kurulmuş ve hala aktif bir şekilde çalışmalar yürüten 11 kadın örgütündeki kadınların ana gündemleri yasal ve siyasi alana ilişkin. Yeni anayasa çalışmaları bu gündemlerden birini oluşturuyor. Halep’te aktif olan 9 kadın örgütü ise daha çok çocukların askeri güçler tarafından alıkoymasına karşı mücadele verirken, Dera ve Deyrizor kentlerindeki kadın aktivistler IŞİD’in çocukları militan olarak kullanmasını engellemeye odaklanmaktadır (Ghazzawi vd., 2016: 4). IŞİD’in kenti işgal etmesinden önceyse 4 kadın örgütünün odaklandığı konular daha çok kadın istihdamı ve kadınları güçlendirmeye yönelik faaliyetlerdi. IŞİD’in sadece çocukların eğitimine dair çalışmalara izin vermesi kadınların faaliyetlerini sınırlandırdı. Yine de kadınlar mücadelede bu şartlar altında yeni alternatif yollar bulmakta. Örneğin Deyrizor’daki kadınlar sadece çocuk eğitimi üzerine de olsa faaliyetlerini yürütüyorlar ve bu şekilde temas ettikleri kadınlarla küçük ve kapalı gruplar içinde dayanışma ağları kuruyorlar (Ghazzawi vd., 2016:12). Kadınların savaşın yıkıcı bir şekilde devam ettiği şehirlerde yaralılara yardım etmek gibi acil ihtiyaçları gidermesi, dolaylı da olsa kamusal alanda daha fazla yer almalarını sağlıyor (Krause & Enloe, 2015: 331).

Barışın inşası için mücadele veren kadın örgütlerinin yanı sıra Suriye’nin farklı yerlerinde bireysel olarak barış mücadelesi yürüten kadınlar da var. Kadın aktivistler daha çok müzakere ve şiddetin olduğu iki grup arasında arabuluculuk faaliyetleri ile tutukluların

serbest bırakılması gibi alanlarda çaba sarf etmekte (Ghazzawi vd., 2016:5). Arabulucu kadınlar yerelde liderlik rollerine sahipler. Daha çok Şam’da bulunan kadın aktivistlerden özellikle yaşça büyük olanlar geçmişteki deneyimleriyle birlikte yerelde inşa ettikleri saygınlıklarını; savaşın taraflar arasında uzlaşma için kullanabilmekte (Ghazzawi vd., 2016:26). 2011 yılındaki savaşın ortaya çıkardığı ağır şiddet ortamı, kadın düşmanlığını yaygınlaştıran IŞİD’in varlığı ve yaşanan güvenlik sorunu, faaliyetlerinin önündeki en büyük engel. Ancak tüm bu engellere rağmen kadınların barış mücadelesinin giderek arttığı ve bir örgüte bağlı olmayan küçük inisiyatifler halinde yayıldığı bir gerçek. Elbette yekpare bir mücadeleden bahsetmek güç, çünkü kadınların odaklandıkları alanlar ve mücadele yöntemleri savaşın etkisine göre birbirinden farklılaşıyor.

Görüşülen kadınların yürüttükleri çalışmalara ilişkin araştırmadaki diğer bir bulgu, uluslararası ağ ve örgütlerle çalışma yürütmeyi genelde tercih etmemeleri. Bunun bir nedeni güvenlik ve iletişim ağlarındaki sıkıntılardan dolayı diğer nedeni de bazı yerel kadın örgütlerinin uluslararası örgütlerin kendi siyasi yaklaşımlarını dayatmalarından dolayı bağımsız kalma isteği (Ghazzawi vd., 2016: 24). Yine de zaman zaman bağımsız bazı uluslararası kadın örgütleriyle ilişkiler ve ortaklıklar geliştirilmektedir. Özellikle Cenevre’deki barış görüşmeleri sürecine kadınların katılımıyla ilgili olarak çok sayıda uluslararası ağ ile dayanışma içinde toplantılar gerçekleştirildi. *Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadınlar Birliği* (Women’s International League for Peace and Freedom - WILPF) Cenevre görüşmelerine katılım için uluslararası kadın örgütleriyle görüşmeye devam etmektedir.

Özetle barış mücadelesi içerisindeki kadınların faaliyetleri bu oldukları şartlara göre değişmektedir. Bu faaliyetleri beş alana ayırmak mümkün: Müzakere süreçlerine dahil olma, yaralılara ve kayıp yakınlarına yardım gibi savaş koşullarıyla doğrudan ilişkili faaliyetler, çocukların savaşa dahil olmalarına engel olma çabaları, kadına karşı şiddet ve kadın hakları konusunda farkındalık yaratma ve kalıcı barışın inşası için ekonomik ve siyasal faaliyetlerdir.

Barış için mücadele yürüten kadınlar, savaşın kadınlara doğrudan etkilerini gidermek için çabalarken; kalıcı bir barış için çözümün savaşın sonlanması ve Suriye’de demokratik bir toplumun inşası olduğunu düşünmektedirler. Özellikle rejimin pek çok ayrımcılığına maruz kalmış farklı kimliklere sahip kadınlar, tüm kimliklerin ve toplumsal grupların farklılıklarıyla yaşayabilecekleri eşit yurttaşlık temelinde bir çözümün Suriye’ye barışı getirebileceğine inanıyorlar (Ghazzawi vd., 2016: 14-15). Bu yüzden barış mücadelesi veren kadınların gündemlerinde siyasal çözüm için Cenevre görüşmelerine kadınların katılımı ve kadınların gündemlerinin barış masasında olması gibi iki temel başlık yer almaktadır.

Suriye’de barış çabalarına biraz daha derinden bakmaya; kadınların Cenevre görüşmelerine katılım için aktif olarak yürüttükleri mücadelelerini anlatarak ve mültecilik sorununa dair yürütülen çalışmaların barış mücadelesiyle ilişkisini kurarak devam edeceğiz. Cenevre görüşmeleri; şu an aktif olarak yürütülen resmi ve müzakere odaklı kadınların barış çabalarına dair bir örneği teşkil etmektedir. Bu yüzden Cenevre görüşmelerine katılım çabalarını ve uluslararası düzeyde kurulan mücadele ağlarını anlatmaya çalışacağız. Bir sonraki bölümde odaklandığımız Türkiye’de mülteci kadınlarla birlikte yürütülen çalışmalar; savaştan dolayı göç etmek zorunda kalmış kadınların yaşadıklarının uluslararası boyutunu göstermektedir. Aynı zamanda kadınların göçten kaynaklı yaşadıkları sorunlarla kolektif bir biçimde baş etmesiyle barış mücadelesinin iç içe oluş halini anlamaya çalışacağız.

■ Cenevre Barış Görüşmeleri: Suriyeli Kadınların Katılımı

Bugüne kadar üç kere toplanan Cenevre görüşmelerinde kadınların katılımı ve etkin olabilmeleri konusunda büyük bir ilerleme sağlanmış değil. BM’nin girişimleriyle, Suriyeli 47 kadın 2. Cenevre görüşmeleri esnasında görüşmelere katılmak için hazır bulunuyordu. Ancak çeşitli engellemelerden ötürü sadece 10 kadın görüşmelere kalabildi ve maalesef onlar da etkin olarak sözlerini söyleyemedi. Cynthia Cockburn’un vurguladığı gibi, görüşmeler oldukça

erkek bir bakış açısıyla düzenlenmişti ve liderlerin bir çoğu erkekti. Oysaki kadınların görüşmelere katılımı sadece kadınların cinsiyetlendirilmiş çıkarlarını temsil etmekle kalmayacak, aynı zamanda sivil toplumun tamamının içinde olacağı bir tabanın oluşmasına da hizmet edecekti (Cockburn, 2014: 347-349).

BM'nin iyi niyetli ancak yetersiz yaklaşımları ve erkek egemen sistemin oluşturduğu tüm bariyerlere rağmen olumlu gelişmeler de oldu. 2. Cenevre barış görüşmelerinden bir gün önce kadınların sesini daha etkin bir şekilde duyurabilecekleri "Kadınlar Barış Getiriyor" (Women Lead to Peace Summit) adlı alternatif bir zirve toplandı. Suriye'de mücadele yürüten kadınlarla dünyanın her tarafından barış mücadelesi veren kadınlar bu alternatif zirvede buluşarak barış görüşmelerine kadınların dahil edilmesini zorlamayı amaçladılar (Krause & Enloe, 2015: 328). Her ne kadar bu çağrı karşılık bulmasa da kadınların çabası halen devam etmekte. Barış görüşmelerinde aktif bir şekilde çalışan bir diğer örgüt olan ve 60'tan fazla kadın grubunu içeren *Barış İçin Suriyeli Kadınlar Forumu* (Syrian Women's Forum for Peace) görüşmeler sonucunda "Suriyeli Kadınların Barış Bildirgesi (Syrian Women Charter For Peace)"ni yayınladı (Krause & Enloe, 2015: 329). Bildirgede, Cenevre görüşmelerini olumlu bulmakla birlikte kadınların görüşmelere katılmalarının kalıcı bir barış için gerekli olduğunu vurguladılar.

Feminist yaklaşım içerisinde kadınların neden barış süreçlerinde olmaları gerektiğine dair önemli tartışmalar uzun süredir mevcut. Öte yandan kadınların barış süreçlerine katılımı BM'nin 1325 nolu kararı gibi resmi kararlarında da özel bir vurgu ile desteklenmekte. Nasıl ki savaşlar toplumsal cinsiyet körü süreçler değilse barış süreçleri de benzer şekilde, farklı toplumsal cinsiyet rollerine göre değerlendirilmektedir. Savaşlardan kadınlar ve erkekler farklı şekillerde etkilendikleri için, kadınların karşılaştıkları sorunlar ve

---

4 Barış için Suriye Kadınlar Forumu'nun 2. Cenevre barış görüşmelerinde kadınların sözlerini ve taleplerini içeren 7 maddede özetledikleri bildirinin tam metni: http://www.syrianwomenforumforpeace.com/uploads/publication/statements/Geneva_II_is_a_Logframe_for_Peace_and_hope_english.pdf

yaşadıkları deneyimler tamamen farklı olmaktadır (Moore ve Talarico, 2015: 227). Kadınların savaş süresince yaşadıkları zorluklar ve zorluklarla baş etme yöntemlerini, kurdukları dayanışma ağları ile kendilerini güçlendirmek için yürüttükleri faaliyetlerden edindikleri birikimlerini, müzakereci olarak barış masasına taşımaları gerekmektedir. Suriyeli kadınların yereldeki barış çalışmalarında önemli aktörler haline gelmesi ve Kürt kadınların savaşa bizzat katılmaları kadınların çatışma ve çatışma sonrasındaki süreçlerde pek çok farklı şekilde yer alabileceğini göstermektedir. Feminist literatürün önemli tartışma konularından biri olan, kadınların barış masasında varlığının görüşmeleri daha barışçıl yapacağı ve daha sağlıklı bir atmosfer sağlayacağı fikri de belirtilebilir. Ancak kadınların müzakereci özelliklerinden dolayı barış görüşmelerine katılmaları gerektiğinin ötesinde hiçbir gerekçe olmadan yalnız 'kadın' oldukları için dahil olmaları üzerinde durulmaya çoktan başlandı (Moore ve Talarico, 2015: 225). Toplumun yarısını oluşturan ve barıştan sonra eşit bir toplum yaratmada söz sahibi olması gereken kadınların barış masasında olmaları hayati derecede önemli. Bu aynı zamanda barışın toplumsallaşması ve yerelleşmesine de etki etmektedir.

Özetle, Suriye'nin demokratik geleceği için farklı kimliklerden kadınların birikimlerinin ve görüşlerinin, resmi barış görüşmelerinde göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmekte fayda var. Kadınların tüm süreçlere katılımı konusunda kota gibi önlemler alınması olumlu bir adım olsa da etkin katılım konusunda yeterli olmayabiliyor. Bu noktada Suriye'de kadın aktivistlerin uluslararası ve ulusal düzeyde örgütlülüğü ve barış çabaları kadınların resmi barış süreçlerine dahil edilmeleri noktasında bir baskı oluşturmaktadır.

■ Zorunlu Göç ve Uluslararası Dayanışma

Suriye'deki savaş, son yılların en büyük kitlesel göçüne neden oldu ve 3 milyon insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kaldı. Savaştan dolayı göç etmek zorunda kalanların büyük bir kısmı Türkiye'ye

göç etti. Türkiye hükümetinin mülteci politikasındaki eksiklikler ve mültecileri Suriye ve AB'ye karşı bir pazarlık unsuru olarak gören yaklaşım mültecilerin sorunlarını derinleştirmiş durumda. Oysaki hem Türkiye içinde hem de Suriye'de toplumsal barışın sağlanmasında mülteciler oldukça kritik bir öneme sahip. Savaşın ağır sonuçlarından biri olan zorunlu göç, Türkiye toplumu içinde mültecilere yönelik ayrımcılık, ırkçılık, yoksulluk ve şiddeti körükledi. Mültecilerle dayanışma, tüm bunlara karşı durmak anlamına da geldiğinden, kadın aktivistler için barış mücadelesinin çok önemli bir ayağını mülteci kadınlarla yapılan çalışmalar oluşturuyor.

Savaştan kaynaklı zorunlu göç ve mültecilik, çoğu zaman kadınların üzerindeki baskının katmerlenmesi anlamına geliyor. Göç yolundaki kişilerin en az üçte birini oluşturan kadın ve çocuklar fiziksel saldırı ve tehlike ile karşılaşılıyor, kaçakçılar tarafından istismara maruz kalıyor. Sokaklarda yaşamak zorunda kalan kadınlar ise cinsel şiddete ve saldırıya daha açık oluyorlar. Kamplarda kalan kadınlar ise yetersiz beslenme ve eksik sağlık hizmetleriyle karşılaşıyorlar (Nobel Women's Initiative, 2016: 5-9).

Türkiye'de barış mücadelesi yürüten kadın örgütleri ve platformlar Suriyeli kadınlarla ilişkilenebilir son zamanlarda başladılar. Kadın örgütleri; mülteci kadınların en temel sorunları olan barınma, sağlık gibi ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar yürütürken şiddet gibi konulara da temas etmekte. İstanbul merkezli olan ve 1999 Gölcük depreminden sonraki dayanışma ile kurulan *Kadın Dayanışma Vakfı* (KADAV) bu örgütlerden biri. Türkiye'de insani yardım alanında faaliyet yürüten *Hayata Destek Derneği*'nin Suriye'den gelen mülteciler için açtığı toplum merkezi KADAV'ın çalışmalarına başlamasında etkili olmuş. KADAV, İstanbul'un Küçükçekmece ilçesi Kanarya Mahallesi'nde açılan toplum merkezinde kadınlarla atölye çalışmalarına başlayarak projeye ortak olmuş. Bu çalışma kapsamında, bir oda Kadın Odası (Nisa Odası) olarak düzenlenmiş ve yaklaşık

5 BM'nin sürekli güncellediği verilere göre 11 Ağustos 2016 tarihi itibarıyla resmi kayıtlara göre Türkiye'deki mülteci nüfusu 2.724.937. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>

20 Suriyeli kadın için sorunların konuşulabildiği bir buluşma noktası haline gelmiş. Fakat burada resmi bir psikolojik danışmanlık hizmeti verilmiyor. Bunun yerine kadınlarla oldukça esnek bir şekilde atölye çalışmaları yürütülüyor. Kadınlar burada birlikte yemek yapıyorlar, bazen malzeme getirip dikiş dikiyorlar, bazen de sadece oturup muhabbet ediyorlar ve böylece mekan bir yandan da kadınların ihtiyaçlarını karşılayan bir yere dönüşmüş oluyor.

Nisa Odası'na gelenler, o mahallede oturan kadın göçmenlerden oluşuyor. Çoğu Suriye'deki Halep kentinden göç etmiş ve çoğunluk Araplardan oluşsa da içlerinde Kürt ve Türkmen kadınlar da var. Bu oda ilk başta sadece çocuklarını bekleyen anneler tarafından kullanılmış. Faaliyetlere katılan kadınların çoğu 20'li yaşlarda annelerden oluşuyor ama 40'lı yaşlarda olanlar da var. Bu çalışmanın başlamasıyla birlikte göçmen kadınlar da KADAV'da aktivist olarak çalışmalar yürütmeye başlamışlar. Bu açıdan, KADAV'ın yürüttüğü çalışma, ulus-ötesi bir kadın dayanışması ile savaştan kaçmak zorunda kalan kadınlara destek verilmesiyle oluşan barış mücadelesinin bir örneğidir.

Bu çalışma için KADAV'da röportaj yaptığımız, sosyal çalışmacı olarak çalışan Sanem Öztürk ve alan koordinatörü Leyla Yıldız, Suriye'den gelen mülteci kadınlarla 2015 yılının başından itibaren bir proje yürütmekte. Görüştüğümüz üçüncü kişi ise, Şam'dan göç etmek zorunda kalmış ve KADAV'a çeviri ve benzer konularda destek olan Nour Zaeer. Şam'da yaşarken bir kadın örgütünde gönüllü olarak çalışan Nour, geçirmek için Türkiye'de birkaç işte aynı anda çalışmak zorunda olsa da bir kadın örgütünde gönüllü çalışmalara dahil olmayı önemsiyor. Sanem, Leyla ve Nour ile, Suriye'den göç etmiş kadınların ne tür sorunları olduğu ve Nisa Odası'nın onlara nasıl bir ortam ve destek sağladığı hakkında konuştuk.

Nour, Suriye'nin küçük bir şehrinde doğmuş, daha sonra okumak ve çalışmak için Şam'a göç etmiş genç bir kadın aktivist. Şam'da ekonomi okuduğunu söyleyen Nour, daha sonra bir kadın örgütünde gönüllü olarak çalışmaya başlamış. Nour bize Türkiye'ye geldikten sonra mülteci kadınların yaşadıkları sorunları ve dahil

oldukları dayanışma ağlarını anlatmaya başlamadan önce kendisinin savaş öncesindeki deneyimlerinden yola çıkarak Suriye'deki kadınların yaşadıkları sorunlara dikkat çekiyor. Savaş öncesinde kadınların mücadelesinin Baas rejiminin baskısıyla karşılaştığına değiniyor. Ancak bu baskıya karşı kadınlar kendi alternatif yollarını oluşturarak gündemlerini tartışmaya devam etmiş ve ülke dışında tartışma alanları yaratarak bir tür çözüm geliştirmişler.

Kadınlarla birlikte gönüllü pek çok çalışma yürütüyorduk, birlikte tartışmalar yürütüyorduk, üretimlerimiz oluyordu. Ancak Muhaberat'tan dolayı tartışmalarımızı özgürce yapamıyorduk. Kadınlarla birlikte rahatça tartışamıyorduk, fikirlerimizi söyleyemiyorduk. Bunun için farklı ülkelerde kadınlarla kamplar düzenledik, örneğin Türkiye'de Antakya'da kamp düzenledik (Nour, 18.08.2016).

Nour Suriye'ye dönmek istediğini, ancak ailesi orada olsa da Şam'da artık kendisi için bir hayatın olmadığını söylüyor. Suriye'de kalırsa orduya katılıp savaşmak zorunda kalabilecek olan kardeşini Türkiye'ye getirmeye çalışıyordu. Ancak tüm savaşa rağmen ailesinin Şam'da yaşamını devam ettirmeye çalıştığını, kardeşinin üniversiteye devam ettiğini söylüyor. Nour, Şam'daki ailesiyle halen iletişimde olsa da çalıştığı kadın örgütü ile bağlantısının kesildiğini anlatıyor.

Şam'da Komünist Parti'ye bağlı bir şekilde kadınlar, örgütlü, halen çalışmalar yapıyor. Bir kadın örgütümüz var. Bu kadın örgütünde Kamışlı'dan, Cezire'den örgütlü olanlar var, Kürt kadınlar var. Benim artık bir bağım kalmadı ama annem halen çalışıyor. Ancak sürekli bir mücadele yok, savaştan dolayı kesik kesik yürütülebiliyor çalışmalar. Diğer şehirlerle olan ilişkiler de eskisi gibi değil, dışarıyla çok fazla ilişki kurulamıyor artık (Nour, 18.08.2016).

Nisa Odası'nda kadınların anlattıklarından, faaliyetlere katılan kadınların sorunlarının, savaşın etkilerinden biri olan göçmenlik ile nasıl şekillendiği anlaşılmaktadır. Bir tarafta, zorunlu olarak

evlerini terk etme durumu, hüzün ve geri kalanlar için endişe; öbür taraftaysa yeni ülkedeki sorunlar. Göçmenlere karşı ırkçılığın git-tikçe arttığı Türkiye’de, gündelik hayatlarında sürekli ayrımcılıkla karşı karşıya gelmekte. Bu durum o kadar bariz ki, Sanem’in söylediği gibi kadınların ilk anlattıkları bu oluyormuş.

Daha ilk tanıştığımız anda kadınların neredeyse hepsi iki şey söylediler. Birincisi ‘Niye bizden bu kadar nefret ediyorlar burada?’ idi, ikincisi ise ‘Savaş bitsin, hemen dönmek istiyoruz’du (Sanem, 18.08.2016).

Bu ayrımcılık hayatlarına zor yaşam koşulları, yüksek kiralar, kötü çalışma koşulları gibi sorunlar olarak yansımakta ve geri dönme isteğini doğal olarak güçlendirmektedir. Mülteci kadınlar karşılaştıkları bu yoğun ayrımcı tutum sonucunda kendilerini fazlasıyla dışlanmış hissedebiliyor.

Bunun dışında bazı Suriyeliler -ayrımcılığın boyutunu anlamak için önemli bir örnek bu- ‘biz otobüslerde oturmuyoruz bile, orası Türkiyelilerin yeri’ diyorlar. Bunu bile düşünüyorlar. Burada oldukları için öyle çok ayrımcılığa uğramışlar ki. Arapça konuşan insanlara bile şöyle bir dönüp bakılıyorsa sonuçta. Bunların hepsi dışlayıcı davranışlar. Aynısı Kürtlere de yapılıyor. Yani pek çok dışlama pratiği var ama en sık karşılaşılanı barınma ve iş yerlerinde karşılaşılan ayrımcılık (Sanem, 18.08.2016).

Bu ayrımcılıkla baş etmek, ayrı bir emek ister ve ancak güçlü bir dayanışma içerisinde olduğu zaman sağlıklı bir biçimde çözülür. KADAV çalışanlarının seçtiği yöntemle, kadınlara bu problemler hakkında konuşmak için zaman tanınmaktadır. Bir güven ilişkisinin gelişmesi ve kendilerinin konuşmaya hazır olmaları kritik bir nokta. Sanem’in söylediği gibi, gerekli güven ilişkisi geliştikten sonra ortak olan problemler hiç yönlendirme olmadan konuşulmaya başlanıyor.

Problem odaklı konuşmamaya çalışıyorduk, hala da böyle yapıyoruz. Bir noktada muhabbet kendiliğinden oraya geli-

yordu zaten çünkü hepsinin kiralari yüksek, faturalar çok pahalı, kötü evlerde oturuyorlar, kocalarının düzenli işleri yok ve çocuklar okulda itilip kakılıyorlar. Suriyeli oldukları için yemeklerine tükürüyorlar mesela çocukların. Yani biz sorun odaklı çalışmasak da konu oraya geliyor mecburen (Sanem, 18.08.2016).

Benzer bir yöntem göç hikayeleri ve ev içi şiddet meseleleri için de geçerli. O bakımdan, savaştan kaçan kadınlar için güvenli bir ortam sağlamak bu tarz barış mücadelesinin en önemli ayaklarından bir tanesi.

Aslında Türkiye'ye geliş hikayelerini en başta anlattılar. Çok rahat gelenler de var; kocası önden gelip evi tutan ve arkadan gelen kadınlar mesela. Onlar süreci rahat atlattımışlar. Ama mesela bir kadın bir omuzunda bir çocuğu, diğer omuzunda diğer çocuğu iki tane hendeği aşarak geldiğini anlatıyordu. Yanına başka bir şey alıp almadığı sorulamaz bile böyle bir durumda. Kışın ortasında, suyun içinden geçerek, korka korka geldiğini anlattı bu kadın. Ormanın içinden geçerek kaçak bir yoldan gelmiş. Bu kadar zor gelen de var. Muhtemelen o süreçte Suriye tarafında ya da Türkiye tarafında tacize uğramış ve bunu anlatamamış kadınlar da var. Çok olası hikayeler bunlar. Tabii bu hikayeler hemen anlatılacak ya da başka kadınların yanında anlatılacak hikayeler değil. Ama biz teke tek bir seans yapmamayı tercih ediyoruz kadınlarla. Bir noktada güven ilişkisi kurulduktan sonra iki kadın şiddet gördüğünü anlatabildi bize mesela (Sanem, 18.08.2016).

Nour da bize Türkiye'ye geliş hikayesini anlatıyor. Türkiye'ye legal yollarla gelebildiği için göç yolunda çok büyük zorluklar yaşamadığını anlattı. Ancak savaştan sonra Şam'da artık bir yaşam olmayacağı için iş bulmak ve öğrenimine devam etmek için göç etmeye karar vermiş. Tek başına Suriye'den ayrılan Nour önce Rusya'ya gidiyor ama orada yaşam çok pahalı olduğu için Türkiye'ye geçiyor. Ancak yaşam Türkiye'de de çok kolay değil. Geçimini sağlamak için

aynı anda pek çok işte çalışmak zorunda kaldığından bahsediyor. İş bulmak çok zor olduğu gibi eğitilmiş olsa da kalifiye olmayan işlerde çok düşük ücretlerde çalışmak zorunda kaldığını ve ancak kısa ve geçici işlerde çalışabildiğini anlatıyor.

Türkiye'ye geldiğimde ilk önce tekstil atölyelerinde çalışmaya başladım. Daha sonra Çorlu'da bir çiftlikte çalıştım birkaç ay. Daha sonra farklı dükkanlarda çalışmaya başladım. Geçinebileceğim kadar parayı zor kazanabiliyorum ve bazen çalıştığım yerden maaşımı almam çok zor oluyor. Genelde bir iki aylık işlerde çalışıyorum. Uzun saatler çalışmak zorunda kaldığım için de artık KADAV'a az gelebiliyorum (Nour, 18.08.2016).

Sanem'in bahsettiği gibi, kadınların yol hikayeleri ne kadar farklılaşsa da göç durumuna has şiddet biçimleri ve psikolojik zorlukların var olduğu net bir şekilde ortaya çıkıyor. Kadınlar için mülteciliğin beraberinde getirdiği en büyük sorunlardan bir tanesi de yoksullaşma. KADAV'ın birlikte çalıştığı kadınlar Suriye'deyken çalışmayan ama İstanbul'da evde parça başı iş yaparak ev ekonomisine katkı sunan kadınlar. Bu işleri çok düşük ücretler karşılığında yapmak zorundalar. Ayrıca kadınlara yoksullaşma sadece emek sömürsü olarak dönmüyor, aynı zamanda ev içi şiddetin de artması anlamına geliyor.

Bir kere savaş ve afet durumu ev içi şiddet oranını arttırıyor. Bunu pratikte de görüyoruz, çalışmalar sonucunda da ortaya çıkıyor. Bu kadar çok çocuklu ailelerde süt bir lüks tüketim mesela. Bu derece bir yoksullaşma söz konusu ve anlatılabilecek gibi bir şey değil bu aslında. Yoksullaşma, ezilme ve dışlanma neticesinde adamlar bütün günün stresini ve yorgunluğunu kadını döverek çıkartıyor. Kadına yönelik şiddeti çok fazla tetikliyor bu durum. (Sanem, 18.08.2016)

Yoksulluk ve ayrımcılığın sonucu olarak artan ev içi şiddeti bu yüzden savaşın bir etkisi olarak görmemiz mümkün. Aynı şekilde, Sanem'in tarif ettiği gibi, kadınların göçmenlik durumu, onları ko-

calarından ayrılmamaya ve bu şiddete katlanmaya zorluyor.

Suriyeliler ve şiddet üzerine odaklanmanın şöyle bir açmazı var; şiddet gören, şiddet gördüğünün farkında olan ve buna karşı bir şey yapmak isteyen kadınlar şöyle bir zorlukla karşılaşılıyor: Bu ülkede şiddet uygulayan erkeğin evden uzaklaştırıldığını biliyorlar ya da bize sorup öğreniyorlar ama kocanın evden uzaklaştırılması demek çocukların aç kalması demek. Bu yüzden de koca dayacağına katlanmayı tercih edebiliyorlar; tıpkı Türkiye'deki birçok başka kadın gibi.

Ayrıca KADAV'da çalışan kadınların anlattığı gibi, ev içi şiddet gören Suriyeli kadınların birçoğu göçün getirdiği diğer sorunlar varken, kendilerine karşı uygulanan şiddetten şikayetçi olmanın yanlış olduğunu düşünebilmekteler. Kendi yaşadıkları sorunu yaşayan büyük felaketin yanında önemsizleştirerek yaşadıkları zorlukla bir şekilde baş etmeye çalışıyorlar. Bunu yaparken kendi yaşadıkları şiddetin sorumlusunun eşleri olduğunu açıkça ifade etmiyorlar. Yaşanan büyük travmalar ve felaketler bu nedenle kadınların yaşadıkları zorlukların hemen ortaya çıkmasını öteleyebiliyor.

Şiddet şu şekilde yansıyor; savaş esnasında yoksulluk, savaştan kaçmak gibi baş edilmesi güç problemler var. Ev içi şiddet şeklinde yansıdığı zaman bu problemler, kadınlar bu durumu dile getirmek konusunda vicdan azabı hissediyor. Savaştan kaçmakla kıyaslayınca ev içi şiddeti gündeme getirmenin ayıp ve kötü olduğunu düşünüyorlar. 'Çok daha büyük felaketler varken nasıl yalnızca kendimi düşünürüm' gibi (Sanem, 18.08.2016).

Bu örnekler, Suriye'deki iç savaşın zorla göç eden kadınlar üzerindeki etkisi ve yaşadıkları zorlukların çeşitliliğini göstermektedir. Göç ve onunla beraber gelen sıkıntıları savaşın bir sonucu olarak kabul ettiğimiz zaman, göçmenlere bu sorunlarla baş etmek için destek vermek barış mücadelesinin bir parçası haline gelmektedir. Özellikle, yaşadıklarına karşı hem kendi aralarında hem de KADAV'da çalışan Türkiyelilerle dayanışma örmek, bu barış mücadelesinin önemli bir faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Her

ne kadar KADAV'ın çalışması doğrudan profesyonel, psikolojik ve hukuksal destek sunmasa da grup çalışmalarında bir güven ilişkisi kurulduğunda, kadınlar yaşadıkları pek çok sorunu aktarmaktalar. Ayrıca kadınlar grup halinde görüşmelerde birbirleriyle bir dayanışma da öüyor. Bu dayanışmayı hem maddi anlamda ve hem de yabancıları oldukları İstanbul gibi büyük bir kentte tutunabilmek için oluşturluyorlar.

Psikolojik destek de şu şekilde oluyor: mesela şiddet vakalarından altı ay sonra haberdar oluyoruz. Karakola gitmek gibi bir destek talebinde bulunmuyorlar, sadece dertlerini anlatmak istiyorlar. Bir sonraki aşamada ağlamaya başlayan kadına diğer kadınlar destek olmaya başlıyor. Destek olduğumu belirtmek için dokunmaya yeltendiğimde kadınlardan biri 'Dokunma, ağlasın' diyerek beni durdurdu mesela. Birbirlerine 'Dişini sık!' ya da 'Biraz daha mücadele et!' diyerek destek oluyorlar. Kendi kendilerine terapi yapıyorlar diyebiliriz (Leyla, 18.08.2016).

Leyla'nın dikkat çektiği gibi, kadınlar birarada kalarak birbirlerine psikolojik olarak da güç veriyorlar ve ortak sorunlarında birbirlerini destekliyorlar. Bu tür bir dayanışma sadece sorunlara odaklanmamakta; aynı zamanda bilgi alışverişi, keyifli zaman geçirmek ve kadın hakları konusunda bilgilendirme yapmak için de önemli.

Güzel hikayeler de anlatıyorlar; mesela Suriye'de nasıl bir hayatları olduğunu, burada ne yapmak istediklerini, Avrupa'ya gitmek isteyip istemediklerini ve bunun sebeplerini anlatıyorlar. Bazen de kutlamalar üzerinden bir araya geliyoruz. Mesela 8 Mart kutlamasını Leyla yaptırdı (Sadem, 18.08.2016).

Nisa Odası'nda yeni yılda birlikte kutlama yaptıkları bir zamandan dört dilde kadınların dilekleri.

KADAV'dan kadınlar mahallede oturan Suriye'den göç etmiş bir kadının evinde toplanarak sohbet ediyorlar.

Sanem ve Leyla bu yüzden bu alanda sık sık eksik bırakılan kadın odaklı çalışmaların önemi vurguluyorlar. Türkiye’deki karmaşık yasal mevzuatla birlikte kadınların Türkçeyi henüz yeterince bilmemelerinden dolayı yaşadıkları engel onların doğrudan sorunlarına dair resmi kurumlarla görüşmelerini engellemektedir. Kadınlar, bunu her mahallede ya da sokakta dil bilen ve kurumlarla ilişki kuran bir kişiyi belirleyerek ve o kişi aracılığıyla halletmeye çalışarak çözmekteler. Ancak iş yardım bulma meselesine geldiğinde buna dair işleri üstlenenlerin büyük bir kısmı kadınlar oluyor. Bunda kadınların gündelik yaşam mücadelesinde, özellikle de çocukları söz konusu olduğu zaman çok daha yaratıcı ve istekli olmasının etkisi var. Öte yandan yardım isteme, toplumsal cinsiyet rollerine göre evi geçindirme görevinin verildiği erkeğin kendisini bu konuda eksik hissetmesine sebep olduğu için, kadınlar erkekleri bu “yükten” kurtarmış oluyorlar.

Yardım toplama işlerini genelde kadınlar üstleniyor. Sadece Suriye’den gelen kadınlar arasında değil, Gölcük depreminin akabinde de bunun böyle olduğunu gördük. Erkekler büyük bir şok yaşarken, ne yapacağız diye düşünürken çocukların karnını doyurmanın peşinden koşanlar kadınlar oluyor. Bir yandan da, Suriyeli bir kadın herhangi bir yardım derneğine ya da uluslararası bir STK’ya gittiğinde derdini anlatabilmesi için orada yardım aldığı insanın kadın ya da erkek olduğu bile belirleyici (Sanem,18.08.2016).

Bu bakımdan, kadınlara doğrudan destek sunmak ve destek mekanizmalarını güçlendirmek kadınların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için büyük bir adım olmaktadır. Böylece, kadın odaklı faaliyetler çok daha etkin ve olumlu sonuçlar yaratabilir. Öte yandan KADAV, mültecilerle ilgili politikalar söz konusu olduğunda kadınları merkeze alan, toplumsal cinsiyet bakış açısıyla oluşturulması gereken politikaların önceliklendirilmediğinin altını çizmekte. Mültecilerin öncelikle yaşamsal ihtiyaçlarının olması ve bunların aciliyetiyle insani yardıma öncelik verilmesi anlaşılır bir durum. Ancak uzun soluklu politikalar oluşturulabilmesi için cinsi-

yete duyarlı politikaların da ertelenmeden planlanması gerekiyor. Sanem, böyle kadın merkezli bir çalışmanın uluslararası kurumların eksik bıraktığı alanları tamamladığını belirtiyor.

Kadınların bu açıdan çok daha fazla şeye ihtiyacı var, çünkü evi çekip çeviren onlar. Erkekler iş bulma ve çalışma ile ilgilenirken ev ve çocuklarla ilgili her şey kültürel olarak kodlandığı şekliyle kadının ilgi alanına giriyor. Uluslararası STK'lar da dahil olmak üzere bütün STK'lar öncelikle çocuklar için bir toplum merkezi açıyor. Bu tabii ki çok önemli bir girişim, çünkü hem sınır bölgelerinde hem de İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde önemli bir boşluğu dolduruyor. Suriyeli ailelerin çok çocuklu olduğunu biliyoruz ve o çocukları bu merkezlere getirenler kadınlar. Buna rağmen kadınlara yönelik faaliyetler ya planlanmamış oluyor ya da toplanma, konuşma ve sorun olduğu durumda paylaşma düzeyinde kalıyor. Bu düzeyde bir ilişki güven ilişkisi henüz kurulmadığı için paylaşımı kısıtlıyor. Bu açıdan göç üzerine çalışan insani yardım kuruluşlarının da çok eksigi var. Bunların psikososyal dedikleri bir program var. Bu program kapsamında sadece çocuklarla alakalı atölyeler düzenleniyor ve kadınlar sürekli unutuluyor. Ama son dönemde birçok adım atılmaya çalışılıyor bu alanda (Sanem, 18.08.2016).

Göçmenlere yönelik çalışmalar yürüten uluslararası STK'lar, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin önemli etkilerini yeterince göz önüne almadıkları zaman onlara ait sorunlarla yeterince çözüm üretememekteler. Bu durum, KADAV'ın yaptığı işi daha da değerli kılmaktadır. Kadın örgütleri kadınlarla temas ettikleri ölçüde kadınların göçle birlikte gelen ev içi şiddet, yoksulluk ve ayrımcılıkla mücadelesi için kendi deneyimleriyle birlikte daha hızlıca çözüm üretmeye yönelebiliyorlar.

Sanem, hem Suriye'deki savaşın koşullarından hem de Türkiye'deki mültecilerin genel olarak daha uzun vadeli kalmalarından dolayı, daha kalıcı ve her aşamada toplumsal cinsiyet bakış açısını içeren bir politikanın aciliyetine dikkat çekmektedir:

Neredeyse 5 senedir Suriye'den göç alıyoruz. Ve iş acil durum olmaktan çıktı. Yani kalıcı bir politika üretmek gerekiyor. Sadece Suriyeli göçmenler için değil, Türkiye'den transit geçen ve burada kalacak bütün göçmenler için de sistemli bir göç politikasının olması gerekiyor bu ülkenin. Hem çocuk odaklı hem de toplumsal cinsiyet odaklı, hayal gibi gelebilir ama LGBTİ'leri de gözeten bir bakış açısının olması gerekir. Aslında bütün STK'ların toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakmaları gerekir.

Aslında, bu sözler, bu faaliyetlerin diğer boyutunu işaret etmektedir. Bir taraftan, Suriye'deki iç savaşın kadınların üzerindeki psikolojik ve yaşamsal etkilerine karşı mücadele edilirken, aynı zaman da bu faaliyetler, Suriyeli göçmenlerin uzun yıllar yurtlarına dönemeyeceği gerçeğiyle, Türkiye'deki toplumsal barışın tescisi için de çok değerli bir iş olmaktadır. Aksi taraftan, Suriyeliler üzerinden geliştirilen milliyetçilik ve nefret söylemi Türkiye'deki birarada yaşam olanaklarına ve barışçıl ortama da zarar vermektedir. Her iki yönden de baktığımızda; mülteci kadınlarla birlikte kurulan dayanışma ve ortak mücadele alanları toplumsal barış ve birarada yaşamın bir parçasıdır.

Son olarak, Nour barışın inşasının Suriye'de ne kadar zor bir aşamada olduğuna işaret ediyor. Mevcut hükümet iktidarda olma ya devam ettikçe, bir barış olamayacağı kanısında. Ona göre, savaşı erkekler yürütmekte, kadınlar ise yaşamı inşa etmektedir. Bu nedenle de barışın ancak ve yalnızca kadınlar tarafından inşa edilebileceği fikrine sahip.

Barışın gerçekleşmesini umut ediyorum. Ama tüm bu yaşananlar barışın mümkün olmadığını gösteriyor, çünkü halen tüm taraflar sadece savaşıyor ve tüm bu savaşın ve şiddetin sebebi para. Konuşma ya da diyalog yok. Bu haliyle çok da umudum yok barış için. Eğer barış gelecekse Esad'ın ve IŞİD'in gitmesi gerekiyor. Eğer barış olacaksa ancak kadınlarla olabilir. Çünkü barış için mücadele edeler kadınlar. Küçük kentlerde bile savaşın yaralarını kadınlar sarıyor.

Ancak kadınlar barış yapabilir, erkekler sadece savaşıyor. Sadece parayı düşünüyor. Kadınlar ise çocuklarını düşünüyor, yaşam için her şeyi yapıyorlar. Yaşamın kendisi kadın, bu yüzden kadınlar yapabilir ancak (Nour, 18.08.2016).

Nour, Cenevre görüşmelerine kadınların katılması gerektiğine dikkat çekerken bunun için kadınların güçlü bir şekilde örgütlenmesi gerektiğine de atıfta bulunmaktadır. Nour'un işaret ettiği, olası barış görüşmelerine kadınların katılımının kendiliğinden olmayacağı, kadınların bu haklarını kazanmaları için mücadele etmesi gerektiğidir.

Sonuç olarak kadınların barış mücadelesi açısından mülteci kadınlarla birlikte oluşturulan ağlar; doğrudan savaştan kaynaklanan psikolojik sorunlarla, dolaylı sonuçlar olan göçle ilişkili ortaya çıkan ayrımcılıkla, yoksulluğun getirdiği sıkıntılarla ve ev içi şiddetle baş etmek için bir ortam sağlamaktadır. Kadınlara özgü yaşanan sorunlar ve kadınların özgün mücadele deneyimleri, kadın örgütlerinin çalışmalarıyla daha çok ortaya çıkmakta ve yaratıcı yeni mücadele alanlarına ilham verebilmektedir. Bu yüzden bu deneyimleri ortaya çıkarmak ve kadın örgütlerinin kendi ağlarında paylaşmak güçlendirici bir faaliyet olacaktır. Diğer yandan karma örgütler de insani yardım, sağlık ve eğitim gibi alanlarda çalışmalar yürütürken kadınlarla daha fazla temas halindedir. Bu nedenle özellikle insani yardım alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin çalışmalarında toplumsal cinsiyete duyarlı bir perspektifi de benimsemeleri önemli hale gelmektedir. Bu duruma ek olarak, sadece sivil toplum örgütleri değil, mülteci politikalarını oluşturmada karar alıcı olan devlet kurumlarının da kadın odaklı bir bakış açısına sahip olması gerekliliği öne çıkmaktadır. Tekrar kadınların barış mücadelesi konusuna döndüğümüzde, mültecilik sorunu bize Suriye için barış mücadelesinin sadece Suriye topraklarına odaklı olmadığı, savaş başladıktan sonra ortaya çıkan ve etkisi sınırları aşan sonuçlarla da ilgilenmenin önemli olduğunu göstermektedir.

de savaşın doğrudan etkileriyle baş etmeye dönük çabalardan biridir. Çatışma esnasında ve sonrasında kadınların maruz kaldıkları şiddet, hak ihlalleri ve yaşadıkları kayıplardan ötürü travmatik yaşantılar bu alanın içine girmekte ve çoğu zaman psiko-sosyal ve hukuki destek sağlamak bu uğraşların başında gelmektedir. Bu sorunlar, uzun vadeli travmalar oldukları için iyileştirme çalışmaları hem çatışma boyunca hem de çatışma sonrasında kadınların temel uğraşlarından biri olmuştur.

Kadınların barış çabalarının arasında, genel olarak savaşın bitmesine veya o andaki çatışmaların sonlandırılmasına dönük arabuluculuk faaliyetleri ve resmi barış görüşmelerine yönelik çalışmalar yer alıyor. Özellikle Sri Lanka örneğinde gördüğümüz gibi birbirleriyle çatışan pek çok küçük grubun olduğu örneklerde kadın aktivistler taraflar arasında kısa süreli ateşkeslerin yapılmasını sağlamakta, böylelikle ihtiyacı olanlara insani yardım ulaştırmaktadır.

Örneklerin tamamında, çatışma döneminde aktif olarak çalışan kadınlar resmi barış müzakerelerine katılmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Fakat sık sık uluslararası kadın örgütlerinden destek alınarak verilen bu çaba, her zaman olumlu sonuçlanmamaktadır. Ancak, kadınların inatla mücadele etmesi, toplumsal bir farkındalığa sebep olmakta ve kadınların barış süreçlerinden dışlanmasını zorlaştırmaktadır. Kadınlar doğrudan resmi müzakere süreçlerine dahil olamasalar da, kimi durumlarda taraflar arasında uzlaşma için arabuluculuk yapabilmekteler ya da kendi oluşturdukları mekanizmalar aracılığıyla müzakere sürecini etkileyebilmekteler. Suriye’de kadınların Cenevre görüşmelerine dahil olma çabaları ve Sri Lanka’daki deneyimler bu alanda önemli örnekler olarak karşımıza çıkıyor.

Maalesef, bu kitapta ele alınan çatışma döneminin bittiği örneklerin hiçbirinde hükümetler, savaşın bitiminde gerçek bir geçmişle yüzleşme süreci başlatmamıştır. Böylece, çoğunlukla çatışmaya sebep olan sorunlar aslında çözülememiş ve inşa edilmek istenen barış projesi henüz tamamlanmamış oluyor. Bu yüzden çatışmaların sona ermesinden sonra, kadınlar çoğunlukla bu çö-

zülmemiş sorunlara dönük geçmişle yüzleşme ve hafıza çalışmaları üzerine yoğunlaşıyorlar. Barış projesinin henüz tamamlanmamış olmasındaki en büyük etken ise, kadınların birikimlerinin ve çabalarının resmîyet kazanarak tüm süreçlere dahil edilmemesidir.

Kadınların barış mücadelesi, yukarıda bahsedilen çalışmalarla birlikte toplumun demokratikleşmesi için verilen bir mücadele olarak devam ediyor. Bu mücadele, Sırbistan örneğindeki gibi devletin devam ettirdiği milliyetçi ve militarist anlayışa karşı çıkan; ya da Sri Lanka'da olduğu gibi tüm etnik kimliklerin temsil edildiği yeni bir toplumsal sözleşme için yürütülen çabalara odaklanmaktadır. Özellikle çatışma esnasında etnik ayrışmanın derinleştiği toplumlarda, etnik grupların birbiriyle etkileşimi için kadınlar yoğun bir çaba sarf etmiştir. Sri Lanka bunun önemli bir örneği olarak ele alınabilir. Sri Lanka'da halen etnik sorun devam ettiği için barış çalışmalarını yürüten kadınlar, farklı etnik kimlikteki kadınların birbiriyle temas etmesini sağlayarak savaştan beslenmiş olan önyargıları ve ırkçılığı aşmaya çalışıyorlar. Böylece kırılan bir durumda olan etnik ayrışmaların alevlenerek tekrardan çatışmaya dönme ihtimaline engel olunmaktadır. Ayrıca tartıştığımız örneklerde barış mücadelesi veren kadınlar, savaş döneminde körüklenen etnik düşmanlığa karşı, iktidarların dayattığı etnik sınırları aşan bir dayanışma göstermektedir. Irkçılık, milliyetçilik, militarizm, cinsiyetçilik ve homofobi karşısında politik bir tutum geliştiren kadınlar bunları da barışçıl bir toplum için mücadele edilmesi gereken alanlar olarak görmektedir. Bu sorunlar, Sırbistan örneğinde olduğu gibi devletin resmi söylemine karşı alternatif bir hafıza oluşturma ve geçmişle hesaplaşmaya dönük çalışmalarla iç içe geçmiş durumdadır.

Sırbistan'da savaş dönemiyle hesaplaşmak, Sırbistan'ın savaşı başlatan ülke olmasından dolayı barış aktivistleri için öncelikli bir amaç olmuştur. Devletin savaş suçlarıyla ilgili devam ettirdiği inkar politikasına ve ulus-devletin getirdiği tek-tipçiliğe karşı yürütülen hafıza aktivizmi Sırbistan'daki barış mücadelesini diğer örneklerden ayırmaktadır. Son yıllarda farklı ülkelerden

Sırbistan'a gelen göçmen kadınlarla dayanışmak da, kadın aktivistler tarafından bu geniş toplumsal barış mücadelesinin bir parçası olarak görülmektedir.

Geçmişle hesaplaşmanın önemli bir ayağı, çatışma dönemindeki hak ihlallerini belgelemek ve bunları uluslararası kamuoyuna ulaştırmaktır. Savaş suçlarının yargılanmasına dair verilen hukuki mücadele, savunuculuk ve lobicilik faaliyetleri hem geçmişle yüzleşmeye katkı sunmuş, hem de Kosova'da gördüğümüz gibi patriyarkal normlarda çatlaklar yaratmayı başarmıştır.

Sırbistan deneyimi barış aktivizminin yalnızca savaş dönemiyle ve savaşa karşı çıkmakla sınırlı olmadığını göstermektedir. Hali hazırda devam eden aktivizme, savaşa tanık olmamış genç insanların önemli ölçüde dahil olmaları, barış mücadelesinin çok daha uzun döneme yayılan bir süreç olduğunun altına çizmektedir. Toplumsal sorunların yeniden alevlenme potansiyeline karşı kadınların mücadelesi engelleyici bir etkiye sahiptir. Böylece kadınlar, savaş bittiği halde gerçek bir barışın sağlanamadığı ülkelerde, geçiş dönemi adaletinin tesisi ile toplumsal barışa katkıda bulunmaya devam etmektedir

Son olarak, savaş durumuna direkt bağlı olmayan, toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık oluşturmaya yönelik çalışmalar ve kadınları güçlendirme programları da kadın barış mücadelesine dahildir. Çatışma dönemi ve barış süreci boyunca kadınları toplumsal diyalog süreçlerinin içine dahil etme çabası kadın aktivistlerin önemli uğraşlarından biri olmuştur. Kadınların gündemini ikinci plana atmaya çalışan siyasi otoritelerin yaklaşımına karşılık olarak aktivistler, çatışma sonrası kurulacak yeni toplumsal düzende etkili olmak için savaş gündemi dışındaki konularda da kadın bakış açısını yansıtacak çalışmalar yapmıştır. Kosovalı kadınların mücadelesi çok açık bir biçimde, barış çabaları ve patriyarkal normlara karşı yürütülen mücadelenin ne kadar iç içe olduğunu gösteriyor. Sırp silahlı güçlerinin Arnavut toplumunu aşağılamak için kullandığı cinsel şiddet, savaş sonrasında tam da Kosova'da baskın olan erkek egemen zihniyetten ötürü inkar edildi ve üstü örtüldü. Kosova'daki

kadın mücadelesi gösteriyor ki, bu savaş suçlarıyla baş etmek ancak toplumdaki patriyarkal zihniyete karşı mücadeleyle paralel gerçekleştiğinde mümkün oluyor. Özellikle çatışma sürecinde meydana gelen cinsel şiddet, kadınların mücadelesi olmadan üstü örtülerek önemsenmeyecek bir konu iken, kadınların mücadelesiyle görünür kılınmıştır.

Kosova örneği ayrıca gösteriyor ki savaş başlamadan önceki kadın odaklı güçlendirme faaliyetleri üzerine geliştirilen yerel örgütlülük, savaş sırasındaki insani yardım ve savaş sonrasında ki travma çalışmaları için çok önemli bir zemin oluşturmuştur. Okula gitmesi zorlaşan kız çocuklarına eğitim vermek ve mesleki beceriler kazandırmak bu güçlendirme faaliyetlerinin arasında yer almaktadır. Özellikle, savaşın zorlayıcı koşullarına rağmen güvenli yerlerde düzenlenen toplantılar ve eğitimler aracılığıyla bir araya gelmek daha da büyük bir anlam kazanıyor. Böylece bu kadın çalışmalarıyla, şiddet ortamı içinde de kadınlar alternatif yollarla örgütlenebiliyor. Bu çalışmalar sayesinde kadın örgütlerinin kendi arasında ve uluslararası düzeyde geliştirilen ağlar sonraki dönemler için de çok faydalı olmuştur. Kadınlar eskisine kıyasla daha güçlü ve örgütlü bir şekilde seslerini yükseltmeye başlamıştır.

Ele aldığımız deneyimlerden çıkan en önemli sonuçlardan biri kadınların barış mücadelesinin doğrudan çatışmaya bağlı konularla sınırlı kalmamasıdır. Bunu en belirgin haliyle toplumsal eşitsizlik ve ev içi şiddete karşı verilen mücadelede görmek mümkündür. Kadın aktivistler, çatışmaya bağlı şiddetle genel olarak ev içi şiddet arasında bir paralellik görmektedir. Buradan hareketle kadına yönelik şiddetin her türüsüne karşı mücadele edilmektedir. Örneğin çatışmaya bağlı cinsel şiddet yaşamış kadınlarla çalışan aktivistler, aynı zamanda ev içi şiddete karşı da kampanyalar yürütmektedir.

Yerinden edilme, savaşların kaçınılmaz bir sonucu olduğu için, göç meselesi de barış mücadelesiyle iç içe geçen bir alandır. Ele aldığımız tüm örneklerde, göçmenler ve mültecilerle dayanışma önemli bir rol oynuyor. Aktivistler ya göçmenlerle dayanışma faaliyetleri içinde yer alıyorlar ya da kendileri de göçmen olarak gittikleri yer-

lerde mücadele etmeyi sürdürüyorlar. Suriye deneyiminde olduğu gibi mültecilerle dayanışmak çoğu zaman uluslararası bir nitelik de kazanıyor. Yoksulluktan, ayrımcılık ve ev içi şiddete kadar çeşitli sorunlarla karşı karşıya olan kadınlarla dayanışmak, barış mücadelesini gündelik yaşamda hayatta kalabilme uğraşına dönüştürüyor.

Yoksullukla mücadele de başka bir ortaklık olarak nitelendirilebilir. Barışçıl bir toplum için verilen mücadele, kadınların hem çatışmadan hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı yoksullaşmasına karşı durmayı da içermektedir. Ancak, çatışmada yakın akrabalarını kaybeden kadınlar için verilen psiko-sosyal desteğin yanı sıra, meslek edinme çalışmalarıyla kadınları ekonomik açıdan güçlendirmek de pek çok aktivistin üzerinde durduğu konulardandır. Sri Lanka'da geniş bir nüfusu etkileyen savaşa iç içe geçmiş toprak sorunu ve yoksulluktan dolayı barış mücadelesindeki yerel örgütler, ekonomik güçlendirme faaliyetlerine özel bir önem atfetmektedir.

Aslında bütün bu etkileşim noktalarından anlaşılabilir ki; barış mücadelesinde yer alan kadınlar deneyimlerinin etkisiyle bu mücadeleye daha bütüncül bir perspektifle bakmaya başlıyor. Kadınlar, özgün savaş deneyimlerinden hareketle, çok boyutlu bir barış mücadelesi örmeyi başarmış ve böylece sınırlı, eril (belki de liberal) bir barış anlayışından farklı olarak bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir. Kadınların çalışmalarının ve perspektiflerinin karar alma mekanizmalarına dahil edilmeyip savaş sonrası siyasetin dışına itilmesi toplumun tamamı için tehlikeli sonuçlar doğurma riskini taşımaktadır. Bu nedenle çoğunlukla, kadın barış aktivistleri çatışma bittikten sonra da feminist mücadeleye devam etmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında kadın aktivistler yalnızca çatışmadan kaynaklı şiddete karşı mücadele etmekle kalmayıp, kadınların toplumun her alanında özgür ve güçlü bir şekilde var olmaları için uğraşmaktadır.

■ KAYNAKÇA

1. Sırbistan: Yugoslavya Savaşları ve Sonrası: İnkara Karşı Feminist Mücadele

- Cockburn, D. (2009). *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. Metis Yayınları, İstanbul.
- David, L. (2015). Between Human Rights and Nationalism: Silencing as a Mechanism of Memory in the Post-Yugoslav Wars' Serbia. *Journal of Regional Security* 10(1), 37-52.
- Fridman, O. (2011). 'It was like fighting a war with our own people': anti-war activism in Serbia during the 1990s, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 39(4), 507-522.
- Fridman, O. (2015). Alternative calendars and memory work in Serbia: Anti-war activism after Milošević. *Memory Studies* 8(2), 212-226.
- Gordy, E. (2014). Tracing Dialogue on the Legacy of War Crimes in Serbia. Zarkov, D. & Glaisius M. (Eds.) *Narratives of Justice In and Out of the Courtroom* içinde, Springer, 111-130.
- International Center for Transitional Justice. (ICTJ). (2009). What is Transitional Justice? <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf>, Erişim tarihi: 8 Eylül 2016.
- Jovic, D. (2001). The disintegration of Yugoslavia: A critical review of explanatory approaches. *European Journal of Social Theory* 4(1), 101-120.
- Kolstø, P. (2014). Identifying with the old or the new state: Nation-building vs. Yugonostalgia in the Yugoslav successor states. *Nations and Nationalism* 20(4), 760-781.
- Mark Mcquay. (2014). Inevitable War? Examining Yugoslavia as a Fault Line Conflict. *Securitologia*, 20 (2).
- Ostojic, M. (2007). Beyond transitional justice: Coming to terms with the past in post-Milosevic Serbia. *Slovo* 19 (2), 103-124.
- Üzgel, İ. (1992). Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya'da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergi-*

si, 47 (1), 217-244.

Woodward S. (2000), Costly Disinterest: Missed Opportunities for Preventive Diplomacy in Croatia and Bosnia and Herzegovina, 1985-1991, B. Jentleson (Der.) *Opportunities Missed, Opportunities Seized: Preventive Diplomacy in the Post-Cold War World* içinde, , birinci baskısı., Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.

Zarkov, D. (2003). Feminism and the Disintegration of Yugoslavia: On the Politics of Gender and Ethnicity. *Social Development Issues* (Special Issue: Women in Conflict and Crisis), 24 (3), 1-19.

Zenski Sud (t.y.). <http://www.zenskisud.org/en/index.html>, Erişim tarihi: 16.10.2016.

2. Kosova: Çatışma Sürecinde Kadın Örgütlülüğü: Alternatif Alanları İnşa Etmek

Di Lellio, A. (2016). Seeking Justice for Wartime Sexual Violence in Kosovo. *East European Politics & Societies and Culture*, 30 (3), 621-643.

Halili, D. (2016). '90s Rewind: March 8, 1998. <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/2079/90s-rewind-march-8-1998/>, Erişim tarihi: 26 Eylül 2016.

Halili, D. (2016). Feminism Against Nationalism and Borders. <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/2148/feminism-against-nationalism-and-borders>, Erişim tarihi: 26 Eylül 2016.

Halili, D. (2016). Fighting for the Doubly Oppressed. *Kosovo 2.0*. 10, 116-121.

Hasani, A. (2015). Kimlik ve Cinsiyet: Yugoslavya'daki Etnik Çatışmada Cinsiyetin Rolü. <http://www.demos.org.tr/kimlik-ve-cinsiyet-yugoslavyadaki-etnik-catismada-cinsiyetin-rolu/>, Erişim tarihi: 15 Ekim 2016.

Human Rights Watch. (2005). Report on Drenica Region. <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword-04.htm>, Erişim tarihi: 18 Eylül 2016.

- Humanitarian Law Center. (2011). *The Kosovo Memory Book*. Humanitarian Law Center, Priştine. <http://www.kosovomemorybook.org>, Erişim tarihi: 20 Ekim 2016.
- Judah, T. (2008). *Kosovo what everyone needs to know*. Oxford University Press, Oxford.
- Kosovar Gender Studies Center. (2008). *History is Herstory Too: The History of Women in Civil Society in Kosovo, 1980-2004*. (der. N. Farnsworth), Kosovar Gender Studies Centre, Priştine.
- Kosovo Women's Network. (2011). 1325. Facts and Fables. (der. N. Farnsworth), Kosovo Women's Network, Priştine.
- Kuci, A. (2016). Kosovo in the '90s: Survival and Improvisation. *Kosovo 2.0*. (10), 34-53.
- Luci, N. & Krasniqi, V. (2006). *The Politics of Remembrance and Belonging: Life Histories of Albanian Women in Kosova*. Center for Research and Gender Policy, Priştine.
- Luci, N. (2011). Masculine Habitus: How to Think of Men in Kosova, *Kosovo 2.0*. (1), 78-81.
- Luci, N. (2015). International Women's Day in the Balkans: Nita Luci ile söyleşi, <http://www.criticatac.ro/lefteast/international-womens-day-in-the-balkans-nita-luci/>, Erişim tarihi: 20 Eylül 2016.
- Maliqi, A. (2016). The Unsurprising Collapse of the Yugoslavian Myth. *Kosovo 2.0*. (10), 32-33.
- Massa, A. S. (2006). NATO's Intervention in Kosovo and the Decision of the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Not to Investigate: An Abusive Exercise of Prosecutorial Discretion, *Berkeley J. Int'l Law* 24(2), 609-649.
- UNDP. (2012). Perceptions on Transitional Justice. http://www.ks.un-ndp.org/content/dam/kosovo/docs/TJ/English-Web_965257.pdf, Erişim tarihi: 22 Ağustos 2016.
- Women's Peace Coalition. (2007), *Through Women's Solidarity to a Just Peace. A Report on the Women's Peace Coalition Second Annual Conference*, (der. Nicole Farnsworth), <http://www.womensnetwork.org/documents/20130120172604733.pdf>, Erişim tarihi: 18 Ağustos 2016.

3. Sri Lanka: Yoksullaşma Kıskaçında Kadınlar: Pozitif Barış Mücadelesi

De Alwis, M. (2008). Motherhood as a Space of Protest: Women's Political Participation in Contemporary Sri Lanka. Banerjee, P. (Der.). *Women in Peace Politics* içinde, Sage Yayınları, Londra.

De Mel, Neloufer. (2007). *Militarizing Sri Lanka: Popular Culture, Memory and Narrative in the Armed Conflict*. Sage Yayınları, Londra.

Goodhand J. ve Korf B. (2011). *Conflict and Peace Building in Sri Lanka*. Routledge, New York.

Goodhand, J., Spancer, J. ve Korf, B. (2011). *Conflict and Peacebuilding: Caught in the peace trap?*, Routledge, New York.

International Civil Society Action Network, (2013). *Elusive Peace, Pervasive Violence: Sri Lanka's Women's Struggle for Peace and Security*, New York.

Orjuela, C. (2003). Building Peace in Sri Lanka: A Role for Civil Society?. *Journal of Peace Research*, Vol. 40, No.2, 195-212.

Rajasingham-Senanayake , D. (2004). Women's Agency in War and Post-Conflict Sri Lanka. *Cultural Dynamics*, Vol.16, 2-3, 141-168.

Samuel, Kumudini. (2010). The Importance of Autonomy: Women and The Sri Lankan Peace Negotiations. *Opinion Series*, No. 2, Centre for Humanitarian Dialogue.

Kugathasan, A. (2012). Poverty and Civil War in Sri Lanka. http://www.monitor.upeace.org/innerpg.cfm?id_article=876, Erişim tarihi: 03.09.2016.

Peace Direct (2009). Sri Lanka: Conflict Profile, <https://www.insightonconflict.org/conflicts/sri-lanka/conflict-profile/>, Erişim tarihi: 18 Eylül 2016.

Thiruppathy S. ve De Silva N. (2008). Women in Sri Lanka Peace Politics. Banerjee, P.(Der.). *Women in Peace Politics* içinde, Sage Yayınları, Londra.

Walker, R. (2014). "Erkeklerin hepsi gitti kadınlarla konuşun": Sri Lanka'nın doğusundaki kadın destek ağları. S. Roy (Der.) *Yeni Güney*

Asya Feminizmleri, Çelişkiler ve İmtimallar, Güldünya Yayınları, İstanbul, 185-205.

Zarkov, D. (2015). Feminizm, Savaş ve Çatışma Çözümünde Kadınların Rolü. <http://www.demos.org.tr/feminizm-savas-ve-catisma-cozumunde-kadinlarin-rolu/>, Erişim tarihi: 10 Kasım 2016.

4. Suriye: Devam Eden Savaşta Kadınlar: Çözüm Arayışları ve Gündelik Yaşam Mücadelesi

Cockburn, C. (2014). Exit from War: Syrian Women Learn from the Bosnian Women's Movement. *Interface*, 6 (1), 342-362.

Düzgün, M. (2015). The Kurdish Women's Movement: Challenging Gendered Militarization and the Nation-State. <http://womeninwar.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/08/Beirut/7/1.pdf>, Erişim tarihi: 5 Ağustos 2016.

Ghazzawi, R., Muhammed, A. ve Ramadan, O. (2016). *Peacebuilding Defines Our Future: A Study of Women's Peace Activism in Syria*, Badael Foundation Report, İstanbul.

Krause, J., ve Enloe, C. (2015). A Wealth of Expertise and Lived Experience. *International Feminist Journal of Politics*, 17(2), 328-338.

Lucas, S. (2016). A Beginner's Guide to Syria's Civil War, *Political Insight* 7 (April), 12-15.

Moore, C. ve Talarico T. (2015). Inclusion to Exclusion: Women in Syria. *Emory International Law Review*, 30, 214-260.

Nobel Women's Initiative. (2016). *Women Refugees at Risk in Europe*, Nobel Women's Initiative Assessment, http://nobelwomensinitiative.org/wp-content/uploads/2016/03/Opening-Borders-Report-FINAL_WEB-1.pdf, Erişim tarihi: 23.08.2016.

Sohlman, E. (2013). Women's Role in Syria Uprising Obscured by War and Islamists, but Still Crucial. *American Foreign Policy Interests*, 35(2), 70-74.

Taştekin, F. (2015). *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Visson, P. H. ve Golley N. A. (2012). Challenges and Opportunities: The Women's Movement in Syria, Arenfeldt, P. ve Golley N.A. (Der.). *Mapping Arap Women's Movements: A Century of Transformations From Within* içinde, American University in Cairo Press, Kahire-New York.

BBC. (2016). Syria: The Story of Conflict, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868>, Erişim tarihi: 23.08.2016.

Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: *Sırbistan, Kosova, Sri Lanka, Suriye*

Tarihsel olarak savaşlar ve çatışmalar farklı toplumsal kesimler için çok boyutlu, karmaşık ve uzun dönemli etkilere sahip olmuştur. Kadınlar, doğrudan savaştan yoğun olarak ve özgün bir biçimde etkilenmekle beraber, çatışma dönemlerinin farklı süreçlerinde barış mücadelesi yürüten aktivistler olarak da öne çıkıyorlar. Buna rağmen çoğu örnekte güçlü kadın mücadeleleri olmasına rağmen kadınlar, resmi barış müzakerelerine dahil edilmeyip, politik karar alma süreçlerinden dışlanmaktadır. Bu dışlanma, bu kitapta da bir kez daha ortaya konduğu üzere, toplumlar için yaşamsal düzeyde kötü sonuçların ortaya çıkmasının sebebi oluyor. Dünyanın pek çok örneği gösteriyor ki, savaşın temelinde yatan sebep ne olursa olsun, kadın bakış açısını içermeyen barış süreçleri eksik kalıyor ve kalıcı bir toplumsal barış inşasıyla sonuçlanmıyor. Savaşın bitişi ile sona eren şiddet başka bir biçime evriliyor ve bu şiddet çoğu zaman kadınlara yöneliyor. Geçmişle yüzleşilmeden, tabular ve inkarlarla yeni dönem başlatılmaya çalışılıyor ve böylece toplumdaki adaletsizlik ve eşitsizlik devam ediyor. Bu büyük toplumsal sorunlar çözülmemiş oldukları için savaşın sonlanması gerçek bir toplumsal barışı getirmiyor ve yapısal şiddet sürüyor.

Dünyanın farklı yerlerinde savaşa, milliyetçiliğe ve tekçiliğe karşı direnen, barış için mücadele eden kadınların hikayelerini dinlemek; ortaklıkları ve farklılıkları anlamak Türkiye’de barış için çabalayan kadınlar için de ilham verici olacaktır. Kitabın çıkış noktası, her savaş sonrasında toplumların bir gün ülkeyi şiddete sürükleyen sebeplerle yüzleşecek olmasıdır. Bu süreçlerde kadınların dahil olmaları ise elzemdir. Bu kitap Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye’de kadınların barış mücadelesi deneyimlerine odaklanarak Türkiye’deki mücadeleye bu açılardan katkı sunmayı amaçlıyor.

ISBN-978-605-67023-0-3